

PERSPECTIVE POLITICE

revistă de științe politice

volumul 1 / numărul 2

Centrul Român pentru Educație și Dezvoltare Durabilă

Recunoaștere și terapie în modernitatea târzie (2)	pag. 2
Prof. univ. dr. Anton Carpinski	
Politica în criză	pag. 10
Prof. univ. dr. Vasile Boari	
Critica individualismului metodologic	pag. 20
doctorand Bogdan George Rădulescu	
Deficitul comercial – temeri nejustificate	pag. 24
Lector univ. dr. Iulian Tănase	
Un parteneriat româno-american, născut în Războiul Rece	pag. 32
Academician Mircea Malița	
Schimbări post-Război Rece ale instituțiilor securității internaționale	pag. 37
Doctorand Radu Sebastian Ungureanu	
Fundamentalism și integrism. Fundamentalism religios și laic	pag. 48
Lector univ. Virginia Mircea	
Filosofia politică în viziunea lui Leo Strauss (1899-1973)	pag. 55
M. A. Nicolae Ivășchescu	

Consiliu științific

Academician Mircea Malița

Prof. univ. dr. Vasile Boari - Universitatea Babeș-Bolyai - Cluj-Napoca

Prof. univ. dr. Anton Carpinski - Universitatea Al. I. Cuza, Iași

Conf. univ. dr. Cornel Codiță

Prof. univ. dr. Mircea Dumitru - Universitatea București

Prof. univ. dr. Mihaela Miroiu - SNSPA București

Editori

Conf. univ. Andrei Țăranu - director

Lector univ. Virginia Mircea - editor-coordonator

Recunoaștere și terapie în modernitatea târzie

» Anton CARPINSCHI

continuare din numărul precedent

Arătam în prima parte a acestui eseu că, în condițiile social-istorice și epistemologice ale modernității târzii, este improprie acceptarea unei singure teorii generale în știința politică. Cu atât mai incorectă și riscantă ar fi acceptarea unui singur model cultural în lumea contemporană a globalizării și includerii diferențelor. Cred că putem vorbi, în aceste condiții, doar despre nevoia de a construi *modele analitice cu finalitate terapeutică*, capabile să se acomodeze noilor realități și să interpreteze dinamica identitate-alteritate, unitate-diversitate în coordonatele unei posibile "democrații multiculturale". Pentru a realiza acest obiectiv, propun un posibil model al *politicului comprehensiv*.

Spre o cultură a recunoașterii prin politicul comprehensiv

Ipostaze ale umanului, moduri de a fi ale politicului. Prin sintagma *politicul comprehensiv*, înțeleg un model analitic de factură *comprehensivă* asupra politicului, un model teoretico-aplicativ de explicare și înțelegere sistemic-antropologică a existenței și devenirii universului politic. Voi construi modelul politicului comprehensiv plecând de la identificarea anumitor *ipostaze ale umanului și*

deducerea din acestea a unor moduri de a fi ale politicului. Omul, societatea și politica au apărut și au evoluat concomitent, arăta Julien Freund. "Nu a existat mai întâi omul, apoi societatea, apoi politica, ci toate erau date în același timp și de la origini, așa încât a căuta să urci dincolo de politic sau dincolo de societate ar însemna să vrei să urci dincolo de om"¹. Nu putem trece dincolo de om și de faptele sale politice în societate, iar modelul politicului comprehensiv se bazează pe acest postulat. În opinia mea², *natura, condiția, esența* sunt ipostaze³ ale umanului, stări fundamentale, referențiale, în existența și devenirea ființelor omenești. Este vorba despre anumite registre de ființare ale umanului: plasticitatea și potențialitatea naturii umane, ca *datum*; transfigurarea spirituală prin conștiința normativă și atingerea, astfel, a exigențelor condiției umane; finalizarea potențialităților naturii umane și a valențelor condiției umane prin esența umană angajată în acțiune.

Plecând de la aceste coordonate, ipotezele acestui studiu sunt următoarele: 1) *Dinamica ipostazelor umanului - natura, condiția, esența - configurează profilul fiecărei personalități umane.* Fiecare ființă umană este, concomitent și în proporții va-

¹ Julien Freund, *L'Essence du politique*, Editions Sirey, Paris, 1965, p. 24.

² Anton Carpinski, *Hypostases of the Human. Coordinates of the Political*, în volumul: *Religion and Culture after Modernity*, The Council for Research and Philosophy, Washington și Roman Catholic St. Theresia Theological Institute, Bucharest, 2004, pp. 77-94.

³ Derivat din procesul *utootomii*, termenul "ipostază" desemnează ceva ce se află dedesubtul anumitor lucruri și le servește drept sprijin, suport, fundament, așadar, substanța cu ființă reală (realitate ontologică), deseori, în opoziție cu aparențele. Introdus în limbajul filosofic, în principal de Plotin, termenul se referă, conform doctrinei sale, la cele trei ipostaze sau realități: Sufletul ce corespunde gândirii discursive, Nous-ul (Inteligența) gândirii intuitive și Unul suprem al experienței mistice. Sufletul derivă din Inteligență, iar Inteligența din Unu printr-un proces logic de emanare și reflexie, proiecțiune și reintoarcere, astfel încât realitatea ar putea fi reprezentată printr-un șir de reflexii din ce în ce mai fragmentate de la Unu la Inteligență, apoi la Suflet, înainte de a se stinge în materia inconștientă. În teologie, scriitorii creștini au aplicat acest termen ipostazelor Sfântului Trăind considerând cele trei persoane ale divinității unitare - Dumnezeu Tatăl, Iisus Hristos Fiul, Sfântul Duh -, ca substanțial distincte.

riate, natură, condiție, esență. Natură, ca rezultat al unui proces de hominizare; condiție, ca referențial sub semnul unor aspirații spiritual-normative umaniste; esență, prin finalizarea resurselor naturale și a exigențelor spirituale în acțiune. Produs și parte a naturii, omul aspiră la împlinirea morală a condiției sale umane și și dezvăluie esența în praxis. 2) Fiecare dintre ipostazele umanului generează un anumit mod de a fi al politicului. Patrimoniu al informațiilor genetice și al potențialităților bio-psiho-sociale, natura umană este baza naturală a ființelor omenești și, totodată, matrice a ceea ce vom denumi *proto-politicul*. Perceptat ca politic, mai mult sau mai puțin latent și difuz, *proto-politicul* este resimțit în interiorul ființelor umane și al grupurilor prin presiunea trebuințelor, ciocnirea intereselor, acumularea tensiunilor, gestionarea potențialităților. Proiecție spiritual-normativă, condiția umană este referențialul axiologic în jurul căruia se desfășoară reconstrucția științifică, filosofică, teologică a ceea ce denumim *meta-politicul*. Formă de cunoaștere și înțelegere a universului politic, *meta-politicul* este un discurs explicativ, interpretativ, orientativ, prospectiv asupra omului și politicului. Rezultantă a permanenței tensiuni dintre natura și condiția umană, esența umană transpare în *practica politică* prin concurența pozițiilor și intereselor grupale în vederea cuceririi puterii și administrării binelui public. 3) Construit prin corelarea ipostazelor umanului și a modurilor de a fi ale politicului, *politicul comprehensiv* centrat pe dinamica intercondiționărilor *proto-politicului*, *meta-politicului* și a *praxis-ului politic* se constituie ca un *model explicativ-interpretativ* și, pe această bază, ca posibilă *strategie pentru construirea unei culturi a recunoașterii*. Aceasta deoarece cultura recunoașterii presupune recunoașterea politică imposibilă, de altfel, în absența unei politici a recunoașterii și, implicit, a modelului politicului comprehensiv, și aceasta cu atât mai mult în lumea globalizării și multiculturalismului contemporan.

Politicul comprehensiv: un model analitic și o strategie terapeutică

Teza acestui eseu - o cultură a recunoașterii prin politicul comprehensiv - se bazează, așadar, pe

un model analitic în care modurile de a fi ale politicului sunt generate de anumite ipostaze ale umanului. Aceasta înseamnă că modelul comprehensiv al politicului are în vedere trebuințele, predispozițiile și potențialitățile naturii umane exprimate prin *proto-politic*, reflexivitatea condiției umane ce transpare în *meta-politic* și soluțiile politice ce dau măsura esenței umane confruntate cu *praxis-ul politic* curent. Înscris în natura umană, potențialul inteligenței omenești este proiectat axiologic-spiritual în condiția umană și finalizat în *praxis-ul* ce dă măsura esenței umane. Matrice a *proto-politicului*, natura umană este doar o *condiție necesară*, dar nu și *suficientă* pentru gestionarea binelui public și, implicit, împlinirea esenței politice a umanului. Cu alte cuvinte, omul nu este pe deplin om dacă este raportat doar la natura sa. Pentru a-și realiza esența prin praxis, omul trebuie să satisfacă o *condiție necesară și suficientă*: să-și împlinească condiția umană. Rezultă de aici că, în lumea actuală a multiculturalismului și globalizării, politicul comprehensiv trebuie conceput ca un model dezirabil ce stipulează *nevoia strategică a recunoașterii intercondiționărilor ce se stabilesc între proto-politicul naturii umane, meta-politicul condiției umane și politicul esenței umane*.

Un model al politicului comprehensiv ce face din împlinirea condiției morale a omului, condiția *sine qua non* pentru dezvăluirea esenței umane în *praxis-ul politic*, devine un vector al recunoașterii ca finalitate și al tolerării ca "modus vivendi"⁴. Aceasta cu atât mai mult cu cât *comprehensiunea presupune recunoașterea și recunoașterea, la rândul său, comprehensiunea*. Dacă prin comprehensiune recunoaștem ceva sau pe cineva, atât în sens extensional, cât și în sens intensional, atunci comprehensiunea și recunoașterea interacționează, iar politicul înțeles pe baza unui model analitic comprehensiv poate deveni o utilă strategie în elaborarea culturii recunoașterii și o terapie, totodată, pentru bolile societății postmoderne.

Câmpul antropologic și reconstrucția comprehensivă a politicului. Este știut că, în cunoașterea socio-politică a modernității târzii își fac tot mai mult loc exegezele hermeneutice, demersurile relativist-contextualiste, epistemologia sistemistă a complexității. Într-o atmosferă

⁴ John Gray, *Two Faces of Liberalism*, Polity Press, 2000, pp.105-139; ediția română, Polirom, 2002, pp.121-157); Anton Carpișchi, *Tolerarea ca "modus vivendi"*, studiu introductiv la volumul: Michael Walzer, *Despre tolerare*, Institutul European, 2002, pp. I-XVI; *Spiritul de toleranță, cultura recunoașterii și nevoia de comprehensiune*, în "Journal for Studies of Religious and Ideologies", No.10, Spring, 2005, pp.19-35.

intelectuală antipozitivistă, câștigă teren abordările de factură comprehensivă⁵. În opinia mea, eterogenitatea faptelor socio-umane purtătoare de sens, interdependența obiectului și subiectului cunoașterii și acțiunii, cunoașterea prin intuiție sintetică și experiență trăită, atitudinea empatică și responsabilizarea subiectului, sensibilizarea față de contextele ecologice și istorice, analiza contradicțiilor și asumarea paradoxurilor complexității socio-umane, preeminența analizelor calitative fac din paradigma comprehensivă un model analitic adecvat cercetării politicii. Modelul politicii comprehensiv s-a născut, în fond, din nevoia aprofundării analizei calitative a universului politic prin conexarea acesteia la câmpul antropologic. *Political comprehensiv este internalizarea antropologică a politicii.*

Conceput ca o totalitate prin dinamica elementelor sale complementare și concurente, totodată, câmpul antropologic reunește: sistemul genetic (cod genetic, genotip), creierul (epicentrul fenotipic), sistemul socio-cultural (sistem fenomenal-generativ), ecosistemul (nișă ecologică, mediu înconjurător)⁶. Ecosistemul controlează codul genetic, creierul și societatea; sistemul genetic produce creierul, care condiționează societatea și dezvoltarea complexității culturale. La rândul său, sistemul socio-cultural actualizează competențele și aptitudinile creierului, modifică ecosistemul, influențează selecția și evoluția genetică. Aceasta înseamnă că, din punct de vedere științific, orice secvență comportamentală umană prezintă câte o dimensiune genetică, cerebrală, socială, culturală, ecosistemică, fapt ce semnifică din punct de vedere filosofic că omul este o *ființă multidimensională*, neposedând o esență particulară, exclusiv genetică sau culturală. Multidimensional, circumstanțial, plastic și creativ, omul poate fi considerat un *sistem genotipico-cerebro-socio-cultural* al cărui epicentru organic este creierul, adevărata "placă tumantă bio-culturală" prin care comunică organismul individual, sistemul genetic, mediul ecosistemic, sistemul socio-cultural. Centru integrator al câmpului antropologic, creierul lui

Homo Sapiens permite comunicarea dintre biologice și cultural, conferind specificul naturii umane și, implicit, deschiderea spre celelalte ipostaze ale umanului: condiția și esența.

Natura umană și proto-politicul. Trebuie, potențialitate, inovație. Interacțiune mereu schimbătoare a capacităților, condițiilor și necesităților, natura umană este dinamică și contradictorie. "Cheia naturii umane constă în varietate - scria John W. Chapman. Natura noastră este plastică și maleabilă. Noi simbolizăm niște artefacte culturale automodelate. Sau, mai degrabă, natura noastră este un amalgam de tendințe și atribute permanent confruntate cu o varietate de circumstanțe și sensuri"⁷. Instinctuali și raționali, optimiști și pesimiști, constructivi și distructivi, ordonați și dezordonați, eroici și lași, tragici și comici, oamenii prezintă o uluitoare diversitate ce nu poate fi înțeleasă plecând de la un principiu simplu și rigid de unitate, ci doar de la un ansamblu de principii generatoare ce acționează specific în contexte istorice diferite. Natura umană multidimensională face ca oamenii să fie mereu paradoxali și imprevizibili datorită clivajelor ce apar între substratul biogenetic, bogăția activității cerebrale și a trăirilor psihice, pluralitatea socială și diversitatea grupurilor de interes.

Realitate dinamică exprimând esența naturală a ceea ce este omenesc, natura umană s-a modelat în cursul procesului de hominizare prin exigențele supraviețuirii și selecției indivizilor mai bine dotați. În context preistoric, procurarea și distribuția hranei, satisfacerea instinctului sexual, lupta pentru conducerea grupului și organizarea colectivităților de hominizi în jurul celor mai puternici începeau să se manifeste ca adevărate probleme *proto-politice*. Aceasta înseamnă că, pe măsură ce devenea om, *dimensiunea politică a naturii umane* devenea tot mai vizibilă favorizând și prefigurând, odată cu apariția societăților istorice, dezvoltarea gândirii politice, capacitatea omului de a-și proiecta instituțiile publice, de a institui regulile jocului puterii și ale distribuției valorilor. Conceput ca dimensiune politică a naturii umane, stratul primar al *proto-politicului* nu este numai o

⁵ John R. Searle, *Realitatea ca proiect social*, Polirom, 2000; Gary King, Robert Keohane, Sidney Verba, *Fundamentele cercetării sociale*, Polirom, 2000; Dicționar al metodelor calitative în științele umane și sociale (volum coordonat de Alex Mucchielli), Polirom, 2002.

⁶ Edgar Morin, *Paradigma pierdută. natura umană*, Editura Universității "Al.I. Cuza", Iași, 1999.

⁷ John W. Chapman, *Toward a General Theory of Nature and Dynamics*, in: *Human Nature in Politics*, "Nomos" XVII (edited by J. Roland Pennock and John W. Chapman), New York University Press, 1977, p. 293.

achiziție bio-istorică îngropată în negura trecutului îndepărtat, ci o prezență constantă și cotidiană sub forma politicului mai mult sau mai puțin latent din interiorul fiecărui individ ce urmărește, prin utilizarea forței și a abilităților tactice în climatul emoțional al ciocnirii intereselor, rezolvarea trebuințelor și nevoilor sale imediate. Proto-politicul exprimă, în fond, natura umană funciarmen-te amorală, în spațiul concurențial și conflictual al colectivităților umane, precum și nevoia de organizare și conducere a acestora prin raporturi de putere, dominație și supunere. Exprimând legătura organică cu viața, *proto-politica face posibilă supraviețuirea biologică prin organizarea politică*, cu alte cuvinte reglarea raporturilor de putere în vederea rezolvării nevoilor primare: teritoriu, resurse energetice, necesități fiziologice.

Condiția umană, un referențial spiritual-axiologic. Plastică și inovativă, inteligentă și amorală, natura umană permite oamenilor diverse forme de manifestare și performanțe adaptative. Consecințele și riscurile sociale ale acestei stări de fapt, indiferente în raport cu valorile morale și de drept, dezvăluie limitele naturii umane și ale proto-politicului ca politică naturală. Mai mult, supunându-se legilor implacabile ale naturii, omul rămâne, tocmai prin natura sa, o ființă limitată și dependentă. Conștiința dureroasă a finitudinii și emoția în fața morții au produs, însă, în om "setea de nemurire", conștiința subiectivă fondată pe credința în valorile spirituale ale transcendenței și transmortalității. "În fața morții - atrag atenția documentele Conciliului ecumenic Vatican II -, enigma condiției umane își atinge culmea (...). Sămânța veșniciei pe care o poartă în sine, neputându-se reduce la materie, se răzvrătește împotriva morții"⁸ și, prin revelația divină, omul află că, fiind creat de Dumnezeu pentru un scop fericit, a fost înzestrat cu demnitatea conștiinței morale al cărei temei rezidă în chemarea omului la comuniunea cu Dumnezeu cel veșnic.

Din cele spuse până acum, rezultă că

semnificația transcendentă a existenței umane nu poate fi înțeleasă, exclusiv, din perspectiva naturii umane. În aspirația spre spiritualitate, omul își asumă și depășește natura. De altfel, odată cu apariția "bresei antropologice" omul a făcut primul pas spre disocierea destinului său spiritual de cel natural. Indiferentă, obiectivă și implacabilă, natura umană nu putea pătrunde, *sua sponte*, în lumea valorilor etice, a libertății spirituale și deciziilor personale. Numai aspirând spre starea de maxim axiologic și altitudine spirituală a condiției umane, omul poate rezona cu transcendența. Sondând adâncul conștiinței, omul descoperă "o lege pe care nu și-o dă el însuși, dar căreia trebuie să i se supună și al cărei glas, chemându-l neincetat să iubească și să facă binele și să evite răul, răsună la momentul potrivit în urechea inimii: Fă aceasta, fugi de aceea!"⁹ Numai printr-o "întâlnire interioară în experiența spirituală", discursurile filosofice și teologice pot să-l completeze pe cel științific.

Meta-politicul sau reconstrucția teoretică a politicului. În creuzetul reflexivității condiției umane se naște ceea ce am denumit *meta-politicul*, politicul care se întoarce asupra sa gândindu-se pe sine. Ca formă sistematică a gândirii, meta-politicul a apărut atunci când oamenii au început să conceapă rațional viața politică și să emită teorii privind guvernarea comunităților umane. Teoria politică este, în fond, un răspuns explicit și personalizat la problemele ridicate de organizarea existenței comunitare. În calitate de reconstrucție teoretică a politicului, meta-politicul este locul întâlnirii demersurilor de factură științifică, filosofică, respectiv, teologico-politică. Activitate intelectuală specifică, distinctă de acțiune¹⁰, teoria politică își propune cunoașterea, interpretarea și înțelegerea diferitelor aspecte ale politicii curente prin multiple explicații, de ordin cauzal, funcțional, condițional, genetic, motivațional, tematic etc.

În diferitele sale ipostaze - istorie a gândirii politice; reflecție asupra conceptelor, principiilor, valorilor și intereselor din sfera publică, pre-

⁸ Enciclica Papei Paul al VI-lea, *Gaudium et spes*, în *Conciliul ecumenic Vatican II. Constituții, decreturi, declarații*, editat de Organizația Catolică Internațională de Ajutorare "Kirche in Not", Nyiregyháza, 1990, p. 336.

⁹ *Ibid.*, p. 335.

¹⁰ Originalul grecesc *theoria* înseamnă: privire, speculație, contemplație, viață contemplativă; tip suprem de activitate umană constând în contemplarea Binelui și a Frumosului (Platon); contemplarea ca principală activitate a Primului Mijlocor, dar și ca revelație și înțelegere umană atunci când suferim cel mai aproape de Dumnezeu și, astfel, cel mai aproape de fericire (Aristotel).

cum și a raporturilor dintre public și privat; modelare a comportamentelor politice; cadru teoretico-metodologic general, explicativ-evaluativ în contextul științei politice; exegeză a doctrinelor și ideologiilor politice -, teoria politică s-a confruntat cu o serie de dileme generate de raporturile dintre obiect și subiect, fapte și valori, fapte și norme, imanentă și transcendență, descriere și prescriere, adevăr și interese, particular și universal, gândire și acțiune etc. Nu întâmplător, Gianfranco Pasquino făcea afirmația că, "nu există o idee universal acceptată despre ceea ce este (și ar trebui să fie) teoria politică. Într-o manieră probabil corectă se confruntă mai multe moduri de a face teorie și mai multe teorii. Distincția cea mai clară se face între teoria înțeleasă din perspectiva weberiană, ca un ansamblu de empatie și înțelegere numit *Verstehen* și teoria pozitivistă, definită într-un mod specific, de exemplu, de Kaplan [1964]"¹¹, ca un sistem de legi. Încercând o sistematizare clarificatoare, Jean Leca sugera un sistem de trei axe de poziționare pentru teoria politică, ca de altfel pentru orice alt elaborat al gândirii politice: "axa mergând de la cea mai generală teorie a politicului ("esența", "politica pură"), până la aspectul teoretic al oricărei activități de cercetare; axa mergând de la etic la empiric și, în fine, axa mergând de la speculativ (sau contemplativ) la prescriptiv și pragmatic"¹². În funcție de poziționarea într-un astfel de sistem de coordonate, apreciem că se poate vorbi, în mare, de două sensuri ale conceptului teorie politică sau, mai precis, despre "existența concurentă a teoriei politice (tp) ca subdomeniu în interiorul științei politice și Teoria Politică (TP) ca activitate interdisciplinară depășind cu mult comunitatea politologilor, prin înglobarea filosofilor, lingviștilor, istoricilor, memorialiștilor, eseistilor, actorilor ce încearcă să extragă reflecții generale asupra societății și politiciii pornind de la propria experiență"¹³. O distincție importantă privind sensurile teoriei politice este oferită, așadar, de perspectiva în care ne plasăm: *generală-interpretativ-normativă (prescriptivă) de factură filosofică sau teologico-politică (Teoria Politică)*, respectiv *particulară-empirico-realistă (descriptivă) de*

factură științifică (teoria politică).

Esența umană, praxis-ul politic și binele public. Din această perspectivă, o posibilă definiție a universului politic cu largă aplicabilitate ar fi aceea care se referă la "procesele de reglementare și de acțiune colectivă din cadrul unei societăți globale. Orice viață socială, de fapt, are drept condiție reglementarea comportamentelor membrilor grupului, astfel încât comportamentul unuia să se potrivească cu al celuiilalt, iar ansamblul lor să fie coordonat. Fără această reglementare grupul n-ar putea supraviețui"¹⁴. Observăm că abordarea antropologică vizează, prin exigențele sale științifice, analiza sistemică a politicului. Din perspectiva sistemismului antropologic, politicul trebuie să răspundă la o întrebare generală, de factură filosofică: în ce condiții este posibilă existența unei societăți compuse din ființe umane? Condițiile universale de existență ale unei societăți umane oarecare sunt, în fond, marile sisteme de activitate socială prin care o populație umană se menține în viață și se reproduce (sistemul biosocial), locuiește și își amenajează spațiul, coabitând cu alte specii (sistemul ecosocial), comercializează bunurile pe care și le produce (sistemul economic), creează și asimilează valori culturale (sistemul cultural), comunică informații, imagini, simboluri mediind între părți și mediatizând totodată (sistemul comunicațional), reglementează grupurile de interese, raporturile sociale și direcționează acțiunile colective pe baza deținerii puterii (sistemul politic). Observăm că fiecare din condițiile de existență ale unei societăți umane este cadrul apariției sistemului social corespunzător. Fiecare din aceste sisteme îndeplinește funcții specifice prin mijloace proprii, dar și prin interacțiunea cu celelalte sisteme. Deși autonome, sistemele sociale nu sunt "entități independente", "esențe" sau "substanțe metafizice", ci ansambluri de activități în interacțiune în totalitatea concretă a unei societăți globale. Autonome și interdependente în același timp, sistemele sociale multistabile, capabile să răspundă provocărilor, constituie împreună societatea globală ce se manifestă ca "integron" (François Jacob), complex posedând proprietatea de multifinalitate. În contextul pra-

¹¹ Gianfranco Pasquino, *Curs de știință politică*, Institutul European, 2002, p. 47.

¹² Jean Leca, *La théorie politique*, în *Traité de science politique* (coordonatori: Madeleine Grawitz, Jean Leca), t.I, Presses Universitaires de France, Paris, 1985, p. 76.

¹³ *Ibidem*, p. 68.

¹⁴ Jean-William Lapierre, *Viață fără stat? Eseu asupra puterii politice și inovației sociale*, Institutul European, 1997, pp. 233-234.

xis-ului socio-uman, politicul apare ca acel sistem care "produce decizii obligatorii pentru orice societate globală"¹⁵.

Raportându-se în permanență la contextul societal, activitatea politică devine o relație de putere într-un cadru public, organizare comunitară prin relații de putere și, totodată, o manieră concurențial-conflictuală de existență comunitară și gestionare a binelui public. Politicul comprehensiv are în vedere o componentă perenă a naturii umane și o caracteristică generală a vieții sociale: relațiile asimetrice de putere exprimate prin ansamblul reglajelor dintre comandă și ascultare care ordonează spațiul public, eterogen și conflictual. Politica se manifestă, așadar, ca putere publică reglată permanent prin dinamica raporturilor dintre interesele de grup și interesul general, în vederea gestionării partizane a binelui comun în condiții de conviețuire colectivă. Trăsăturile caracteristice politicului comprehensiv - conflictual, reprezentativ, asociativ, manipulatoriu, distributiv, organizat, auto-reproductiv - sunt, totodată, modalități umane de a fi, căci ipostazele umanului - natura, condiția, esența - se regăsesc în modurile de a fi ale politicului. Această caracterizare surprinde natura mixtă, duală și, prin aceasta, complexă și paradoxală a politicului comprehensiv. Este vorba despre raportul dinamic, mereu fragil, dintre ceea ce este convențional, construit - legitimarea interesului public - și ceea ce este natural, dat: forța și interesele grupurilor de presiune. Această dualitate, ambiguă uneori - convențional vs. natural, caracteristică esenței politice a umanului -, se reflectă în transformarea violenței fizice în violență simbolică, precum și în raportul dintre interesele de grup și conviețuirea colectivă. Orice actor politic practică o politică partizană, dar, în pofida partizanatului, sau tocmai de aceea, respectivul actor trebuie să fie atent la asigurarea condițiilor conviețuirii colective. Știința gestionării binelui comun constă în arta echilibrării raporturilor și tensiunilor dintre interesul de grup și interesul public sau, uneori, în abilitatea ascunderii interesului privat în spatele interesului public, sau în prezentarea intereselor particulare și de grup

într-o "haină" cât mai publică, ca și cum acestea ar servi cât mai bine întregii societăți.

Dacă politicul "introduce - cu ajutorul subsidiar al economiei, religiei și al altor activități umane - coeziunea partitivă în eterogenitatea socială"¹⁶, politica și politicile publice în calitate de variațiuni se referă, în schimb, la formele dinamice, concret-istorice de exprimare și aplicare a intereselor individuale și de grup privind puterea, statul și conducerea societății. Politica este, din perspectiva esenței umane finalizată în praxis-ul politic, "activitatea socială ce-și propune asigurarea prin forță, fondată în general pe drept, securitatea externă și concordia internă a unei unități politice particulare, garantându-i ordinea în mijlocul luptelor ce apar din diversitatea și divergența opiniilor și intereselor"¹⁷. Sintetizând, am putea afirma că politica este organizarea și conducerea societății globale prin distribuirea și redistribuirea resurselor și valorilor de către puterea politică legitimă. Competiție a intereselor de grup, joc al raporturilor de forță și, în același timp, gestionare a binelui comun, politica reglează ordinea socială prin deținerea "monopolului violenței fizice legitime" (Max Weber) și aplicarea politicilor publice. Activitate esențialmente socială, politica este legată, pe de o parte, de existența diversității și a conflictului de interese, iar, pe de altă parte, de voința cooperării și acțiunii în vederea tranșării intereselor de grup și a rezolvării problemelor colectivității, prin deținerea legitimă a puterii politice. Nu întâmplător *Enciclopedia Blackwell* definește politica drept "procesul prin care un grup de oameni cu opinii și interese inițial divergente ajung la decizii colective socotite îndeobște ca fiind obligatorii pentru respectivul grup și impuse ca o linie de conduită comună"¹⁸. Între diversitatea scopurilor și mijloacelor și idealul consensului, politica trebuie să găsească, prin arta compromisului, jocuri de interese și raporturi de forțe, drumul spre decizia și acțiunea colectivă concertată. Drumul acesta presupune: persuasiunea - convingerea oponentilor de justețea și/sau eficiența punctului tău de vedere -, negocierea, sau disponibilitatea de a veni în întâmpinarea unora din

¹⁵ *Ibidem*, p. 46.

¹⁶ Julien Freund, *op. cit.*, p. 45.

¹⁷ *Ibidem*, p. 251.

¹⁸ *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice* (coordonator David Miller), Humanitas, București, 2000.

cererile oponenților spre a obține din partea lor concesiuni în legătură cu altele și un mecanism de decantare a deciziei finale. Rezultatul raporturilor dintre persuasiune și negociere este decizia obligatorie ce devine linia politică inseparabilă de putere și de mecanismul decizional.

Într-un sens mai general, politica este definită în diferite modalități: exercitarea puterii, manifestarea autorității etatice, arta guvernării, elaborarea deciziilor colective, alocarea autoritară a resurselor, dar și știința de a guverna, știința politică, domeniul cunoașterii politice. Trebuie să adăugăm că judecata comună atribuie acțiunii politice două sensuri sau valori opuse: unul pozitiv, nobil, vizând pacificarea societății și orientarea acesteia potrivit unor finalități superioare, numite de atunci "binele comun", "treburile publice", "ethos-ul civic" etc.; celălalt negativ, peiorativ, făcând din politică o activitate deseori amorală, degradantă, spațiul orgoliilor și al intrigilor, arena arivistilor și demagogilor. Nu întâmplător mulți oameni se declară apolitici din dorința de a se distanța de o zonă a lipsei de moralitate. Dincolo de conotațiile axiologice, modelul *comprehensiv* induce ideea că politica este o activitate multiformă și dinamică vizând, din punct de vedere *funcțional*, organizarea și conducerea diferitelor sisteme și subsisteme specializate ale societății globale, din punct de vedere *structural*, relațiile de putere, forță și influență dintre actorii individuali și colectivi, iar din punct de vedere *spiritual*, ideile, concepțiile și mentalitățile respectivilor actori. Prin aceste deschideri, politicul *comprehensiv* devine, alături de inovația socială, un mecanism necesar în construcția culturii recunoașterii.

Politicul *comprehensiv* ca "politică a recunoașterii"

Inovația socială, societățile deschise și cultura recunoașterii. Observațiile antropologice au arătat că societățile al căror sistem politic este specializat și diferențiat sunt cele care, într-un moment anume al istoriei lor, au trebuit să răspundă unor provocări, fiind puse în fața situației de a inova. Fie că a fost vorba despre integrarea diferențelor socio-culturale, asimilarea rezultatelor

unei revoluții științifice sau dezvoltării economice, administrarea unor teritorii și populații, societățile respective au trebuit să facă față unor procese de aculturație, migrație și coabitare sau diferențieri sociale interne. S-a dovedit, astfel, că societățile deschise spre schimburi de energie și informații cu alte societăți sunt mai inovative, dezvoltându-și o organizare politică complexă și eficientă. Societățile închise, autarhice și etnocentrice, în schimb, nu sunt inovative și, nedispunând de o organizare politică diferențiată și specializată, pierd confruntările cu societățile mai dinamice și mai bine organizate din punct de vedere politic. Să nu uităm că supraviețuirea grupurilor umane nu înseamnă numai conservarea și reproducerea prin repetare, ci și schimbare, adaptarea la noile condiții prin inovare socială. Societățile care au dispărut, victime ale genocidului și etnocidului datorat unor războaie sau crize economico-

politice majore, sunt acele societăți care nu au știut să inoveze și să se organizeze politic mai bine. De aici ipoteza conform căreia *raporturile dintre inovația socială și un model comprehensiv al politicului ajută la înțelegerea societăților umane creatoare de istorie*. În fond, asocierea dintre capacitatea de inovare socială și politica recunoașterii se dovedește a fi un test de inteligență al supraviețuirii colective¹⁹.

Diversitatea modurilor de organizare, varietatea formelor competiției pentru putere, eficiența politicilor sectoriale pot fi explicate prin capacitatea de inovare socială a sistemului politic. Diversificarea modurilor de viață și a modelelor culturale, crearea, impunerea și acceptarea noilor reguli înseamnă nașterea inovației sociale ca sistem de activitate colectivă transformatoare. Spre deosebire de speciile animale care-și coordonează homeostatic comportamentele colective, specia umană a dobândit, datorită dezvoltării neocorticalului, capacitatea anticipației imaginative și, astfel, a adaptării originale față de mediu și situațiile necunoscute. Diversificarea modului de viață al colectivității umane prin inovația socială a însemnat, totodată, apariția și dezvoltarea interacțiunii sistemelor sociale - biosocial, ecosocial, economic, cultural, comunicațional, politic -, și, implicit, constituirea texturii politicului *comprehensiv*.

¹⁹ Anton Carpinocă, *Inovația socială și puterea politică - fundamente pentru o paradigmă anti-utopică*, studiu introductiv la volumul: Jean-William Lapierre, *Viața fără stat?*, Institutul European, 1997, pp. V-XXXVI; de asemenea studiul: *Spre o paradigmă a inovației sociale și puterii politice*, în "Cultură și civilizație românească", Anul I, nr. 1, 1996, pp. 11-17.

în interiorul societății globale. Dinamica inovației sociale și a politicului comprehensiv ne ajută să înțelegem mecanismul reproducerii sociale, diversitatea societăților umane și varietatea sistemelor politice reglatoare ale cooperării și competiției sociale. Interconstrucțiile inovației sociale și ale capacității comprehensive a puterii politice explică randamentele diferite și, implicit, diversitatea formelor de organizare politică.

Însăși apariția puterii politice din nevoia de supraviețuire colectivă este un exemplu de inovație socială și strategie comprehensivă. Pentru a-și asigura supraviețuirea, grupurile umane au inventat un "artificiu" social bazat pe combinarea, în proporții variabile, a supunerii prin forță și a ascultării prin autoritate. Menită să organizeze cooperarea și competiția și să reglementeze activitățile în colectivitate, această invenție socială cunoscută sub numele de *putere* polarizează activitatea politică, făcând-o coerentă și comprehensivă. La nivelul condiționării activității politice, puterea se manifestă ca un "sistem organizat al interacțiunilor multiple, a cărui eficacitate se bazează pe o alianță specială între monopolul tendențial al coerciției și căutarea unei legitimități minimale"²⁰. Neputând supraviețui decât prin acțiuni colective, indivizii umani își coordonează acțiunile și reglează conflictele inventând noi reguli și raporturi sociale pe care le instituționalizează dându-le valoare de lege. Orice putere politică aspiră la dobândirea autorității prin legitimare, adică printr-un "ansamblu de procese care face existența unei puteri coercitive specializate tolerabilă, adică o face să fie con-

cepută ca o necesitate socială, ba chiar ca o binefacere"²¹. Prin legitimare, puterea politică își identifică originile și baza socială, își cristalizează principiile și valorile, își construiește strategiile și și motivează acțiunile justificându-și, astfel, dominația. Într-un cuvânt, *puterea politică devine comprehensivă*. Lista principiilor de legitimare a puterii este lungă și variată: voința strămoșilor sau a eroilor fondatori, destinul cosmic "cîtit" pe bolta cerească, atotputernicia zeilor capricioși, omnipotența lui Dumnezeu transmisă prin dreptul divin, contractul social și întemeierea rațională a statului, suveranitatea poporului exprimată prin opinia publică și voința generală, supremația unei rase, dictatura proletariatului, libertatea individului, autoritatea tradiției etc.

Lectura istorică a acestei liste ne arată că inovarea, în cazul puterii politice, presupune contestarea principiului legitimant învechit și inefficient, repunerea în discuție a acordului care l-a impus și propunerea unui nou principiu sau, cel puțin, a unor noi reguli, structuri, instituții. Mai mult, obținerea comprehensivității prin legitimarea permanentă a puterii, ca și construirea unui anume model comprehensiv al politicului nu sunt date o dată pentru totdeauna. *Ideea* comprehensivității, în schimb, se constituie într-o *deschidere cu sens*²² a gândirii și practicii politice, fiind o miză permanentă a praxis-ului politic. Implicit, cultura recunoașterii, fie și în ipostaza de cultură minimală a recunoașterii, nu poate fi un bun câștigat pentru totdeauna, ci doar un deziderat permanent al unei consecvente "politici a recunoașterii".

²⁰ Philippe Braud, *Du pouvoir en générale au pouvoir politique*, în: *Traité de science politique* (coordonatori: Madeleine Grawitz, Jean Luca), t. I, ed. cit., p. 336.

²¹ Jacques Lagroye, *La légitimation*, în: *Traité de science politique*, t. I, ed. cit., p. 402.

²² Anton Carpișchi, *Deschideri și sens în gândirea politică*, Institutul European, Iași, 1995.

Politica în criză

» Vasile BOARI

Se află politica în criză ?

Subiectul este controversat. Cum remarcă Nicolas Tenzer, criza este reală, dar realitatea crizei nu este vizibilă fiecăruia. Sau, în orice caz, nu este vizibilă în același fel. De fapt, atitudinea specialiștilor în știință politică în ce privește subiectul „criza politicii” s-a schimbat spectaculos în numai câteva decenii. Astfel, dacă în anii '60-'70, cuvântul criză se afla pe buzele tuturor specialiștilor în *comparative politics* și nu numai, în ultimele aproximativ două decenii și jumătate peste subiectul „criza politicii” sau, mai exact spus, „crizele dezvoltării politice”, s-a așternut tăcerea.

Cum se explică această schimbare neașteptată de atitudine ?

Există, după părerea noastră, câteva explicații posibile (și plauzibile). Prima ar fi că mulți dintre cercetătorii cuplați inițial la acest subiect – este vorba de cercetătorii care formau acel Committee on Comparative Politics din cadrul Social Science Research Council – și-au considerat misiunea încheiată odată cu publicarea, în anul 1971, a lucrării *Crisis and Sequences in Political Development* (Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1971).

Acest volum, în care apar nume de relief ale științei politice americane precum cele ale lui James S. Coleman, Joseph LaPalombara, Sidney Verba ș.a., a devenit, într-adevăr, lucrarea de referință în materie de crize ale politicii. Ulterior, analizele întreprinse de cercetătorii americani vor fi reluate de norvegianul Stein Rokkan, un nume foarte des invocat în politologia contemporană, dar, desigur, nu cu privire la „criza politicii”. Într-o lucrare publicată în 1982, Stein Rokkan leagă modelul crizial de analiză de cele patru procese considerate

de el fundamentale pentru Europa Occidentală îndeosebi: formarea statului, formarea națiunii, participarea și distribuirea. De notat că Rokkan a beneficiat de un stadiu lung de cercetare în mediul creat de Comitetul pentru Politică Comparată al Consiliului Cercetării în Știința Socială, astfel încât preocuparea lui pentru studiul crizelor dezvoltării politice a fost cu siguranță inspirată de această experiență.

O altă explicație plauzibilă ar putea fi semi-eșecul modelului developmentalist, în cadrul căruia s-a afirmat modelul crizial de analiză și interpretare. Exponenții curentului developmentalist au plecat, cum se știe, de la ipoteza că anumite procese ce s-au dovedit valabile în dezvoltarea și modernizarea țărilor occidentale, precum și anumite structuri și instituții ar putea fi pur și simplu preluate și aplicate țărilor în curs de dezvoltare din America Latină, Africa sau Asia. Or, această ipoteză nu s-a confirmat decât, poate, parțial. S-a observat că, în cazul acestor state, acționează factori locali și imprevizibili (mentalități etc.) care pun în discuție aplicarea *tae quale* a modelului developmentalist.

În mod firesc și oarecum explicabil, odată cu scăderea interesului pentru modelul developmentalist, a scăzut și interesul pentru studierea crizelor dezvoltării și modernizării politice. Astfel că, dacă în anul 1977 se vorbea încă de un model crizial, opus modelului unilinear (v. David Apter, *Introduction to Political Analysis*, Winthrop Publishers, Inc., Cambridge, Massachusetts, 1977), iar în 1976 sociologul Edgar Morin propunea, în „Communications” (no. 25, 1976) elaborarea unei teorii a crizei (crisologie), în ultimele decenii au încetat până și referințele istorice la „crizele dezvoltării politice”. Astfel, Noul Manual de Știință Politică, editat de Goodin și Klingemann, în 1996,

și care dedică nu mai puțin de patru capitole prezentării domeniului politicii comparate, nici măcar nu pomeneste cuvântul „criză” (termenul este pur și simplu absent din indexul tematic al lucrării). Ce-i drept, numele celor care au animat Comitetul pentru Politică Comparată al Consiliului Cercetării în Știința Socială sunt pomenite de câteva ori, dar nu în legătură cu studiul crizelor politicii.

Cât privește lucrările de politică comparată apărute în ultimul timp, acestea evită orice referință, fie și istorică, la cercetarea „crizelor dezvoltării politice”. Astfel, una din cele mai cunoscute lucrări în domeniu – este vorba de cartea lui Gabriel A. Almond, G. Bingham Powell Jr., Kaare Strom și Russell J. Dalton, *Comparative Politics Today. A World View*, Pearson Longman, 2004, nici măcar nu pomeneste cuvântul „criză”. La rândul său, Yves Meny, în lucrarea *Politique Comparee*, folosește termenul „criză” cu foarte multă prudență, doar când se referă la „criza statului-providență”, o sintagmă mult prea cunoscută și acceptată de toată lumea pentru a putea fi evitată. În rest, el se referă, ce-i drept, la criza de participare, criza de reprezentare, criza de identitate și chiar criza de legitimitate, dar preferă să o facă sub un titlu mai puțin șocant, anume „Sfidările contemporane”.

În fine, o a treia explicație ar putea fi legată de însuși termenul de criză. Astfel, unii autori consideră că acest termen a fost folosit în mod excesiv, pierzându-și relevanța și credibilitatea.

Guy Braibant, bunăoară, scria, încă în 1979, că „va trebui, fără îndoială, într-o zi să analizăm criza noțiunii de criză” (G. Braibant, *L'Etat faces aux crises*, în „*Pouvoirs*”, no. 10, PUF, 1979, p. 5).

Alți cercetători sunt de părere că termenul „criză” este excesiv, astfel încât preferă termeni mai slabi, precum cel de „erodare”, de exemplu. În revers, unii aleg deliberat termeni șocanți ca de pildă „patologie”, „catastrofă”, „dezastru” etc. (cf. M. Dogan, *Sociologie politică. Opere alese*, Editura Alternative, București, 1999, pp. 318-319).

Nu lipsesc nici autorii care încearcă să bagatelizeze criza prin afirmații de genul: „Totul se află în criză. Cum ar putea, atunci, să facă politica notă discordantă?”

În mod cu totul paradoxal, scăderea interesului pentru studiul crizei politicii are loc într-un timp când lumea traversează o criză profundă și când politica însăși se confruntă cu dificultăți și

situații fără precedent cărora încearcă cu greu să le facă față. Cum remarcă Hans Kung, cu referință la principiile unei etici globale, incluse în textul final al Declarației pentru o Etică Globală a Parlamentului Religioșilor Lumii, adoptată la Chicago, în 1993: „Lumea zilelor noastre trece printr-o criză fundamentală ce se manifestă în sfera economiei mondiale, a ecologiei și a politicii globale. Lipsa unei viziuni de ansamblu, confuzia creată de problemele rămase nerezolvate, paralizia de ordin politic, conducerea politică mediocră, lipsită de perspicacitate sau previziune și interesul general scăzut pentru binele comun, toate acestea sunt evidente pretutindeni” (v. Hans Kung, ed., *Yes to a Global Ethics*, London, 1996).

Dacă uitarea problemelor „crizei politicii” pare să fie regula, există și câteva excepții pe care am dori să le evidențiem.

Una dintre acestea este aceea a politologului și istoricului francez al politicii René Remond, profesor emerit la Université Paris X, președintele Fundației Naționale de Științe Politice din Franța și, din anul 2003, membru al Academiei Franceze.

Într-o carte intitulată *La politique n'est plus ce qu'elle était*, publicată de Calmann Lévy în 1993, autorul francez dedică un întreg capitol, intitulat *Crise du politique?*, analizei crizei politicii în Franța. Unele dintre aprecierile și judecățile cuprinse în acest capitol ar putea fi considerate însă valabile și pentru alte situații (vizând cu deosebire democrațiile occidentale). René Remond analizează, printre altele, în cartea sa: criza participării, criza reprezentării, declinul partidelor politice și al încrederii în partidele politice și în oamenii politici, corupția în politică etc.

Un alt politolog care acordă subiectului „crizele politicii” o oarecare atenție este italianul Domenico Fisichella. El este senator și vicepreședinte al Senatului Republicii Italiene și profesor universitar la Universitatea din Florența și la Universitatea „La Sapienza” din Roma. În lucrarea *Lineamenti di scienza politica. Concetti, problemi, teorie* (Carocci editore, S.p.A. 1998), politologul italian dedică un subcapitol, din cele douăsprezece subcapitole ale capitolului 3, intitulat *Sistemul politic și procesul politic*, prezentării „Crizelor societății moderne”. El face, mai întâi, o prezentare sintetică a contribuțiilor celor din Committee on Comparative Politics, materializate în volumul *Crises and Sequences in Political Development*, după care afirmă și puncte de vedere proprii referitoare

la crizele dezvoltării și modernizării politice.

Sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI au adus în prim-planul vieții politice fenomene și evenimente de anvergură, precum căderea regimurilor comuniste și plasarea statelor foste comuniste pe traiectoria tranziției spre democrație și economia de piață, globalizarea și integrarea regională etc., toate acestea făcând actuală problematica crizelor politicii.

Se află, așadar, politica în criză? Am putea răspunde, firește, prin „Da” sau „Nu”, dar un astfel de răspuns nu ar umi lucrurile din starea în care se găsesc în prezent.

Am putea întări un răspuns pozitiv printr-o afirmație cât se poate de corectă a lui René Remond după care „criza se află, cu siguranță, în mintile noastre”, dar ea se afla, totodată, în fapte, iar acest lucru nu are cum să fie trecut sub tăcere.

Altfel spus, ceea ce numim „criza politicii” reprezintă o realitate evidentă, frapantă, a zilelor noastre pe care nu avem cum s-o ignorăm sau pe care n-ar trebui să ne permitem luxul de a o ignora deoarece neidentificarea unei situații sau nerecunoașterea ei nu face decât să complice și mai mult lucrurile în loc să găsească soluții pentru depășirea ei.

„Lumea este în agonie”, s-a spus, iar, dacă lucrurile stau, într-adevăr, astfel, politica nu doar că n-ar putea face excepție de la această apreciere și stare de lucruri, dar, prin menirea și rolul pe care și le asumă, ea poartă o bună parte din responsabilitatea acestei stări de fapt.

Lucrurile se vor clarifica, sperăm, mai bine odată cu lămurirea termenilor de referință. Remarca istoricului francez Pierre Chaunu, conform căreia a porni de la cuvinte înseamnă a porni de la esențe, s-ar putea dovedi bine-venită și în acest context.

Sintagma „criza politicii” asociază doi termeni cu sensuri și utilizări multiple. Primul – cel de „criză” – este de origine savantă și a fost utilizat aproape exclusiv în domeniul savante. Cel dintr-un domeniu în care a fost utilizat a fost cel medical. În medicină, termenul desemnează, de regulă, punctul critic în evoluția unei boli, fapt ce reclamă, de obicei, o intervenție urgentă (în limba greacă *krisis* înseamnă „decizie”). Mai târziu, termenul a fost preluat cu același înțeles și de psihologi și psihiatri. Termenul s-a extins, apoi, destul de repede, în alte domenii precum: economie, cultură, drept, știință, religie și, desigur, politică. În accepțiune generală, termenul „criză” desemnează –

după cum ne informează dicționarele lingvistice – fie manifestarea unor dificultăți (economice, politice, sociale etc.), fie o perioadă de tensiune, de tulburare, de încercări (adesea decisive) care se produc în societate, fie o lipsă acută de ceva (de mărfuri, de timp, de forță de muncă) [vezi DEX, ed. a II-a, p. 241].

Cât privește atitudinea cercetătorilor din domeniul științelor socio-umane față de utilizarea termenului, aceasta este, cum spuneam, destul de diferită în prezent. Astfel, în timp ce unii cercetători vorbesc de criza statului, criza democrației, criza partidelor politice, criza politicii și a instituțiilor internaționale, alții sunt de părere că se abuzează de acest termen. Guy Braibant consideră, bunăoară, că într-adevăr cuvântul „criză” este unul comod, la modă, întrebuițat în orice moment, *à propos* de orice, pentru un *da* sau un *nu*, în așa fel că se lasă adesea impresia că ne găsim într-o criză deopotrivă universală și perpetuă. În afara utilizărilor sale superflue, termenul „criză”, constată autorul citat, reacoperă realități sau explicații

foarte diferite. Când este vorba de mișcări în profunzime, de lungă durată, care afectează o civilizație, o societate, un stat, un regim. Când este vorba de fenomene imediate, superficiale, pasagere, acute, uneori violente. Astfel definită, criza nu se confundă nici cu schimbarea, nici cu revoluția. Schimbarea este permanentă, mai mult sau mai puțin rapidă și accentuată;

ea poate trece prin faze critice, poate să rezulte din crize sau să le provoace, dar ea nu constituie în sine o criză. (O reformă administrativă sau o evoluție demografică nu reprezintă o criză.) Cât privește revoluția, aceasta reprezintă o bulversare fundamentală care modifică complet sistemul social, în timp ce, ca urmare a unei simple crize, sistemul regăsește în esență starea sa anterioară. Chiar în această accepțiune restrânsă, crizele sunt foarte diverse prin natura și gravitatea lor. Ele sunt uneori de origine naturală: un cutremur de pământ, o erupție vulcanică etc. Cel mai adesea ele sunt însă legate de fenomene sociale și politice: războaie, agresiuni, tulburări, revolte, greve, acte de terorism, tentative de lovituri de stat, mișcări regionale. Cât privește gravitatea crizei, ea este de asemenea foarte variabilă; durata sa poate merge de la câteva clipe la mai mulți ani, cu faze de stabilizare și de agravare; ea poate să acopere întreg teritoriul național sau să se limiteze la o regiune sau oraș, ea poate antrena pagube materiale limitate sau moartea a mii de persoane. (v. Guy

Braibant, *L'Etat face aux crises*, în „Pouvoirs”, no. 10, PUF, 1979, pp. 5-6).

Cât privește termenul *politică*, acesta, departe de a trece printr-o situație de criză, se află astăzi pe buzele tuturor. Mass-media îl utilizează zilnic cu o frecvență amețitoare, în toate rubricile de știri, iar specialiștii din domeniile științei politice îl folosesc, la rândul lor, atât în formă simplă, cât și în cele mai diferite asociații. Toată lumea vorbește astfel despre politică și toți au impresia că se pricep la politică. Politica a devenit „marea afacere” a lumii în care trăim. S-a vorbit chiar de un exces de politizare, de o politizare abuzivă a socialului. Aceasta nu înseamnă că toată lumea știe despre ce vorbește și că toți autorii se pun de acord atunci când e vorba să definească politica. Există, de altfel, nenumărate definiții ale termenului. Aproape nu există tratat sau manual de știință politică, mai vechi sau mai nou, care să nu ofere o definiție proprie a politicii. Mai mult chiar, s-ar putea spune că nu există specialist în știință politică sau în oricare din domeniile acesteia care să nu aibă propria definiție a politicii. Această situație este uneori generatoare de haos și derută. Deoarece fiecare utilizează termenul, dar înțelege prin el ceea ce vrea. Desigur, nu ne propunem aici să facem un inventar al tuturor definițiilor date politicii. Ne vom opri doar la câteva pe care le considerăm edificatoare în ce privește ținta cercetării de față.

Prima definiție a politicii – și poate cea mai bună – aparține lui Platon pe care cercetarea politologică îl plasează la începuturile istoriei științei politice (v. *Manual de Știință politică*, coord. Robert E. Goodin, Hans-Dieter Klingemann, Iași, Polirom, 2005, p. 62).

În *Omul politic*, Platon definește politica drept știința viețuirii în comun a oamenilor. O definiție care, trebuie să recunoaștem, a rămas, în datele ei generale, valabilă și astăzi.

În 1870, celebrul *Dicționar Littré* trecea în contul termenului „politică” următoarea accepțiune: știința guvernării statelor.

Un secol mai târziu, mai exact în 1962, *Dicționarul Robert* definea politica drept arta și practica guvernării societăților umane.

După cum remarcă M. Duverger, cele două definiții fac din guvernământ obiectul politicii.

O definiție mai puțin cunoscută aparține cercetătorilor de la Saint Cloud, grupați în Laboratorul de analiză a discursului politic. Aceștia înțeleg prin politică „gestionarea vieții colective”.

O definiție excelentă care însă nu face decât să reia, cu alte cuvinte, celebra definiție a lui Platon din *Omul politic*.

Ce înseamnă a gestiona viața colectivă? Înseamnă a gândi strategii și a lua decizii adecvate în condiții precis determinate sau parțial previzibile. Politica vizează, așadar, administrarea treburilor publice, gestionarea vieții colective prin strategii și decizii pe termen scurt, mediu și lung.

Pentru implementarea acestor decizii și strategii, factorii politici au la îndemână trei principale instrumente: legile, „armele” (constrângerea fizică) și persuasiunea (cuvântul).

În funcție de regimul politic, unul sau altul din aceste mijloace prevalează, dar în mod virtual se poate recurge la oricare dintre ele.

În sintagma „criza politicii”, cuvântul „politică” apare cu valoare de substantiv în cazul genitiv. Această precizare este foarte importantă în cazul de față. Ea sugerează faptul că politica în ansamblul ei se află în criză. Sintagma „criza politicii” se deosebește, astfel, în mod fundamental, de sintagma *criză politică*, foarte asemănătoare în formă, dar diferită în fond, în conținut.

Sintagma „criză politică” indică și codifică fenomene conjuncturale, circumstanțiale, vizând, de regulă, o criză de guvern sau ministerială, care se rezolvă fie printr-o remaniere guvernamentală, fie, în situația cea mai complicată, prin alegeri anticipate (în regimurile democratice). În sfârșit, o ultimă precizare: criza politicii actuale nu înseamnă moartea politicii, așa cum criza democrației nu înseamnă sfârșitul acesteia.

Ideea nu este nouă, dar a fost reluată, în manieră postmodernă și cu argumente extrase din procesul globalizării, în ultimele decenii. Bunăoară, Jean Marie Guehenno, în *La fin de la démocratie*, (Flamarion, 1993) aduce ca principal argument în sprijinul ideii după care politica își trăiește ultimele forme de manifestare, „dispariția națiunilor”. Potrivit lui Guehenno: „Dispariția națiunii poartă în ea moartea politicii.”

În realitate, criza politicii ar putea să însemne noi oportunități pentru remodelarea acesteia și adaptarea ei la nevoile umanității și ale omului. Ideograma în limba chineză pentru cuvântul criză din cultura occidentală, care înseamnă, deopotrivă, ceea ce occidentalii înțeleg prin criză, dar și oportunitate, se potrivește mult mai bine cu situația de acum.

Ce fel de criză ?

În prima fază, cercetătorii din cadrul Comitetului pentru Politică Comparată al Consiliului Cercetării în Știința Socială au identificat și analizat șase crize ale dezvoltării politice. Acestea vizează: identitatea, legitimitatea, participarea, penetrarea, distribuția și integrarea (v. L.W. Pye, *Aspects of Political Development*, Little Brown & Co., Boston, 1966). Ulterior, criza de penetrare a fost asimilată crizei integrării. Astfel încât, în *Crisis and sequences in political development* (1971), sunt analizate pe larg cinci crize ale dezvoltării politice. Și anume: criza de identitate, criza de legitimitate, criza de participare, criza de penetrare și criza de distribuție. Ulterior, Stein Rokkan va relua analiza celor cinci crize legând-o de formarea statului și a națiunii în Europa Occidentală.

Sub titlul „*Sfidările contemporane*”, Yves Meny, în lucrarea *Politique comparée*, se referă la participare, reprezentare, identitate, criza statului-providență și legitimitate, aceasta din urma legată de fenomenul violenței.

La rândul său, D. Fisichella evidențiază trei crize (cu precădere) politice, ori politico-culturale și trei crize (cu precădere) socio-economice, percepute de el drept crize ale societății moderne. Cele trei crize politice vizează legitimitatea, secularizarea, participarea. În timp ce crizele socio-economice se raportează la procesele de industrializare, urbanizare și distribuție a venitului național (v. D. Fisichella, *Știința politică. Probleme, concepte, teorii*, Chișinău, 2000, pp. 112-114).

Fără a le identifica formal, René Remond, singurul care vorbește în mod explicit de o criză a politicului („*crise du politique*”), insistă asupra următoarelor aspecte ale crizei: criza participării, criza reprezentării, criza partidelor politice, criza încrederii în politică și politicieni, criza morală (cu accent asupra corupției). Toate acestea cu referire exclusivă la cazul Franței.

La rândul său, Mattei Dogan, sociolog francez de origine română, deși ezită să folosească termenul „*criză*”, socotindu-l excesiv, vorbește, cu argumente sociologice (sondaje de opinie etc.) despre erodarea încrederii în instituțiile politice fundamentale, despre declinul încrederii în partidele politice, în oamenii politici (v. M. Dogan, *op. cit.*).

Pierre Brechon analizează criza partidelor politice în țările occidentale și lipsa notorie de încredere în oamenii politici. Și probabil, această

enumerare ar putea continua.

În ceea ce ne privește, vom identifica, în cele ce urmează, patru aspecte majore ale crizei actuale a politicii: criza de legitimitate, criza de credibilitate, criza de eficacitate și criza morală.

În percepția noastră, criza politicii actuale este o criză generală, în sensul că vizează toate laturile, nivelurile, aspectele majore ale vieții politice, o criză structurală, ce vizează structurile profunde ale politicii și o criză globală ce afectează, în forme și grade diferite, toate statele, regiunile, continentele lumii, politica privită la scară planetară. Fenomenul globalizării conferă noi dimensiuni crizei politicii și obligă la o regândire și reorientare a politicii în ansamblul ei.

Prin criza de legitimitate înțelegem discrepanța tot mai evidentă și mai mare dintre așteptările cetățenilor – care suportă costurile politicii – și răspunsurile instituțiilor politice și ale oamenilor politici la aceste așteptări legitime. Aceasta pe fondul deprecierei principiilor tradiționale de legitimare, acele „genii invizibile ale cetății”, cum le numea istoricul italian Guglielmo Ferrero (v. *Pouvoir. Les génies invisibles de la cité*, Librairie Générale Française, 1988).

Criza de credibilitate vizează erodarea progresivă a încrederii oamenilor în instituțiile și organizațiile politice (în partidele politice mai ales) și în cei care le animă: oamenii politici. După cum relevă numeroasele sondaje de opinie realizate în ultimele decenii, tot mai mulți oameni își declară deschis lipsa de încredere în instituțiile politice fundamentale și în oamenii politici.

Criza de eficacitate ilustrează dificultățile cu care politica și politicienii își îndeplinesc sarcinile și-și onorează rolul de gestionari ai vieții colective. Politica actuală face față din ce în ce mai greu îndeplinirii sarcinilor ei tradiționale: asigurarea păcii sociale, garantarea securității indivizilor în lăuntrul granițelor naționale, tot mai fluide, protejarea comunității împotriva ingerințelor externe. În plus, au apărut și apar mereu noi probleme și noi provocări pe care factorii politici actuali nu reușesc să le controleze, cea mai acută provocare cu care politica se confruntă în prezent fiind terorismul mondial.

În fine, criza morală, din ce în ce mai acută și cu efecte mai devastatoare, este ilustrată, printre altele, de amplificarea corupției, proliferarea și răspândirea minciunii, renașterea, în forme mult mai insidioase, a machiavellismului politic, imoralismului, cinismului etc. Criza morală își pune

pecetea și agravează celelalte manifestări și forme ale crizei: atât criza de legitimitate, cât și criza de credibilitate și de eficacitate. Asistăm astfel la o stimulare reciprocă a acestor crize și a crizei politicii actuale în ansamblu, fapt ce complică foarte mult identificarea și aplicarea unor strategii coerente și viabile de surmontare a acestora.

Simptomele crizei

„Reculul participării, slăbirea partidelor, divorțul dintre societatea civilă și clasa politică, norul de corupție care învăluie viața politică – nu sunt toate acestea tot atâtea simptome ale unei noi și profunde crize a politicii și a democrației?” se întreabă René Remond în *La politique n'est plus ce qu'elle était* (v. op. cit., p. 96).

La rândul său, M. Dogan observă o erodare a încrederii în instituțiile fundamentale (politice, dar nu numai), declinul încrederii în partidele politice, neîncrederea în politicieni, ubicuitatea corupției și efectele sale corozive asupra societății (M. Dogan, op. cit., cap. 11)

Declarația Parlamentului Religioșilor Lumii din 1993 de la Chicago, ale cărei principii generale au fost formulate de Hans Kung, profesor de teologie ecumenică la Facultatea de Teologie a Universității din Tübingen, vorbind de criza fundamentală prin care trece lumea zilelor noastre, arată că această criză se manifestă în sfera economiei mondiale, a ecologiei și a politicii mondiale. Semnele acestei crize sunt evidente pre-tutindeni: lipsa unei viziuni de ansamblu, confuzia creată de problemele rămase nerezolvate, paralizia de ordin politic, conducerea politică mediocră, lipsa de perspicacitate sau de previziune și interesul general scăzut pentru binele comun.

Nicolas Tenzer, în lucrarea citată, identifică patru aspecte fundamentale ale crizei actuale a politicii. Primul este restrângerea domeniului public: la extrema dreaptă, cu închiderea politicii într-o viziune particularistă și ecarisajul problemelor, și la extrema stângă unde istoricismul sau mesianismul tradițional ține loc de politică, dar, de asemenea, în restul clasei politice unde vorba esențială este căutarea unui consens în detrimentul unui proiect politic. Al doilea aspect este sentimentul de inutilitate al politicii. Nu s-ar mai putea face nimic în politică; dezbateră ar fi o vană greșeală... Politica ar jena cetățeanul și ar micșora libertatea sa. Politica ar fi redusă, eliminată chiar, căci e inutilă, combătută căci e opresivă. Și totuși,

dacă instrumentul politic este recuzat, prin ce îl înlocuim? Acest sentiment de inutilitate a crescut printr-o dezbateră politică ce nu a fost niciodată, în aparență, atât de deconectată de sfera reală.

Al treilea aspect fundamental trimite spre dispariția sentimentului de comunitate sau mai exact a voinței de a parveni la un sens comun, adică de a construi un spațiu în care cuvintele să aibă același sens pentru toți și în care să dispară neliniștea de a lucra la o sarcină comună.

În fine, cel de-al patrulea aspect ține de ideea, pe cât de puternică pe atât de falsă, după Tenzer, a unui antagonism grav între societate și politică (v. Nicolas Tenzer, *La société depolitisée. Essai sur les fondements de la politique*, Paris, PUF, 1990, p. 12).

În ceea ce ne privește, vom remarca cu deosebire simptomele crizei morale a politicii plecând de la premisa că, în cele din urmă, acestea dau cel mai bine seama de ceea ce se cheamă criza politicii în ansamblul ei. Pentru noi și pentru mulți cercetători ai fenomenului nu există nici o îndoială că aspectele morale ale crizei sunt cele care influențează în mare măsură credibilitatea și eficacitatea acesteia. Altfel spus, rezolvarea aspectelor de ordin moral ar conduce inevitabil la o creștere a încrederii în politică și politicieni și chiar la o sporire a performanțelor acesteia în ceea ce privește problemele majore cu care se confruntă lumea actuală. Spus tranșant, rezolvarea sau depășirea crizei politicii actuale reclamă, înainte de toate, nu soluții tehnice, ușor de identificat și aplicat dacă există bunăvoință, ci soluții morale. Deoarece criza actuală a politicii este, înainte de orice, o criză morală.

Primul simptom al crizei morale a politicii este percepția negativă a acesteia. Al doilea este corupția. Iar al treilea este machiavellismul oamenilor politici, ilustrat în proliferarea minciunii, a duplicității în politică, în demagogia transformată în politică de stat, în aplicarea, nedeclarată firește, a bine cunoscutei formule a machiavellismului politic: „Scopul scuză mijloacele”, cu precizarea că scopul nici măcar nu se mai poate numi „interes general” sau „mântuirea patriei”.

a) Percepția negativă a politicii este ilustrată, în prezent, de numeroase sondaje de opinie realizate de prestigioase institute de cercetare sociologică. Sunt tot mai mulți oameni care percep politica drept o activitate murdară cu care nu merită să-ți ocupi timpul și pe care nu o poți practica fără a-ți „murdări mâinile”,

de unde sintagma atât de la modă astăzi a „politicii mâinilor murdare” (vezi, de pildă, Peter Singer, ed., *A Companion to Ethics*, Blackwell Publishers, 1993, partea a V-a, cap. 33).

b) Corupția în politică nu este, desigur, un fenomen nou (deja Aristotel, în *Politica*, vorbea despre ea), dar, în ultimele decenii, aceasta a luat o amploare inimaginabilă peste tot în lume atingând, mai mult ca niciodată, „vârful” clasei politice (președinți sau foști președinți de state, prim-miniștri sau foști prim-miniștri, unii dintre ei incriminați și condamnați pentru acte de corupție sau obligați să demisioneze din înalte demnități politice).

c) În fine, nici imoralismul și machiavellismul nu sunt fenomene nou apărute pe scena istoriei. Francezul Charles Benoist vorbește de un „machiavellism perpetuu” prezent în toate timpurile și în toate sferile în care este prezent și se manifestă omul. Totuși, niciodată mult-incriminata maximă a machiavellismului politic: „Scopul scuză mijloacele” nu a fost atât de actuală și atât de „la ordinea zilei” cum este ea în politica vremurilor pe care le trăim.

Percepția negativă a politicii, lipsa de încredere în principalele instituții politice (începând chiar cu parlamentul, considerată instituția reprezentativă a democrației moderne), erodarea încrederii în partidele politice, neîncrederea în oamenii politici, slabele „performanțe” ale factorilor politici în „gestionarea vieții colective” (asigurarea păcii sociale, protejarea indivizilor și sancționarea „trășorilor”, slaba valorificare a resurselor materiale și umane etc.), corupția clasei politice și a elitelor politice, duplicitatea și machiavellismul politicienilor, incompetența și precara lor pregătire sunt tot atâtea semne ale unei crize care nu a încetat să se adâncească și să se complice ca urmare mai cu seamă a schimbărilor de anvergură care au avut loc în lume în ultimele decenii și a procesului galopant de globalizare, proces ce pune în cauză toate conceptele și toate datele esențiale ale științei politice și ale politicii tradiționale. Departate de a atenua criza politicii, globalizarea politicii și diminuarea prerogativelor statului național, care a pierdut tot mai mult din suveranitatea și din puterea sa reală, au complicat și mai mult lucrurile punând politica actuală în fața unor noi probleme și a unor noi provocări. Un lucru este cert: problemele planetare reprezintă „piatra de încercare” pentru politica actuală. Or, cum bine

se știe, aceste probleme n-au conținut să se amplifice și să se complice, amânarea rezolvării lor făcând din ce în ce mai dificilă soluționarea lor într-un viitor previzibil. Astfel, dacă bunăoară în 1968, anul apariției primului raport către Clubul de la Roma, se vorbea de cinci probleme globale (populație, hrană, resurse, dezvoltare industrială, poluare), după numai aproximativ un deceniu, Aurelio Peccei, pe atunci președinte al Clubului de la Roma, identifică, în cartea sa *The Human Quality* (1979) o listă cu 27 de probleme pentru ca astăzi *Encyclopedia of World Problems and Human Potential* să vorbească de incredibila cifră de 12.203 probleme ale lumii publicate în jurnale internaționale și în documentele a 2000 de organizații internaționale non-profit (cf. Yersu Kim, *Philosophy and the Prospects for a Universal Ethics*, în Max L. Stackhouse, Peter J. Paris, ed. by. *God and Globalization*, vol. 1, *Religion and the powers of the common life*, Trinity Press International, Harrisburg, Pennsylvania, 2000, p. 101). Fapt e că orice problemă nerezolvată la timp amplifică lista problemelor și face tot mai dificilă rezolvarea lor, adâncind astfel criza politicii.

Ce-i de făcut ?

Michel Mafesolli, profesor de filosofie politică la Sorbona, ne propune să lăsăm omul politic să se odihnească deoarece este bolnav.

Întrebarea e: cine să-i ia locul ? Cine ar putea, în locul său, „ramas vacant”, să-și asume „gestionarea vieții colective” ?

Propunerile cele mai îndrăznețe și experimentele, atâtea câte au fost până acum, au eșuat.

Primul experiment a fost teocrația. Despre teocrație ni se vorbește deja în Vechiul Testament, dar, din cauza corupției, nemulțumirii și a orgoliului oamenilor, regimul teocratic a trebuit să cadă. Cartea I *Samuel* ne vorbește despre trecerea de la teocrație la monarhie în cazul poporului lui Israel, „poporul ales” de Dumnezeu și la care teocrația se manifestase în forma sa cea mai pură. Este interesant de remarcat că, după instaurarea regimului monarhic, departe de a evolua în bine, situația s-a schimbat în rău. Cărțile istorice și cele ale profeților lui Israel ne înfățișează pe larg modul în care împărații lui Israel și-au onorat sarcinile încredințate de Dumnezeu Însuși. Cu foarte puține excepții, una din cele mai notabile fiind cea a împăratului David, „alesul Domnului”, majoritatea celor puși să conducă poporul ales s-au dovedit a fi răi, corupți, orgolioși, neascultători

de Dumnezeu. Și pentru asta Dumnezeu n-a pregetat să-i pedepsească. Sfârșitul lor a fost lamentabil atunci când nu a fost de-a dreptul tragic atât pentru ei, cât și pentru poporul peste care au fost puși să guverneze. Cu toate acestea – fapt curios –, nu teocrația, ci monarhia a fost cea care a supraviețuit timp de secole. Încercările lui Savonarola de a instaura teocrația la Florența, declarându-L pe Isus Cristos Regele florentinilor, sau a lui Calvin, la Geneva, au eșuat, la rândul lor, în ciuda bunelor intenții care i-a animat pe autorii lor. Nici una din aceste încercări și nici altele de acest fel n-au putut fi ferite de excese și degradare astfel încât, într-un timp incredibil de scurt, ele au trebuit să cadă. În schimb, în ciuda exceselor lor, monarhiile au supraviețuit și au dobândit chiar o oarecare legitimitate, unele dintre ele dăinuind până în zilele noastre.

Al doilea proiect și experiment este cel propus de Platon în dialogul *Republica*. Aici, Platon ne înfățișează, mai întâi, o cetate ideală, după care propune ca organizarea și conducerea acesteia să fie asumate de înțelepți (filosofi). De fapt proiectul platonian este mai complex. Astfel, în *Scrisoarea a VII-a*, Platon ne pune în fața unei alternative: ori conducerea cetăților să fie preluată de filosofi, ori conducătorii de state să asume filosofia (în sensul în care a înțeles-o și descris-o Platon în *Republica*) ca singurul mod valabil de guvernare a cetății. Nici una din cele două propuneri nu a dat însă roade. Filosofii n-au ajuns niciodată să guverneze efectiv, iar, dacă, totuși, au ajuns cândva undeva, nu s-au dovedit nici mai inspirați, nici mai buni sau mai eficienți decât oamenii politici. Mai mult, imaginea lor s-a erodat cu timpul, iar încrederea în capacitatea lor de a guverna a fost pusă la îndoială. În *Imaginația sociologică*, C. Wright Mills ne anunță că ar fi tentat să părăsească regatul în care filosoful ar deveni rege, dar se întrebă imediat: „Dar, când regii n-au nici o filosofie, nu sunt ei oare incapabili de o guvernare responsabilă?”

Cât privește însușirea de către regi a filosofiei, propunerea lui Platon a eșuat chiar în timpul vieții acestuia. Nu doar că filosoful nu a reușit să-i convingă pe tiranii Siracuzei să pună în lucru filosofia cetății ideale descrise de el în *Republica*, dar era cât pe ce să plătească cu viața nesăbuița de a fi încercat să-i lămurească.

Ultimul experiment eșuat a fost cel propus de tehnocrați. În vogă prin anii '60-'70 ai secolului XX, tehnocrația s-a dorit a fi o substituție pașnică

– printr-o „revoluție managerială” – a oamenilor politici aflați la guvernare cu tehnocrați (în sens larg, tehnocrații fiind specialiștii din toate domeniile, iar în sens restrâns specialiștii în tehnică, devenită, după aprecierea lor, un factor decisiv și de sine stătător al organizării și dezvoltării societății în era revoluției tehnico-științifice). Nu numai că tehnocrații n-au ajuns niciodată să guverneze de unii singuri, dar, chiar atunci când au ajuns în situația de a forma guverne tehnocratice sau guverne de tehnocrați, ei au acționat fie ca oameni politici, fie sub direcția și controlul unor oameni politici. Cât despre așa-zisul „stat tehnic”, imaginat de Helmuth Schelsky, nici nu putea fi vorba.

Pe scurt, orice tentativă, mai veche sau mai nouă, de a „depolitiza” societatea, înlocuindu-i pe oamenii politici cu alte categorii la cârma statelor, s-a dovedit a fi, în ultimă instanță, pură utopie. Oricât de răi și de corupți și oricâtă neîncredere și dezamăgire justificate ar fi stârnit de-a lungul timpului, oamenii politici și-au păstrat prerogativele și chiar și le-au întărit și amplificat. S-a văzut cât se poate de clar că, nefiind un „produs bastard”, impus de cineva printr-o decizie pur administrativă, politicul nu poate fi aruncat *ad libitum* peste bord.

Dar, dacă nu există nici o cale de a scăpa de Minotaurul care ne cere regulat să-i plătim tributul, există cu siguranță căi și posibilități de a-l „imblânzi”, de a cădea la învoială cu el și chiar de a-l controla în mult mai mare măsură, cum ne sugera chiar Machiavelli, în *Principele*.

Pentru că, orice s-ar spune și oricare ar fi originea ei, politica se manifestă, acum, ca și în trecut, ca o activitate umană, animată, gândită și orientată de oameni în carne și oase, mai buni sau mai răi, mai competenți sau mai puțin competenți, mai binevoitori sau mai puțin binevoitori. La acest punct ne vom declara de acord cu C.W. Mills care, în opera citată, spunea: „Calitatea politicii depinde foarte mult de calitățile intelectuale ale celor care o fac.” Afirmatia rămâne valabilă și când în calcul sunt luate calitățile morale ale politicianilor.

Desigur, nu putem să ignorăm faptul, constatat sau intuit doar de toți fenomenologii politicii și ai puterii, că politica își are „regulile” ei, „legile” ei, interesele și rațiunile ei. În cartea sa, *Du pouvoir. Histoire de sa croissance naturelle* (1945), Bertrand de Jouvenel a atras atenția și a analizat „egoismul puterii”, creșterea ei naturală, corupția

și orgoliul celor aflați în vârful ierarhiei. Sintagma „*L'homme agrandi*” redă destul de bine atitudinea politicianilor față de cei pe care-i guvernează și distanța care desparte inevitabil cele două lumi: a puterii, a comandamentului și a ascultării, a supunerii.

Cu toate acestea ar fi greșit și dăunător să gândim că nimic nu se poate face, că „Prințul este o fatalitate” și că nu numai că nu putem scăpa de „Răul Absolut numit Putere”, cum se exprima B. H. Levy, în *La barbarie à visage humaine*, dar nici măcar nu-l putem diminua.

Dacă, prin urmare, nu putem elimina *ad libitum* politica de pe scena istoriei, avem toate șansele s-o amendăm, s-o orientăm și chiar s-o controlăm, într-o măsură mai mare sau mai mică.

Se pot gândi mai multe „scenarii” pentru a scoate politica din criza acută în care se află în prezent. Iată câteva:

Primul scenariu ar fi o profesionalizare crescândă a politicii. Cum se știe, primul politolog care a gândit politica în termenii unei profesii a fost Max Weber. În celebra sa conferință din anul 1919, rostită la Universitatea din München, la invitația Uniunii Studenților Liberi, Weber făcea distincție între așa-numiți politicieni de ocazie și „politicienii profesioniști”, categorie în care sociologul german îi cuprindea pe toți cei care își câștigau existența din politică.

„Politicieni de ocazie”, afirma el, suntem cu toții când ne punem buletinul de vot în urmă sau când ne manifestăm voința politică în vreun alt fel: aplaudând sau protestând la o adunare politică, ținând un discurs „politic” ș.a.m.d. În cazul multor oameni legătura cu politica se mărginește la atât. În schimb, „politicienii de profesie” sunt cei care fac din activitatea în serviciul politicii o preocupare permanentă din care își câștigă existența. Această categorie nu a conținut să crească. Cum va remarca René Remond, prin forța lucrurilor, politica a devenit o meserie care ocupă tot timpul dedicat muncii. A trecut epoca în care un deputat putea să practice deodată o activitate parlamentară și o profesie liberală. Politica a devenit pur și simplu o meserie ca oricare alta, cu precizarea că această meserie este în mod particular incertă întrucât depinde de dispoziția sau toanele alegătorilor.

Un fapt este însă de necontestat: există astăzi incomparabil mai mulți „politicienii de profesie” decât oricând în trecut. Există nenumărate școli de studii politice de rang academic și cele mai

renumite universități din lume au departamente puternice de științe politice. Din păcate, absolenții acestor școli nu se bucură încă de creditul de care ar fi normal să se bucure și de aici, poate, lipsa de performanțe a politicianilor care cred că știu totul, dar, în realitate, cum spunea un fost ministru de externe, nu știu nimic.

Există, în plus, temerea, mărturisită sau nu, că profesionalizarea politicii ar putea pune în pericol democrația. Într-un regim democratic veritabil, fiecare cetățean, indiferent de profesie, are dreptul nu doar să aleagă, ci și să fie ales. Mai mult, nimeni și nimic nu poate să ne garanteze că un absolvent al unei școli înalte de studii politice va fi un politician mai bun decât, să spunem, un economist sau un jurist sau decât orice alt absolvent de universitate. Weber însuși recunoștea că politica e nu doar profesie, ci și vocație. Or, politicieni de vocație nu sunt automat licențiați în științe politice, după cum ne arată chiar experiența.

Cu toate acestea, profesionalizarea crescândă a politicii prezintă câteva avantaje greu de contestat. Cel dintâi este acela al unei pregătiri specializate și, deci, al competenței.

Ca orice alt specialist, cel care studiază politica într-o universitate își va însuși, în principiu, toate cunoștințele și toate abilitățile necesare practicării eficiente a profesiei politice. Adică tot ceea ce, în principiu, e considerat necesar pentru o implicare eficace, competentă, în viața politică, în „gestionarea vieții colective”. După cum se știe, atât Platon, cât și Aristotel au acordat o atenție specială pregătirii viitorilor conducători. Într-un *Curriculum* bine gândit, cel care se pregătește pentru profesia politică într-o universitate are șansa să dobândească nu doar cunoștințe ce țin strict de profesia lui, ci și cunoștințe din alte sfere adiacente, precum economia, dreptul, psihologia, istoria, toate indispensabile unei bune guvernări.

Un alt avantaj este acela că, fiind percepută ca o profesie, politicii i se poate atașa mai ușor o deontologie sau etică profesională, ceea ce promite, în principiu, să-i asigure o mai mare credibilitate în ochii opiniei publice și, desigur, un grad mai înalt de moralitate, atât de necesar în politica zilelor noastre, marcată de corupție și imoralitate.

Al doilea scenariu sau tip de scenariu vizează, de altfel, tocmai moralizarea (creșterea gradului de moralitate) sau re-moralizarea politicii. Acest aspect este esențial dată fiind relevanța pe care a dobândit-o astăzi morala și mai cu seamă

dat fiind impactul major pe care criza morală îl are asupra tuturor celorlalte manifestări de viață din care, se înțelege, politica nu are cum să fie exclusă. Este vorba de o „moralizare din mers” a politicii, cum remarcă R. Remond, un proces care se realizează prin acțiunea concertată a mai multor factori și instanțe. Există semne că primul impuls în direcția moralizării din mers a politicii ar putea să vină chiar din partea factorilor politici. Este vorba de acele, nu puține la număr, coduri de etică și de structurile destinate să le realizeze: comitete, comisii de etică etc.

Dar, cu siguranță, impulsul decisiv în direcția moralizării politicii ar trebui să vină chiar din partea societății civile, principala „beneficiară” a măsurilor, deciziilor și acțiunilor – bune sau rele, eficiente sau mai puțin eficiente, morale sau imorale – ale politicii.

Societatea civilă s-ar putea manifesta – și există nenumărate semnale în acest sens – în primul rând prin intermediul numeroaselor organizații nonguvernamentale (ONG) din ce în ce mai ofensive. Un exemplu semnificativ îl oferă, în România, Asociația Pro-Democrația, foarte activă și foarte eficientă în ultimii ani, sau Societatea Academică Română (SAR), inițiatoarea proiectului „Pentru un Parlament curat”.

În fine, o activitate deosebit de eficace în sensul atenuării crizei actuale a politicii ar putea să vină dinspre mass-media. Recunoscută deja chiar și de către politicieni ca „a patra putere” sau „câinele de pază al democrației”, în societățile democratice mass-media și-a asumat un rol din ce în ce mai important în deconspirarea actelor de corupție, a demagogiei și a imoralismului

oamenilor politici. Fapt e că atât presa scrisă, cât și cea audiovizuală (televiziunea în special) au devenit adversarul cel mai de temut, „inamicul numărul unu”, al oamenilor politici, pe care, ne-reușind să-l controleze, cum poate și-ar dori, omul politic a învățat să-l trateze cu teamă și respect.

Într-o epocă în care partidele politice și oamenii politici se creează și se modelează la televiziune sau în presa scrisă, mass-media a devenit principala contraputere, capabilă să țină sub observație și control – în anumite limite – comportamentul și excesele oamenilor politici. La sfârșitul secolului XVIII, Immanuel Kant era

convins că filosoful ar putea deconspira și zădărnici maximele imorale ale politicii de îndată ce omul politic ar binevoi să-l lase să vorbească liber în cetate. Astăzi acest rol este asumat de mass-media. Cu precizarea că, într-o veritabilă democrație, cei care lucrează în mass-media nu mai au nevoie, pentru a vorbi, de aprobarea și asentimentul omului politic.

Un avantaj, desigur, deloc de neglijat. El nu mai are în față decât adevărul și propria conștiință, „spectatorul imparțial”, cum o numea Adam Smith.

În fine, credem că e nevoie de o nouă paradigmă etico-politică în stare să orienteze politica în viitor (în legătură cu acest subiect a se vedea eseul nostru din nr. 1 al revistei *Perspective în politică*).

Trăim într-o nouă eră – aceea a globalizării –, într-o lume din ce în ce mai diferită de lumea tradițională și, așa cum gândea Tocqueville, unei lumi noi îi trebuie o știință politică nouă.

ERATĂ

Dintr-o regretabilă eroare, articolul din numărul precedent al domnului prof. Vasile Boari a apărut cu un titlu greșit. Titlul corect era „O nouă paradigmă etico-politică”.

Critica individualismului metodologic

(Viziuni critice ale conservatorismului și ale comunitarismului)

» Bogdan George RĂDULESCU

Caracterul imperativ și deontologic (în sensul kantian al termenului) al moralei liberale constă în importanța dată drepturilor individului. „Teoria liberală – opinență Alain de Benoist – plasează dreptatea (right) deasupra binelui (good) și face să derive din drept un anumit număr de obligații categorice care îi leagă în mod necondiționat pe agenți, indiferent de angajamentele lor, de apartenențele lor sau de trăsăturile lor particulare. Pentru filosofi antichității, începând cu Platon și Aristotel, dămptrivă, morala este teleologică: ea nu consistă în datorii categorice, ci în exercitiul virtuții. Ea face parte dintr-o împlinire de sine către care toți oamenii se simt atrași pe baza aceluiași telos. Binele („viața bună”) devine astfel prioritară, iar acțiunea justă se definește ca fiind aceea care este conformă cu ceea ce este bine pentru o comunitate”¹

Considerându-se compleți și suficienți lor înșile, indivizii deduc din natura lor autonomă drepturi pe care teoria liberală le declară ca inalienabile. Aceste drepturi sunt considerate „drepturi pre-politice”. Pentru păstrarea lor, indivizii pot decide pe baze contractuale să iasă din „starea naturală” pentru a se insera într-o societate care devine astfel o creație exclusivă a voințelor lor. În această perspectivă, nici un fel de apartenență nu mai poate fi declarată ca trăsătură constitutivă a omului, decât cu prețul știrbirii autonomiei sale.

Libertarienii au mers mai departe, afirmând că există o „prioritate ontologică” a drepturilor asupra preferințelor. Ei afirmă că aceste drepturi nu pot fi alienate, nici chiar dacă titularii lor ar

renunța temporar la ele, în favoarea creșterii bunăstării sau securității lor. În replică, la Leo Strauss, care este un fel de patriarh al gândirii conservatoare americane, dreptul natural apare prin intermediul acelor structuri inerente conviețuirii în cetate. În studiul său, *Natural Right and History*, Strauss arată că ființa umană, spre deosebire de ființele non-umane, înfloarește din socialitate și, în mod special, din socialitatea politică. Strauss consideră că moralitatea ființei umane, ca ființă care L-a regăsit pe Dumnezeu și telos-ul vieții, apare din faptul ființării împreună cu ceilalți.

INDIVIDUALISMUL METODOLOGIC

Există curente în filosofia politică (conservatorismul, comunitarismul) în viziunea cărora liberalismul este o doctrină care se fundamentează pe o antropologie de tip individualist. Unul din punctele de plecare al criticilor venite dinspre aceste curente la adresa individualismului metodologic este că există totuși o diferență majoră între apologia drepturilor naturale ale indivizilor, pe de o parte, și unele poziții adoptate de variante radicale ale liberalismului (libertarianism, anarho-capitalism). Aceste variante trimt în ultimă instanță la un individualism exacerbant sau la ceea ce un libertarian radical ca Murray N. Rothbard denumea în termeni elogiși „etica lui Robinson Crusoe”.

Individualismul metodologic se definește ca acel tip de abordare în teoria socială și politică în care acțiunile umane și instituțiile pot fi interpretate exclusiv ca produse ale deciziilor și

¹ Alain de Benoist, *Le libéralisme contre les identités collectives*, în volumul colectiv *Aux sources de l'erreur libérale/Pour sortir de l'étatisme et du libéralisme*, Éditions L'Age d'Homme, Lausanne, Elveția, 1999, pag. 45.

acțiunilor indivizilor. Principiul individualismului metodologic a fost introdus în științele sociale de școala economică austriacă (*The Austrian School of Economics*), ulterior el fiind transferat în filosofia socială și politică de Friedrich Hayek și Karl Popper. Fondată de Carl Menger, școala austriacă de economie a pledat de la început pentru transformarea științelor economice într-o *mathesis universalis*.

Principiul fundamental de la care au pornit toți gânditorii ei a fost acela că toate activitățile economice trebuie să-i ofere individului locul central și că deciziile economice majore ar trebui să fie luate în lumina deciziilor luate de individ². Una din definițiile celebre ale individualismului metodologic e dată de Karl Popper: „Sarcina teoriei sociale este să construiască și să analizeze modelele noastre de societate în termeni descriptivi sau nominaliști, adică în termenii individului, în funcție de atitudinea sa, de speranțele sale, de raporturile sale, postulatul căruia îi vom da numele de individualism metodologic.”³

Unul din conservatorii catolici americani, Thomas Molnar, aprecia că această definiție popperiană poate fi plasată în directă descendență din nominalismul post-scolastic al secolului al XIV-lea (Guillaume d'Occam), potrivit căruia numai indivizii existenți se pretează la judecăți valabile, entitățile colective nefiind altceva decât simple convenții (*flatus vocis*) care decurg din voințele individuale, noțiuni vide din punct de vedere referențial. Identificând sursa nominalistă a individualismului liberal, Molnar surprinde și o formă de derapaj indusă de către acesta: „Lacuna fatală ideologiei liberale este faptul că ea neagă sacralitatea indispensabilă referinței colective, lucru absolut natural atâta timp cât liberalismul se întemeiază pe autosuficiența individului, singura convergență a intereselor individuale, care poate produce consensul sau contractul social, fiind piața.”⁴

Una din consecințele acestei autosuficiențe a individului de care, în opinia lui Molnar, este responsabilă această antropologie individualistă a filosofiei liberale o constituie atomizarea socială și,

la limită, anomia: „Această atomizare – spune conservatorul catolic american – este consecința logică a doctrinei nominaliste care presupune confluența întâmplătoare a unor judecăți individuale, numită în zilele noastre *consensus*. Consensusul devine o noțiune din ce în ce mai des folosită, pe măsură ce noțiunea de bine comun este negată ca realitate asupra căreia am putea să cădem de acord.”⁵

Mizând pe argumente filosofice luate din tradiția aristotelico-tomistă, Molnar invocă drept posibil antidot la fenomenul exacerbarii individualismului liberal o rețetă furnizată de filosofia politică a anticilor: exercițiul virtuții publice. Această sugestie este, în opinia sa, cu atât mai necesară, cu cât „liberalismul legitimează apetituri umane legate de interese strict materiale, situate împotriva disciplinei virtuții, care este fundamentul social al Bisericii și al Statului.”⁶

Dacă Molnar introduce în discuție argumente conservatoare care vin dinspre zona religiei creștine, a conservatorismului catolic, cu scopul de a radiografia derapajele individualismului liberal, nu același lucru se întâmplă cu antropologul francez Louis Dumont. Deși nu are afinități ideologice cu punctul de vedere conservator, teza susținută în cartea sa *Essu asupra individualismului*⁷ este cât se poate de interesantă. Pentru Dumont, originea individualismului liberal se află chiar în creștinism.

Pentru a pune mai bine în lumină originile individualismului și pentru a explica caracterul său antipolitic, antropologul francez Louis Dumont îl opune holismului. Pentru antropologul francez, individualismul reprezintă, prin opoziție cu holismul, „o ideologie care valorizează individul, neglijând sau subordonând acestuia totalitatea socială”⁸. El înțelege prin *individ* subiectul empiric devenit „eșantionul indivizibil al speciei umane”, o ființă autonomă în raport cu orice set de norme împărtășite de o comunitate de apartenență, o ființă totalmente independentă și, prin urmare, „non-socială” (L. Dumont).

² Există o versiune radicală, anti-utilitaristă a lui Robert Nozick, în cartea sa *Anarhie, stat și utopie*. Potrivit acesteia, drepturile inalienabile individuale nu trebuie niciodată abrogate în fața interesului general. Totodată, există o concepție strict utilitaristă (Ludwig von Mises, Friedrich von Hayek, Samuel Britain) care urmărește maximizarea beneficiilor agregate ale pietelor și restrângerea statului.

³ Karl Popper, *Mizeria istoricismului*, Editura ALL, București, 1996, pg. 36.

⁴ Thomas Molnar, *L'Hégémonie liberale*, Editions L'Age d'Homme, Lausanne, 1992, pg. 48.

⁵ *idem*.

⁶ *idem*.

⁷ Louis Dumont, *Essu asupra individualismului. O perspectivă antropologică asupra ideologiei moderne*, Editura Anastasia & C.U. Press, București, 1995.

⁸ Louis Dumont, *Essu asupra individualismului. O perspectivă antropologică asupra ideologiei moderne*, Ed. Anastasia & C.U. Press, București, 1997, p. 309.

INDIVIDUL ȘI COMUNITATEA – INDIVIDUL FĂRĂ COMUNITATE SAU ÎMPOTRIVA EI

Punctul de plecare al criticii comunitare este de ordin sociologic și empiric. Comunitarienii consideră că în societățile de masă occidentale se accentuează disoluția legăturilor sociale, identitățile colective se erodează progresiv, iar *individualismul consumist* ajunge la apogeu. În viziunea comunitariană, aceste fenomene reprezintă consecințele practicării unei filosofii politice liberale. Aplicarea în praxisul politic a principiilor liberale a legitimat, apreciază comunitarienii, căutarea febrilă de către fiecare individ în parte a satisfacerii egoiste a intereselor lui, determinându-l să-l privească pe celălalt semen ca pe un *concurrent* în cursa supraviețuirii sau în competiția pe piață, dacă nu cumva ca pe un *potential inamic*. Acest fapt duce la atomizarea socială și la instaurarea de facto a scenariului pesimist hobbesian al unui război al tuturor contra tuturor. În viziunea comunitariștilor americani, *eroarea filosofiei liberale constă în radicalizarea unei concepții anistorice și abstractizate despre subiect*, concepție în care angajamentele și apartenențele indivizilor (familie, grup profesional, națiune, etnie, grup religios) nu mai sunt definitorii în construcția personalității lor (*self*).

Comunitarienii reproșează liberalilor și libertarienilor în special că văd în această *decontextualizare a subiectului* din cadrele culturale, sociale și istorice fundamentul libertății individului, aflat astfel departe de orice determinisme constrângătoare. Partizanii restabilirii legăturilor comunitare, afirmă că, dimpotrivă, *ideea pre-socialității eului este o imposibilitate*. Ei cad de acord asupra faptului că individul găsește întotdeauna comunitatea ca pe un dat care e deja aici, apreciind că aceasta ordonează referințele individului, că este cea care îi definește modul de a fi în lume, îi modelează percepțiile și viziunile.

Subiectul configurat în teoriile liberale este cel capabil de voință autonomă, vidat de orice finalitate empirică. În filosofia liberală apare astfel imaginea unei ființe raționale care este resortul acțiunii morale. Această ființă rațională nu poate fi niciodată o persoană particularizată, ci o ființă participând la rațiunea practică, adică un subiect

transcendental în cea mai pură tradiție kantiană. Michael J. Sandel, care și-a consacrat studiile analizării teoriei eului și a relațiilor acestuia cu comunitatea, scrie: „*Critica comunitarienilor la adresa liberalismului întemeiat pe drepturi afirmă că este imposibil să ni-l reprezentăm pe individ ca titular al unui eu totalmente detașat de legături și perspective. Comunitarienii subliniază că anumite roluri pe care le jucăm – fie cel de cetățeni ai unei țări, fie de membri ai unei mișcări, de apărători ai unei cauze – sunt în mare parte constitutive persoanelor noastre. Or, dacă suntem în parte definiți de comunitățile cărora le aparținem, atunci înseamnă că suntem automat implicați și în obiectivele și scopurile care le caracterizează.*”⁹ Această precizare a lui Sandel se dorește o replică polemică la aserțiunea lui John Rawls potrivit căreia „*individul trebuie plasat înaintea scopurilor la care aderă; chiar și atunci când un scop dominant trebuie ales printre numeroase alte posibilități*”¹⁰.

Poziția antropologică a lui Rawls presupune imaginea abstractizată a eului, vidată de referințele la contingent (*unencumbered self*), dotat cu un statut supra-empiric. Acest „eu” pune o distanță între valorile pe care le are și „persoana” pe care o întrușează. Sandel observă că în concepția liberală a eului a spune că un individ posedă o anumită caracteristică înseamnă, pe de o parte, că acea caracteristică este a sa și nu a altuia, iar, pe de alta, că există totuși o anumită distanță între acea caracteristică și eul individului care o posedă: ea este *a sa*, dar nu este *el*. Rezultă că, dacă acest individ pierde acea caracteristică, el rămâne totuși egal cu sine. Astfel, comportamentul rațional va fi acela care îl va determina pe individ să raționeze fără să mai țină cont de caracteristicile care sunt *ale sale*, dar nu sunt *el însuși*. Sandel polemizează cu Rawls, dar nu se mulțumește doar să deconstruiască argumentele autorului *Teoriei Justiției*. Filosoful comunitarian propune o antropologie constitutivă, în care eul, departe de a fi al scopurilor pe care și le-a propus, este el însuși constituit de scopurile care nu sunt decât în parte obiectul alegerilor sale. Distanța între caracteristicile pe care individul le posedă și persoana reprezentată de el dispăre. Individul va fi tot ceea ce-l constituie. El nu-și va putea folosi propria rațiune decât în cadrul a ceea ce este.

Antropologia individualistă din filosofia liberală este criticată pentru că exclude referința

⁹ Michael J. Sandel, *Morality and the Liberal Ideal*, The New Republic, 7 mai, 1984, pg. 15.

¹⁰ John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford University Press, Oxford, 1971, pg. 560.

comunitară. Mai mult, reproșul comunitarian vine să pună în evidență *incapacitatea filosofiei liberale de a găsi un echilibru just între „eu” și „comunitate” (self and community)*. Praxisul social, politic și economic întemeiat pe principiile filosofiei politice liberale favorizează o *ipostază a individului autonom în care „self” ajunge uneori în conflict cu „community”*. Sander surprinde chiar un paradox existent în sistemul argumentativ al lui Rawls: concepția kantiană a unei umanități constituite din indivizi liberi și egali, așa cum apare ea în *Theory of Justice*, este incompatibilă cu concepția metafizică radicală a eului (*self*), pe care o dezvoltă autorul în aceeași carte.

Comunitarienii, spre deosebire de liberali, subliniază că o comunitate nu este un simplu mijloc pentru individ de a-și realiza scopurile sau simplul cadru în care se desfășoară eforturile sale pentru obținerea avantajului optim. *Comunitatea este chiar fundamentul alegerilor operate de individ, în măsura în care ea contribuie chiar la fondarea identității individuale prin instituții, fapte sociale, biserici, familie, sisteme politice și educative etc.* Comunitarienii plasează identitatea individului și legătura comunitară într-o *perspectivă dialogică*, asemănătoare celei lansate cândva de filosofia lui Martin Buber. Individul are nevoie de contextul comunitar pentru a se defini

pe sine, iar comunitatea însăși, pentru a exista autentic, are nevoie de deschiderea inter-subiectivă a membrilor ei. Acest proces favorizează abandonarea ideii de izolare a subiectului în orizontul transcendent: „Comunitarismul – afirmă Amitai Etzioni – susține că noțiunea de împărtășire a aceluiași valori este pivotul filosofiei sociale și politice.”¹¹ Pornind de la acest principiu de bază al filosofiei comunitariste, Etzioni face o remarcă amară

referitoare la imposibilitatea membrilor societății americane de a defini „binele comun”, dat fiind că sunt de cele mai multe ori atașați individualismului radical: „Nu este întâmplător faptul că cea mai individualistă societate, cea americană, este cea mai litigioasă. Pentru ca o societate să funcționeze, trebuie să se bazeze pe cultură și pe tradiții, și pe valori împărtășite. Numai asemenea valori pot furniza criterii normative necesare pentru acțiunea socială, fără o nesfârșită târguire și pentru a conserca diferențele de opinie chiar și atunci când au loc negocieri.”¹²

Bogdan George Rădulescu este doctorand în filosofie politică, autor al cărții *Pentru o nouă dreaptă*, Editura Dacia, Cluj, 2000.

¹¹ Amitai Etzioni, *The New Golden Rule. Community and Morality in a democratic society*, Profile Books, London, 1997, pg. 91.

¹² Idem, pg. 94.

Deficitul comercial – temeri nejustificate

» **Julian TĂNASE**

“Unele lucruri sunt importante, indiferent dacă există sau nu. Monstrul din Loch Ness este un astfel de exemplu. Deficitul comercial național este un alt exemplu.”
Paul Heyne

Ce vă spune cuvântul “deficit”? Nu trebuie să cunoașteți foarte multă economie pentru a vă da seama că nu sună prea îmbucurător. A fi în deficit înseamnă a cheltui o sumă de bani mai mare decât veniturile obținute sau, mai rău, a ieși în pierdere. Din punct de vedere economic, deficitul comercial reprezintă diferența negativă dintre valoarea¹ exporturilor și cea a importurilor de bunuri și servicii: o țară înregistrează un deficit comercial atunci când valoarea exporturilor sale este mai mică decât cea a importurilor. Evident, după cum știm cu toții, această situație este de nedorit; cu cât exportăm mai mult și importăm mai puțin, cu atât situația economică de ansamblu și, implicit, bunăstarea noastră vor fi mai mari.

Cât de corectă este afirmația anterioară? Imaginați-vă următoarele trei situații:

Sunteți nefericitul cetățean al unei țări care nu este racordată la circuitul economic mondial. Conducătorii acestei țări au decis ca tot ceea ce se produce să fie consumat în interiorul țării și, implicit, ca ceea ce se consumă să fie obținut prin forțele proprii. Un specialist în macroeconomie vă va liniști însă, spunându-vă că situația este de parte de a fi atât de rea, deoarece balanța comercială este echilibrată.

După o minuțioasă analiză a situației economice, conducătorii țării din exemplul anterior

decid că este momentul să deschidă economia către exterior, într-un singur sens însă: exportând cât mai mult. De ce? Deoarece specialistul menționat anterior, acum consilier guvernamental pe probleme macroeconomice, i-a sfătuit că este bine ca balanța comercială să aibă un excedent cât mai mare. Pentru a maximiza acest excedent, guvernul decide ca întreaga producție internă să fie exportată. Drept urmare, țara va înregistra un excedent comercial uriaș, excedent ce va putea acoperi chiar și plățile efectuate în contul neprețuitului consilier.

Într-o seară, plecați la cumpărături într-unul din hypermarket-urile din jurul Bucureștiului și achiziționați produse în valoare de 4 milioane lei (vechi). Întors acasă, vă întâlniți cu același specialist, care, după o sumară analiză a bugetului dumneavoastră, vă dă vestea proastă: ați încheiat ziua cu un deficit comercial de 4 milioane lei, deoarece suma de bani pe care o aveți în buzunare sau în conturi este mai mică decât cea cu care ați început ziua.

Evident, toate cele trei situații descrise anterior sunt absurde. Nici o țară nu se poate susține circuitului economic mondial. Chiar și statele totalitare participă la fluxurile comerciale internaționale, cel puțin prin achizițiile de produse militare. Nici o țară nu poate exporta întreaga producție internă. În ultima situație, nu este corectă folosirea termenului de deficit comercial,

¹ Deși semnificația economică a termenului “valoare” este cu totul alta, voi folosi aici semnificația curentă, cea de încasare.

deoarece nu reprezentați nici un stat recunoscut oficial. Nu mai puțin absurde sunt însă temerile privind deficitele comerciale, temeri care, departe de a fi recente, își au originea în doctrina mercantilistă.

1. Fundamentele teoretice ale comerțului internațional

Primele teorii privind comerțul internațional au fost dezvoltate în secolele XVI-XVII de reprezentanți ai doctrinei mercantiliste². Conform acestora, forma esențială a bogăției sunt banii, iar preocuparea principală a statului trebuie să fie acumularea de metale prețioase, ceea ce se poate face (și) prin protecționism vamal, care să aibă drept rezultat o balanță comercială excedentară. Eroarea fundamentală a acestei doctrine constă în confundarea mijlocului cu scopul: banii reprezintă un simplu *mijloc de schimb*, fiind folosiți pentru a achiziționa bunuri și servicii în scopul satisfacerii nevoilor de consum. Nivelul de trai al unei țări crește atunci când are loc o creștere a cantității de bunuri și servicii disponibile pentru consum, produse fie în interiorul acesteia, fie în exteriorul său, și nu atunci când are loc o creștere a cantității de monedă (națională și străină) aflată în circulație.

Termenul de "balanță comercială" a apărut, cel puțin în formă scrisă, în 1623, în pamfletul lui Edward Misselden, *The Circle of Commerce, or The Balance of Trade*. Tot în secolul XVII a fost calculată, pentru prima dată, balanța comercială a unei țări - Anglia, în 1615 - și s-a folosit termenul de "balanță comercială favorabilă", desemnând evident un surplus monetar al acesteia, în 1767, de Sir James Stewart (Viner: 1937).

La mijlocul secolului XVIII, reprezentanții unui alt curent de gândire economică, fiziocrații, susțin, în totală opoziție cu mercantilistii, necesitatea îndepărtării restricțiilor în calea liberului schimb, atât a celor din interiorul țării, cât și a celor dintre țări, deoarece bogăția unei țări nu se măsoară în bani, în cantitatea de monede de aur și argint aflate în circulație în interiorul țării, ci în mărimea producției sale, în cantitatea de bunuri ce pot satisface nevoile locuitorilor acesteia. Chiar dacă, în optica acestui curent, agricultura

reprezenta singura activitate productivă a unei țări, comerțul și industria nefiind creatoare de bogăție, libertatea comerțului, atât pe plan intern, cât și pe plan extern, este o condiție necesară a creării de bogăție.

Adam Smith, considerat de mulți economiști "părintele" liberalismului clasic, pledând de asemenea în favoarea liberului schimb, nota în *Avuția națiunilor* (1776):

"A da produselor unei anumite activități indigene, din domeniul oricărei meserii sau manufacturi, monopolul pieței interne înseamnă într-o oarecare măsură a-i îndruma pe oameni asupra modului în care să-și utilizeze capitalurile; iar aceasta trebuie să fie, în cele mai multe cazuri, o reglementară inutilă sau periculoasă. Dacă producția indigenă poate fi adusă pe piață la fel de ieftină ca aceea străină, e evident că reglementarea este inutilă; dacă nu, atunci ea devine în general chiar dăunătoare. Maxima oricărui cap de familie prudent este de a nu încerca să producă în casă lucruri care l-ar costa mai mult producându-le decât cumpărându-le. Croitorul nu încearcă să-și facă singur ghete, ci și le cumpără de la cizmar. [...] Ceea ce se cheamă prudență pentru conducerea unei familii rareori poate fi nesocotită pentru conducerea unui mare regat. Dacă o țară străină ne poate furniza bunuri mai ieftine decât le-am putea produce noi, e mai bine să le cumpărăm de la ea, cu o parte din produsul activității noastre, utilizate într-un mod din care putem trage oarecare folos."³

Adam Smith a pus bazele teoriei avantajului absolut, conform căreia o țară se specializează în producerea acelor bunuri pe care le obține cu costuri mai mici decât partenerii săi comerciali. Avantajul absolut poate explica parțial existența comerțului internațional. Ar fi posibil ca în România să fie produse citrice, dar producerea acestora ar necesita investiții foarte mari, care ar face ca prețul acestora să fie superior prețului citricelor importate din Grecia sau Turcia. Datorită avantajului absolut pe care cele două țări îl au în

² Termenul mercantilist a fost popularizat de Adam Smith în Cartea IV - "Despre sistemele de economie politică" - a *Avuției Națiunilor* (1776), fiind însă folosit pentru prima oară de un reprezentant al fiziocrațiilor, Victor de Riqueti, marchiz de Mirabeau, în 1763.

³ Smith: 1992, vol. 1, pp. 305-306.

producerea acestor bunuri, nu vom consuma – probabil – niciodată citrice din producția internă.

Ulterior, teoria avantajului absolut a fost dezvoltată de un alt economist clasic, David Ricardo, care, în capitolul VII – “Despre comerțul exterior” – al lucrării *Despre principiile economiei politice și impunerii* (1817), a arătat că două țări pot beneficia de pe urma comerțului și specializării, chiar dacă una dintre ele poate produce toate bunurile comercializate la costuri mai mici. În teoria sa, denumită ulterior teoria avantajului comparativ⁴, nu costurile absolute sunt cele care determină specializarea, ci costurile relative (de oportunitate). Ricardo a ilustrat această teorie cu ajutorul unui exemplu prin care compara numărul de zile de muncă necesare producerii anumitor cantități de stofă și vin în Anglia și în Portugalia, arătând că ambele țări ar beneficia de pe urma specializării – Anglia în stofă și Portugalia în vin – și comerțului, chiar dacă Portugalia ar avea costuri absolute mai mici în ambele produse. Implicațiile economice ale acestei teorii reprezintă argumente clare în favoarea libertății comerțului. Teoria avantajului comparativ indică faptul că la diviziunea internațională a muncii, în condițiile libertății comerțului, pot participa toate țările lumii, inclusiv cele ce nu dețin avantaj absolut în nici un produs. Chiar și cele mai ineficiente țări – și, la nivel microeconomic, firme sau persoane – pot beneficia de pe urma specializării și schimbului, deoarece pot deține avantaje comparative în producerea unor bunuri pentru care țările mai eficiente dețin avantaje absolute.

În prima jumătate a secolului XX, trei economiști, Eli Heckscher, Bertil Ohlin și Paul Samuelson, au reformulat teoria avantajului comparativ, susținând că diferențele dintre națiuni sunt determinate nu de tehnologii, ca în modelul ricardian, ci de dotarea diferită cu factori de producție. Conform acestei teorii, denumite ulterior Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS), o țară se va specializa în producerea acelor bunuri ce folosesc într-o mai mare măsură factorul de producție abundent în acea țară. O țară în care capitalul este abundent va avea avantaj comparativ și se va specializa în industrii intensive în capital (producția de automobile, de exemplu), iar o țară în care factorul muncă este abundent va avea avantaj

comparativ și se va specializa în industrii intensive în muncă (de exemplu, industria textilă). Ca urmare, comerțul internațional poate avea loc doar între țări diferite (sub aspectul gradului de dezvoltare, al densității populației etc.) și ia forma schimbului de produse diferite (avioane contra produse textile, autovehicule contra materii prime agricole etc.). În realitate, comerțul internațional are diferite forme, iar ponderea principală în cadrul său o dețin schimburile între țările dezvoltate, bunurile tranzacționate fiind de foarte multe ori similare.

O nouă teorie privind comerțul internațional, apărută în a doua jumătate a secolului trecut, a introdus în ecuația schimbului conceptul de ciclu de viață al produsului. Conform noii teorii propuse de Raymond Vernon (1966), multe produse noi sunt dezvoltate inițial în statele dezvoltate, cum ar fi SUA, caracterizate prin niveluri ridicate ale cererii. Produsele sunt exterior exportate, iar firmele străine sau chiar firmele americane încep să producă aceste bunuri în exteriorul SUA. În cele din urmă, produsele externe devine mai competitive decât originalul american, fiind importate în SUA. Teoria este confirmată de o serie de produse, în special din industriile bunurilor de larg consum (textile, electronice etc.).

Datorită deficiențelor teoriei HOS, ultimele decenii ale secolului trecut au fost marcate de încercările de descoperire a unei noi teorii privind comerțul internațional. În 1990, economistul american Paul Krugman publică lucrarea *Rethinking International Trade*, în care este prezentată noua teorie a schimbului, conform căreia nu se poate preciza nimic *a priori* referitor la natura specializării, factorii cauzali ai structurii comerțului internațional fiind nedeterminați. Krugman introduce în această teorie, spre deosebire de toate teoriile anterioare, modelul concurenței imperfecte:

“La întrebarea de bază: de ce există comerț [internațional], teoria tradițională răspunde: deoarece țările sunt diferite. Noua teorie recunoaște că diferențele dintre țări sunt o cauză a comerțului, dar adaugă o altă cauză – avantajele inerente specializării. Economiiile de scară din industria aeronautică sunt atât de

⁴ Deși nu poate fi pusă la inițială contribuția lui Ricardo la elaborarea acestei teorii, Rothbart (1995) demonstrează că originile teoriei pot fi descoperite în articolul lui James Mill, *Commerce Defended* (1807).

importante, încât piața mondială poate face loc unui număr mic de producători eficienți și, prin urmare, unui număr mic de centre de producție.⁵

Conform teoriei lui Krugman, cauza principală a comerțului cu bunuri de același tip este diferențierea gusturilor consumatorului; astfel, automobilele produse de Renault și Volkswagen sunt asemănătoare, dar diferă în detalii. Pentru doi consumatori diferiți, caracteristicile tehnice ale modelelor Mégane și Golf pot avea importanță diferită. Cauza diferențierii produselor constă în nivelurile ridicate ale costurilor fixe, în foarte multe industrii, care fac imposibilă crearea de către un singur producător a unei game foarte variate de produse.

2. Liber-schimb: qui prodest ?

Să dezvoltăm puțin una dintre situațiile prezentate la început. Imaginați-vă că trăiți într-o țară (România, dacă doriți) în care se consumă doar bunuri și servicii din producția internă. În cazul în care ați ales România, gândiți-vă la câte produse ar trebui să renunțați. Telefoane mobile, aparate foto digitale, calculatoare performante, pantofi sport "de firmă", cafea, citrice ș.a.m.d. ? Uitați de ele ! În locul acestor produse, ar trebui să vă mulțumiți cu ceea ce ar produce economia românească. Nu este greu de apreciat dacă aceasta ar putea sau nu să producă toate bunurile menționate mai sus. Cu siguranță, bunăstarea materială s-ar diminua considerabil.

Comerțul internațional, desfășurat între agenți economici din țări diferite, apare ca o completare necesară a tranzacțiilor comerciale ce au loc între agenții economici din aceeași țară. Motivele care stau la baza comerțului internațional nu diferă de cele care fac necesar comerțul între firme sau indivizi rezidenți ai aceleiași țări: câștigurile din schimb. Într-o economie bazată pe troc, persoana A care deține bunul x va intra într-o relație de schimb cu persoana B ce deține bunul y dacă va câștiga din această tranzacție, câștigul său fiind reprezentat de diferența pozitivă dintre utilitatea bunului y, pe care îl obține, și cea a bunului x, pe care îl cedează. În mod identic, câștigul persoanei

B este reprezentat de aceeași diferență, inversă însă: pentru această persoană, utilitatea bunului x este superioară utilității bunului y. Ambele persoane câștigă, deoarece utilitățile acordate celor două bunuri sunt subiective și, implicit, diferite.⁶ Prezența monedei nu modifică aceste câștiguri, ci doar facilitează posibilitatea cuantificării lor. Pentru vânzător, câștigul este reprezentat de diferența dintre prețul bunului și costul producerii sale; pentru cumpărător, câștigul este diferența dintre suma pe care acesta ar fi fost dispus să o plătească pentru bun (disponibilitatea de plată) și prețul plătit. Chiar și vânzătorii care, nereușind să vândă la un preț care să acopere costul bunului, vând sub preț – în pierdere⁷ – beneficiază de pe urma vânzării, deoarece această situație este mai avantajoasă decât cea în care, menținând constant prețul, nu ar reuși să vândă produsul respectiv.

Comerțul reprezintă astfel un joc cu sumă pozitivă.

Se modifică oare câștigurile atunci când luăm în considerare schimburile dintre agenți economici rezidenți în țări diferite ? O eroare fundamentală a analizelor macroeconomice este cea a agregării. Nu agentul economic România, nu românii exportă în Uniunea Europeană, ci firme din România vând produse unor firme din Uniunea Europeană. Nu România importă din Uniunea Europeană, ci agenți economici din România, pe baza unor calcule economice, decid să cumpere bunuri de consum sau de producție produse de agenți economici din Uniunea Europeană și să le vândă consumatorilor români sau să le folosească în producția proprie, în scopul creșterii eficienței. Nu am văzut și nu vom vedea niciodată agentul economic România cumpărând frigidere, cuptoare cu microunde sau utilaje de îmbuteliere a apei minerale. În schimb, am fost atenționați de nenumărate ori de diverși analiști și reporteri asupra faptului că importurile României depășesc cu mult exporturile acesteia. Agregarea tranzacțiilor externe ale unei țări, prin intermediul balanței de plăți, nu reflectă în nici un mod câștigurile individuale ale celor ce vând sau cumpără produse unor, respectiv de la, agenți economici rezidenți.

Efectele negative ale liberalizării fluxurilor comerciale externe sunt resimțite de anumiți

⁵ Krugman: 1990, p. 26.

⁶ Pentru o mai detaliată prezentare a câștigurilor individuale rezultate dintr-o tranzacție, vezi Rothbart: 1993, capitolul 2 – "Direct Exchange".

⁷ Este vorba de o pierdere contabilă, nu obligatoriu însă și economică.

producători interni, și anume de cei care anterior eliminării sau reducerii restricțiilor în calea comerțului exterior practicau prețuri superioare prețurilor mondiale. Unii dintre aceștia vor părăsi piața, iar ceilalți vor fi obligați să-și diminueze costurile și să vândă la prețuri competitive. Nu trebuie uitat însă faptul că, prin liberalizare, producătorii interni competitivi, cei care pot vinde la prețuri inferioare celor mondiale, vor putea pătrunde mai ușor pe piețele externe, ceea ce va face ca o parte din forța de muncă eliberată de firmele ce părăsesc piața să poată fi absorbită de aceștia. De asemenea, prin eliminarea restricțiilor în calea comerțului, producătorii interni vor putea achiziționa mai ușor și la costuri mai mici bunuri de capital din exterior.

Consumatorii sunt cei care beneficiază în cea mai mare măsură de avantajele comerțului liber. Creșterea concurenței, rezultată în urma liberalizării, va duce la reducerea prețurilor și, nu mai puțin important, la creșterea calității produselor. În multe cazuri, liberalizarea va face ca pe piață să apară produse noi, pe care producția internă nu le poate asigura.

Deseori, comerțul liber este acuzat că determină reducerea numărului locurilor de muncă, protejate anterior prin măsuri protecționiste. Producătorii care anterior liberalizării dețineau poziții puternice pe piață, prin îndepărtarea restricțiilor în calea intrării unor produse din exterior, se văd obligați să-și reducă prețurile și vânzările, ceea ce va avea ca efect și o reducere a numărului de angajați ai acestora. În același timp însă, alți producători vor putea exporta mai mult, ceea ce va determina o creștere a numărului de locuri de muncă oferite de aceștia. Exportatorii pot proveni din alte ramuri sau din aceeași ramură, în acest ultim caz nefiind necesară reconversia profesională a angajaților disponibilizați. Protecționismul nu poate crește numărul total al locurilor de muncă, putând însă provoca modificări în structura acestuia. Protecționismul favorizează firmele care vând la prețuri superioare prețului mondial, menținându-le pe piață în detrimentul firmelor care vând la prețuri egale sau mai mici decât acesta, împiedicate să pătrundă pe alte piețe. Astfel, protecționismul nu protejează în totalitate o ramură, ci anumiți producători din ramura respectivă - cei ineficienți.

Un argument relativ mai puternic

împotriva comerțului liber este cel al protejării industriei în formare (*infant industries*). Conform acestui argument, o industrie aflată într-o fază de început nu va putea concura cu firme străine experimentate, având nevoie, cel puțin temporar, de protecție față de concurența externă. În urma acordării acestei protecții, firmele autohtone din industria respectivă vor reuși să capete cunoștințele necesare producerii eficiente și vor crește suficient pentru a beneficia de avantajul economiilor de scară. În acel moment, concurența externă nu va mai fi atât de puternică în comparație cu firmele din interior, acestea putând pătrunde chiar și pe piețe externe. Acest argument ridică însă cel puțin două probleme. În primul rând, presiunile politice exercitate de anumite grupuri de interese pot determina guvernele să acorde protecție unor firme care nu vor avea niciodată șansa de a deveni eficiente. În al doilea rând, protecția acestor firme, asigurată fie prin taxe vamale ridicate, fie prin subvenții bugetare, este finanțată de consumatori și de firmele eficiente, reprezentând de fapt un mijloc de redistribuire a veniturilor de la cele două categorii către întreprinzători puțin eficienți.

Nu de puține ori, producătorii interni se plâng de faptul că se confruntă cu o concurență "neloială" exercitată de producătorii externi subvenționați de guvernele țărilor-gazdă. Este adevărat, numeroase guverne acordă subvenții directe sau mascate anumitor producători interni. La fel de evident este însă faptul că guvernele nu pot subvenționa toți producătorii. Beneficiile obținute de firmele subvenționate provin din taxele plătite de consumatori și firmele nesubvenționate, distorsionând structura de producție ce corespunde cel mai bine cererii consumatorilor (Callahan: 2004). Soluția economică nu este extinderea subvențiilor, ci eliminarea acestora, deoarece, după cum susține Hazlitt (1948):

"O subvenție pentru export reprezintă un caz clar de cadou acordat unui străin, prin vânzarea către acesta a unor bunuri pentru un preț mai mic decât costul producerii lor."⁸

Un ultim argument în favoarea protecționismului este reprezentat de necesitatea protejării anumitor industrii strategice, cum ar fi industria de armament, esențiale pentru asigurarea secu-

⁸ Hazlitt: 1948, p. 78.

rității naționale. Chiar și acest argument este relativ slab, deoarece o soluție mai bună este cum-părarea produselor respective de pe piața internațională și stocarea lor, în locul protejării producătorilor autohtoni prin achiziționarea produselor acestora de către guvern; în scopul asigurării securității naționale, este mult mai importantă calitatea bunurilor de armament decât proveniența acestora.

3. Balanța comercială și balanța de plăți

Tranzacțiile comerciale și financiare ce au loc între agenții economici rezidenți și agenții economici nerezidenți sunt reflectate în balanța de plăți externe a țării respective. Balanța de plăți externe – denumită în continuare balanța de plăți – înregistrează toate tranzacțiile economice oficiale (exporturi și importuri de bunuri și servicii, investiții străine directe și de portofoliu, credite externe acordate și primite etc.) ce au loc între agenții economici (indivizi, firme, administrații publice și private) rezidenți și cei nerezidenți.

Balanța de plăți cuprinde trei capitole: contul curent, contul de capital și erori și omisiuni, ultimul capitol reflectând tranzacțiile neoficiale care au avut loc între agenții rezidenți și cei nerezidenți, nereflectate în balanța de plăți, și erorile comise în calcularea componentelor balanței. Pentru exemplificare, în tabelul următor este reprezentată situația balanței de plăți a României în anul 2003.

Prima componentă a balanței de plăți,

Tabel 1. Balanța de plăți a României, 2003

	milioane EUR		
	Credit (+)	Debit (-)	Sold
1. Contul curent	30.551	25.428	-3.877
Bunuri și servicii	18.285	22.178	-3.893
- bunuri	15.614	19.569	-3.955
- servicii	2.671	2.609	62
Venituri din muncă, dobânzi etc.	327	950	-623
Tranzacții curente	1.939	300	1.639
2. Contul de capital și financiar	8.541	5.570	3.171
Transferuri de capital	197	9	188
Investiții directe	1.838	247	1.591
Investiții de portofoliu	891	376	515
Alte investiții de capital (incluzând contul în tranzit și de clienți)	5.276	3.387	1.889
Acțiuni de rezervă ("+" creșterea, "+" scăderea)	337	1.357	-1.020
3. Erori și omisiuni	0	-204	-204

Sursa: Banca Națională a României, *Balanța de plăți și poziția investițională internațională a României - Raport anual 2003*, p. 12

contul curent, reflectă tranzacțiile cu bunuri și servicii care au loc între agenții economici rezidenți și cei nerezidenți, veniturile din muncă și din investiții ale rezidenților, respectiv nerezidenților, provenite din exterior, respectiv interior, și transferurile curente (donații, ajutoare guvernamentale, burse de studii etc.). Balanța comercială cuprinde, în sens restrâns, ansamblul tranzacțiilor (exporturi și importuri) cu bunuri, iar în sens larg ansamblul tranzacțiilor cu bunuri și servicii reflectate în contul curent. Este cea mai importantă componentă a contului curent, ceea ce face ca un deficit al balanței comerciale să determine, de regulă, și existența unui deficit de cont curent. Deficitul balanței comerciale (și, implicit, al contului curent) va determina, în absența discrepanțelor statistice din capitolul de erori și omisiuni, apariția unui excedent al contului de capital.

Contul de capital și financiar înregistrează intrările și ieșirile de capital sub forma transferurilor de capital, investițiilor directe și de portofoliu, creditelor externe, precum și modificările rezervei valutare a Băncii Naționale a României (BNR). Contul de capital reflectă plasarea surplusului sau finanțarea deficitului contului curent. De exemplu, un surplus al contului curent poate fi reflectat în contul de capital într-o creștere a investițiilor directe ale rezidenților în străinătate, în acordarea de credite unor agenți nerezidenți sau în creșterea rezervelor valutare. În situația inversă, deficitul de cont curent va fi acoperit prin investiții ale nerezidenților în România, prin obținerea de credite externe sau prin reducerea rezervelor valutare.

Cea de-a treia componentă a balanței de plăți, capitolul "Erori și omisiuni", reflectă discrepanța statistică dintre cele două capitole anterioare. Dacă balanța de plăți ar reflecta în totalitate tranzacțiile internaționale dintre rezidenți și nerezidenți, modificările pozitive ar fi egale cu modificările negative. De regulă, erorile provin din mișcările contului de capital și financiar, statisticienii având o imagine mai clară asupra mișcărilor din contul curent. După cum observați, erorile și omisiunile din anul 2003 au reprezentat – 294 milioane euro, ceea ce înseamnă o ieșire netă de valută având această valoare.

Un deficit al balanței comerciale – și, implicit, al contului curent – poate fi finanțat, în principal, prin trei modalități: investiții străine directe, credite externe sau reducerea rezervelor valutare. Cea de-a treia modalitate este cea mai

puțin avantajoasă, pe termen lung, deoarece implică punerea în pericol a stabilității relative a monedei naționale. Dintre celelalte două, atragerea investițiilor străine prezintă cele mai multe avantaje, implicațiile pozitive ale acestora asupra economiilor țărilor receptoare nemaifiind puse în discuție⁹. Creditele externe prezintă inconvenientul îndatorării. Mai mult, o pondere mare a creditelor pe termen scurt poate aduce țara respectivă în incapacitate de plată – Mexic în 1994, Bulgaria în 1995, unele țări din Asia în 1997. Vestea bună, pentru România, este că ponderea aceasta este redusă – sub 15% din totalul datoriei externe. Vestea proastă: datoria publică și public garantată însumează aproape 63% din datoria externă pe termen mediu și lung. Despre diferența dintre modul în care sunt cheltuiți banii proprii și cel în care sunt risipiți banii altora – așa-numiții “bani publici” – cu altă ocazie însă.

4. Deficitul comercial și creșterea economică

Deficitele comerciale pot fi atât o sursă, cât și un rezultat al creșterii economice. O mare parte a importurilor este reprezentată de bunuri de producție (materii prime sau utilaje); în România, ponderea bunurilor de consum în totalul importurilor este mai mică de 15%. Astfel, importurile contribuie la crearea unor noi produse, multe dintre acestea fiind ulterior exportate, și, nu mai puțin important, la crearea unor noi locuri de muncă. De asemenea, creșterea importurilor și, eventual, a deficitelor, poate semnala relansarea activității economice și existența unei stări generale de optimism, atât în rândul consumatorilor, cât și în rândul producătorilor.

Datele empirice confirmă acest lucru. Griswold (2001) arată că economia SUA, o economie cu un deficit comercial în expansiune – 130 miliarde dolari SUA în 1998, 370 miliarde în 2000 și peste 600 miliarde în 2004 –, s-a comportat mai bine, sub aspectul creșterii economice, ocupării forței de muncă, producției industriale și combaterii sărăciei, în anii în care deficitul a fost în creștere, comparativ cu cei în care acesta s-a redus.

Rata medie de creștere economică în anii în care deficitul s-a accentuat (3,5%) a fost cu aproape un punct procentual superioară mediei din anii în care acesta s-a redus (2,6%), iar rata șomajului a scăzut în medie cu 0,4 puncte procentuale în anii în care deficitul a crescut și s-a redus, în medie, cu 0,4 puncte procentuale în anii în care deficitul s-a redus, comparativ cu media întregii perioade analizate (1975-2000).

În Europa, Germania, având un excedent comercial în creștere (100 miliarde dolari SUA în 2003, reprezentând aproximativ 4% din PIB), are în același timp una dintre cele mai mari rate ale șomajului (10%), nefiind depășită în interiorul UE decât de Spania (11,6%), și una dintre cele mai reduse rate medii de creștere economică în ultimii 6 ani (0,5%) din rândul țărilor membre ale OCDE.

În România, deficitele comerciale “îngrijorătoare” din ultimii ani au însoțit și chiar determinat procesul de relansare economică început în 2000. În tabelul 2 sunt prezentate unele dintre evoluțiile economiei României în intervalul 1999-2000, evoluții care infirmă temerile privind “nocivitatea” economică a deficitelor comerciale.

În intervalul de timp analizat, creșterea mai puternică a importurilor comparativ cu cea a exporturilor a determinat creșterea deficitului comercial de la 3,5% din PIB în 1999 la 9% în 2004. În același timp însă, rata de creștere economică anuală a crescut de la 2,1% în 2000 (primul an de creștere economică) la 8,3% în 2004. De altfel, creșterea economică obținută în 2004 reprezintă un record al întregii perioade de tranziție începute în 1990. În 2002 s-au redus concomitent atât rata de creștere economică, de la 5,7% la 5,1%, cât și deficitul comercial, de la 7,4% din

Tabel 2. Evoluții macroeconomice, 1999-2004

	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Deficit comercial (-)	1.187	1.867	2.323	2.752	3.955	5.323
% din PIB	3,5	4,6	7,4	5,7	7,8	9,0
Rata de creștere a PIB (%)	-1,2	2,1	5,7	5,3	5,2	8,3
PIB/locuitor (UE 25 = 100)	25,6	25,1	26,1	28,5	29,5	31,6
Productivitatea medie a muncii (PIB/salarari, UE 25 = 100)	-	28,2	30,2	32,5	33,6	35,9
Rata anuală de creștere a exporturilor (%)	-	41,5	12,9	15,4	6,4	21,1
Rata anuală de creștere a importurilor (%)	-	43,4	22,1	8,6	12,1	24,0

Sursa: European Commission, Romania - 2004 Convergence Monitoring Report, Brussels, 21

⁹ Voi aduce totuși în atenție următoarele evidențe: Irlanda, statul european cu cele mai bune performanțe economice din ultimii 15 ani - o rată anuală medie de creștere economică de 8,7% între 1992 și 2002 și un onorabil loc 2 în lume în anul 2003 în ceea ce privește bunăstarea economică, măsurată prin PIB/locuitor - este de asemenea și țara care a reușit atragerea celor mai importante fluxuri de investiții străine - în 2000, 2002 și 2003, fluxurile anuale atrase - au depășit 25 miliarde dolari SUA, stocul cumulat reprezentând circa 130% din PIB în 2003.

PIB la 5,7%. Procesul de *catching-up*, măsurat prin convergența unor indicatori precum PIB/locuitor și productivitatea medie a muncii, s-a intensificat începând cu anul 2000, în paralel cu creșterea deficitelor comerciale.

5. Observații finale

Mii de articole și cărți scrise anual pe o temă ce nu merită o atât de mare atenție! Așadar, numitele "deficite comerciale" ar putea fi la fel de bine rebotezate "surplusuri comerciale", deoarece ceea ce în termeni monetari reprezintă o cheltuială, în termeni reali – sub forma bunurilor achiziționate – reprezintă un beneficiu. De exemplu, achiziționarea de petrol poate determina creșterea deficitului comercial. Ar fi preferabil oare să păstrăm suma de valută necesară și să asistăm la colapsul economic rezultat?

Nu există argumente economice viabile în sprijinul îngrijorărilor privind deficitele comerciale. Toți cei care solicită intervenția guvernamentală pentru rezolvarea acestor "probleme" nu iau în considerare (voluntar sau involuntar) faptul că, în cadrul oricărui schimb liber, contrar concepției mercantiliste, există doi câștigători: vânzătorul și cumpărătorul. După cum a observat Adam Smith:

"Nimic nu poate fi mai absurd decât toată această doctrină a balanței comerciale. [...] Când două țări fac comerț una cu alta, doctrina de care vorbim presupune că, dacă balanța e echilibrată, nici una din ele nu câștigă, nici nu pierde; dar, dacă înclină într-o parte, una din ele pierde, iar cealaltă câștigă, proporțional cu devierea de la echilibrul exact. Ambele

presupuneri sunt false. Un comerț care e forțat prin diverse prime și monopoluri poate fi – și de obicei este – dăunător țării în avantajul căreia s-a intenționat să fie creat [...]. Dar comerțul între două țări, făcut fără restricții și cu regularitate, este întotdeauna avantajos, deși nu întotdeauna la fel de avantajos pentru ambele."¹⁰

Bibliografie selectivă

- Callahan, G. (2004), *Economics for Real People – An Introduction to the Austrian School*, The Ludwig von Mises Institute, Auburn University, Alabama.
- Griswold, D. (2001), "America's Record Trade Deficit – A Symbol of Economic Strength", *Center for Trade Policy Studies*, Cato Institute, Washington.
- Hazlitt, H. (1948), *Economics in One Lesson*, Harper and Brothers Publishers, New York.
- Ricardo, D. (1993), *Opere alese*, Universitas, Chișinău.
- Rothbart, M. (1995), *Classical Economics – An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, Edward Elgar Publishing, Aldershot.
- Rothbart, M. (1993), *Man, Economy, and State: A Treatise on Economic Principles*, The Ludwig von Mises Institute, Auburn University, Alabama.
- Smith, Adam (1992), *Avuția națiunilor*, Universitas, Chișinău.
- Vernon, R. (1966), "International Investment and International Trade in the Product Cycle", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 80, Cambridge.
- Viner, J. (1937), *Studies in the Theory of International Trade*, Harper and Brothers Publishers, New York.

¹⁰ Smith 1992, vol. 1, p. 327.

Un parteneriat româno-american, născut în Războiul Rece

✎ Academician Mircea Malita

Evocarea misiunii la Averell Harriman

1. Misiunea

In vara anului 1963, părea că toată energia diplomației mondiale, eliberată din spaime și consternare odată cu sfârșitul crizei rachetelor cubaneze din octombrie 1962, se revărsa în agenda statelor. În orice caz, vedeam cum această energie pulsează la țărnul Mării Negre, unde se afla conducerea politică a României, numeroșii ei oaspeți de peste hotare, miniștrii și experții chemați de ea. Pentru câteva luni, capitala țării se mutase la Eforie.

U Thant, secretarul general al ONU, se ținu-se de promisiunea făcută la Națiunile Unite în noiembrie și venise în România în mai. Îl însoțeam peste tot, ajungând și pe litoral, unde se proiecta și se construia la scară mare. Mi-l amintesc la ferma dobrogeană de vaci, întâmpinat de un personal cu halate albe, ca la farmacie. U Thant se uita mai mult la oameni decât la statistici și spunea că detectează spiritul de deschidere ce va caracteriza întregul deceniu. Dar ca fiu al lumii a treia îl interesau dezvoltarea și ieșirea din abis care obsedau țările în curs de dezvoltare. Nu dădea sfaturi, dar în convenționalele discursuri despre pace și colaborare, structura câte o reflecție personală plină de înțeles. Audiența uluită auzea de la el că mersul istoriei nu este ușor de descifrat, și că, uneori, "dușmanii de azi devin prietenii de mâine". A fost primit cu toate onorurile și cu toată atenția. Oamenilor politici le-a vorbit iarăși despre dezvoltarea economiei, felicitându-i, ca apoi să treacă la cerințele lumii noastre în care, alături de bunăstare, stă în mod necesar respectul libertăților. Persoane ce au fost eliberate prin amnistierea din 1964 din prizonieratul politic au spus și au

scris că atribuie vizitei și intervențiilor lui U Thant ieșirea lor din temniță.

Tot în coada cometei de criză depășită, stăteau acum marile înțelegeri sovieto-americane, atent examinate la Eforie. Cea mai spectaculoasă era cuprinsă în proiectul noului Tratat de interzicere a experiențelor nucleare în trei medii (spațiu, apă și atmosferă), lăsând pe cele subterane în continuare libere. Din 1961, experții se luptau pentru un tratat comprehensiv în toate mediile, dar obstacolul consta în chestiunea inspecțiilor și a numărului lor (cât mai multe! cerute de SUA, cât mai puține! sau deloc, după URSS, care vedea spionaj peste tot).

În 1962, Adunarea Generală vota cu o mare majoritate "condamnarea tuturor experiențelor cu arme nucleare". Țările nenucleare cereau "încetarea tuturor exploziilor experimentale ale armelor nucleare pentru totdeauna". Kennedy ridicase problema la rang prioritar; voia să se prezinte la viitoarele alegeri cu satisfacerea cerinței din ce în ce mai presante și mai largi a oamenilor de a nu mai fi supuși la radiațiile produse de exploziile atmosferice de putere uriașă. Rareori se manifestase un curent de opinie atât de categoric, iar despre Kennedy se spunea că: "La fel cu Wilson, și Roosevelt considera opinia ca un constituent de bază al puterii". Comitetul de dezarmare de la Geneva care cântărea la nesfârșit formulele de compromis privind inspecțiile, crezând că se apropie de o soluție, a văzut deodată că cele două superputeri mută negocierile din cadrul multilateral genevez pe o scenă trilaterală ce îi includea și pe englezi, la Moscova.

După ce văzusem în Consiliul de Securitate

cum discutarea soluției la criza rachetelor începută de sub egida ONU e mutată brusc într-un cadru confidențial sovieto-american, nu mă miram că istoria se repetă. Kennedy trimitea la Moscova, pentru a negocia textul tratatului, pe Averell Harriman, la acea oră subsecretar la Departamentul de Stat, dar care fusese o eminentă cenușie a lui Roosevelt în timpul războiului, iar acum se ocupa de cazurile sensibile ce-l interesau pe Kennedy. Despre Roosevelt, autorii amintiseră adagiul lui Machiavelli: omul politic trebuie să fie și leu și vulpe. Acum Kennedy ținea lângă el, în Războiul Rece, pe cea mai ilustră vulpe diplomatică a războiului cald.

Harriman a stat 12 zile la Moscova. Negocierile au început la 15 iulie 1963 și sunt astăzi cunoscute în detaliu. Hrușciov a fost prezent la prima zi a negocierilor și a început în stilul său glumeț: „De ce n-avem un tratat de interdicere? De ce nu-l semnăm întâi și apoi experții să elaboreze detaliile?” La care Harriman i-a dat o foaie albă și a spus: „Semnați dumneavoastră întâi domnule Hrușciov, și eu semnez dedesubt”. Discuțiile n-au fost simple. Gromiko, ministrul Afacerilor Externe insista ca o condiție a tratatului parțial să fie stabilirea concomitentă a unui pact de neagresiune între cele două alianțe militare. Kennedy trimitea frecvent instrucțiuni personale. Mai erau și scrisori directe către Hrușciov. Până la urmă, dificultățile se risipesc și negocierile se încheie, spre satisfacția celor doi mari. În special pentru Kennedy e o victorie.

Reacțiile din partea lumii a treia sunt de prudentă acceptare, ca un prim pas spre măsuri reale. China se supără. Chou En-lai, premierul chinez, prevenise pe toată lumea că țara sa nu va semna tratate la a căror negociere nu a participat. Acum denunța „trădarea intereselor popoarelor din lagărul socialist”, calificând tratatul ca „o mare înșelăciune pentru a păcăli popoarele lumii”.

Declarația română salută un prim pas făcut. Afirmă însă că el nu rezolvă problemele. Exprimă speranța continuării eforturilor. Iar față de poziția chineză, exprimă surpriză și regret și pune întrebarea cum e cu putință să se „califice astfel un acord privind interdicerea tocmai a acelor experiențe care, prin efectele lor nocive, stârnesc îngrijorarea popoarelor?”.

Fără întârziere, acordul e semnat formal de cei trei mari la 5 august și deschis spre aderare în trei capitale: Moscova, Londra și Washington - unde ceremonia urma să fie prezidată de

Harriman. Data era fixată pentru 8 august.

Numele semnatarilor trebuiau anunțate și pregătirile făcute rapid. Țara noastră urma să semneze aderarea prin C. Mănescu (Ministrul Afacerilor Externe) la Moscova, G. Macovescu, adjunct la Externe, la Londra, iar eu la Washington.

Aici intervine ceea ce a rămas pentru mine începutul celui de-al doilea moment diplomatic semnificativ din activitatea mea (după criza rachetelor), prin misiunea primită de la Gheorghe Gheorghiu-Dej. Acesta m-a chemat la el și mi-a spus că s-a luat hotărârea semnării, cine merge unde și că eu sunt desemnat pentru Washington. „Vei întâlni acolo probabil pe Harriman”, a spus el. „El s-a ocupat de tratat. Caută să-l întâlnești”, a spus Dej. „Cunoști poziția noastră. Suntem interesați în obținerea de licențe industriale care ne-au fost refuzate. Am vrea să știm dacă putem conta pe o schimbare în acest sens. Ar trebui să înțeleagă și ei ce înseamnă pentru noi acordarea unui sprijin în proiectele pe care le avem. Avem destul necaz cu cei care vor să ne îndrume într-o direcție din care România iese în pagubă. Am aprecia acest sprijin și nu-l vom uita. Cred că și ei ar putea fi interesați să vadă că avem o politică externă independentă și că gândim cu capul nostru. Nu presăm, e o politică de durată. Iei o listă de cereri mai urgente pentru industria petrochimică. Ne interesează să știm cât ne putem baza pe ei în viitor. Iar ei ar trebui să știe că ne ținem cuvântul.”

Pe litoral, unde se aflau Gheorghiu-Dej și Maurer, unde se țineau toate ședințele de decizie în problemele-cheie și unde se transmiteau instrucțiunile cele mai importante, tema care stătea în centrul atenției la începutul lui august era vizita primului membru al guvernului american, care venea în România, Orville Freeman, ministrul Agriculturii. Acesta a sosit însoțit de un grup de experți, pentru două zile. A vizitat unități agricole, experții au discutat chestiuni bilaterale. Știam, pe linie diplomatică, că, dacă există schimburi cu SUA în vreun domeniu, agricultura se înscria ca fiind cea mai dinamică. Atașatul român pentru agricultură de la Washington nu prididea cu vizitele, înțelegerile, achizițiile de mașini agricole, acordurile pentru semințe de calitate și altele.

Mi-era greu să concep ce s-ar mai putea face când înțelegerile semifociale cu Cyrus Eaton și cu Garst se desfășurau în mod eficient. Dej avea intenția să vorbească cu guvernul american nu

numai despre agricultură, ci despre întreg comerțul cu SUA.

Am fost inclus din partea Externelor în delegația română, care îi cuprindea pe Ion Gheorghe Maurer (președintele Consiliului de Miniștri - premier), Alex Moghioros (vicepreședinte al Consiliului de Miniștri) și Gheorghe Gaston-Marin (vicepreședinte al Guvernului).

Cu gândul la misiunea mea, am fost numai urechi la expunerea lui Dej la întâlnirea cu Freeman. Am sărit peste cifrele care arătau dinamismul economiei. Americanii știau că creșterea industrială era de 15% pe an între 1960-1962; că am fost eminentamente agrari înainte de război (80%) iarăși se știa. Dar ceea ce părea nou era afirmația că acum productivitatea crescută a agriculturii ne permite să câștigăm dolari și să-i investim în fabrici. Intenționăm să construim, de pildă, spunea el, o fabrică de cauciuc sintetic; am găsit și firme americane interesate, dar neobținerea licențelor i-a descurajat. Președintele american are latitudinea să decidă. El ar trebui să afle (prin Freeman) că România e gata să cumpere din SUA și că va găsi bani să plătească. Nu cerea nici ajutoare, nici credite. În privința independenței, era reafirmată în termeni care nu se abăteau mult de la declarațiile oficiale pline de independență, suveranitate și inviolabilitate "ca principii ale oricărei politici socialiste care se respectă".

Că România "își urmează drumul propriu" nu putea stârni un protest al lui Hrușciiov. Nici CAER-ul (Consiliul de Ajutor Economic Reciproc) nu era considerat un obstacol. A vrea să dezvoltăm comerțul e în sprijinul coexistenței și colaborării internaționale. După fricțiunile de la ultima reuniune CAER și opoziția română față de valul integrării masive am înțeles de la Dej că prudența exprimării e primordială (afirmația înseamnă că, de fapt, rufe se spală în familie). Eram sigur că între patru ochi cu Freeman, după dîneu, a pus câteva accente suplimentare.

Nimic nu mi se părea dificil în misiunea mea. Semnarea Tratatului era un eveniment protocolar, acompaniată de o scurtă declarație. Să-l prinzi pe Harriman liber în învălmășeala primirii delegațiilor și a agendei sale încărcate era mult mai greu. Dacă ea se va realiza, totul va depinde de zaruri: care va fi poziția lui, care e contextul politicii americane, atenția de care se putea bucura România în strategia Americii, axată, după cum se vedea, pe refacerea încrederii între cele două superputeri.

Ceea ce m-a pus pe gânduri și m-a făcut să

analizez mai atent misiunea mea a fost o neașteptată punere în gardă de către Dej, la despărțire. Nu vorbești cu nimeni despre chestia cu Harriman! Am spus: „Bineînțeles, îl informez pe ministru și atât.” „Nu, a spus Dej. N-ai înțeles, nu vorbești cu nimeni înseamnă că nici cu el.”

Chestiunea nu prea avea sens. C. Mănescu era la curent cu probleme mult mai delicate decât asta. Se va întâlni cu Dean Rusk (secretarul de stat al SUA) și probabil la sesiune va avea un mandat mai detaliat decât al meu (ceea ce s-a și întâmplat). Pe urmă, chiar și întrevăderea cu Harriman nu va avea loc între patru ochi și cu ce aveam să-i spun nici nu era mare lucru de ascuns. Însemna că Dej se temea că acest demers, chiar îmbrăcat în termeni inofensivi și cvasipublici, poate să fie zădărnicit de interferențe exterioare sau poate chiar interne.

Dar mai însemna că el atribuie o mare semnificație reacției americane. Era posibil ca el să fi constatat din discuțiile cu Freeman că problema ridicată nu era comercială, ci politică; că în SUA departamentele își văd fiecare de treaba lor; că relațiile agricole sau comerciale se înscriu într-o politică generală, de care se ocupă Departamentul de Stat; că acolo trebuie să lămurească el pe cine trebuie; că acolo se redactează propunerea către președinte. Nu știam dacă Freeman ar fi indicat de Harriman, dar Dej a făcut legătura și a sesizat ocazia semnării Tratatului, care să-i permită un pas suplimentar în proiectul său, abordând canalele politice.

Aceasta lămurea doar o parte din înțelegerea mandatului. Secretul cerut putea să însemne: facem demersul cât mai discret cu putință; nu vreau să afle nici cei din afară, dar nici cei din interior, ce răspuns aduci; numai după aceea vom vedea cum trebuie el tratat, fie că e pozitiv, fie că e negativ.

Dar ce aștepta Dej de la această întâlnire?
Conversațiile cu Maurer din acea lună m-au ajutat să completez tabloul. Nu a comentat întâlnirea cu Harriman, dar a vorbit pe larg despre tratat și despre relațiile României cu ONU, de care mă ocupam la minister.

Pe Maurer îl cunoșteam din timpul în care îl întâlneam în calitate sa de director al Institutului de Cercetări Juridice al Academiei, eu funcționând acolo ca director al bibliotecii. Era o perioadă foarte dificilă pentru el; era scos din funcțiile din ministere unde lucrase sub Dej, în anii '50 și

amenințat cu persecuția și arestarea.

Dej l-a salvat, așa cum altă dată Maurer l-a scos din lagăr. Între cei doi exista o relație de încredere și prietenie. Maurer era sfetnicul din umbră al lui Dej. Era vorba la amândoi de supraviețuire sub stalinism.

Acum Maurer era autorul strategiei de independență a României sub urmașii lui Stalin. Aparent simplă (Maurer era partizanul ideilor clare ale lui Descartes, pe care le numea limpezi), strategia însemna crearea colectivă a unui cadru bazat pe principiu, care să favorizeze aspirațiile României. Faza 1963 era aceea a independenței economice. Nu comerțul era cuvântul-cheie, ci puterea economică exprimată în industrie. Lagărul socialist desemna României un loc de dependență permanentă și de inferioritate perpetuă. Cei doi credeau că, în câțiva ani buni, și dacă sunt lăsați în pace, până la sfârșitul deceniului, distanța putea fi recuperată. Nici o provoacă inutilă, nici o ieșire temperamentală (Maurer se conducea după primordialitatea rațiunii în raport cu sentimentele), nici un cuvânt jignitor.

În virtutea vechii cunoștințe și a întâlnirii de la sesiunea ONU din 1957, era uneori deosebit de deschis cu mine. Am auzit de la el următoarea frază memorabilă: "Vezi, suveranitatea e un atribut atât de puternic și important, încât când o ai poți și să renunți la ea. Dar, dacă te decizi să o împarți cu cineva, totul depinde de cine te asociez, că ăștia nu merită." Discreția tactică învăluia un proiect de lungă durată, ce nu putea fi întreprins fără sprijinul tehnologic și financiar stabil pe care SUA ar putea să-l acorde, dacă ar cunoaște mai bine aspirațiile, dar și căile dictate de condițiile noastre speciale. Înțelege oare, și, dacă da, acceptă?

Mi se contura acum mai bine ce se așteaptă de la Harriman. Dar, așa văzute lucrurile, era vorba de un adevărat parteneriat strategic nescris, suficient de solid și de durabil. Mă gândeam la ceea ce Maurer cita des: "quid pro quo" (primești și dai). Vedeam o balanță: pe un taler, tehnică și credite (comerț, desigur), pe cealaltă ce punem noi? Ieșirea din lagăr, denunțarea acordurilor, ieșirea din organisme militare sau economice? Excluz. Independența de gândire și acțiune, decizii proprii, da, dar nu era de ajuns. Perspectiva folosirii ei în interes reciproc, în momente de cumpănă, poate. Încurajarea activă a destinderii și ilustrarea ei prin gesturi ar putea conta. Nu puteam vorbi însă despre reciproca noastră altfel decât era în

instrucțiuni, în schimb trebuia să stimulez reflecția activă a interlocutorului.

O împrejurare neașteptată m-a ajutat în conturarea mandatului și în pregătirea vizitei. În delegația americană, care-l însoțea pe O. Freeman, era și ministrul SUA la București, William Crawford (în acel moment reprezentantele celor două țări erau legații, nu ambasade; în această situație erau în Răsărit doar Ungaria, Bulgaria și România).

Ne-am întâlnit și am început conversația, comentând rezultatele vizitei lui Freeman, pe care ambii o consideram fructuoasă. Am aflat că Crawford fusese chemat la Washington pentru audiere la Congres pe tema relațiilor cu țările est-europene. Ca orice diplomat ce-și înțelege misiunea, el era favorabil dezvoltării relațiilor româno-americe. Mi-a spus că îi servesc toate gesturile românești, actele noastre de politică externă, contactele care se înmulțesc. Dar sunt și lucruri care nu merg, în ciuda insistențelor lui. Probleme consulare de emigrație, de reuniuni de familie, dar

mai ales regimul de anunțare prealabilă a deplasărilor diplomaților, care le consuma o groază de timp. Convins că e bine ca Crawford să citeze o măsură palpabilă, am depus degrabă toate diligențele pentru obținerea aprobării desființării reciproce a sistemului notificării mișcării diplomaților și Crawford a avut răspunsul pozitiv la plecarea lui la Washington, măsura începând să intre în vigoare din 20 august. Am aflat că pleacă în aceeași zi cu mine și ne-am promis că ne vom povesti păsurile pe drum. Aveam de gând să-l fac să mă ajute în întâlnirea cu Harriman și să ne susțină cât mai mult.

Cu Crawford nu am avut o discuție sistematică, ci o conversație colegială. I-am povestit că plimbându-mă pe cheiurile de la Santos, Buenos sau Montevideo vedeam pe macaralele mari și vechi ce încărcau vapoarele marca "made in England" și înțelegeam mai mult despre influența jucată de Anglia în America Latină, de cât s-ar putea crede despre o regiune aflată sub ocrotirea doctrinei Monroe. Dar la noi în țară, nu "made in Germany sau Austria" de pe furnale și motoare ne vorbesc despre cine a ajutat prima industrializare a țării? Dar de echipamentul petrolier american?

Dar nu era nevoie să insist. Crawford vibra singur la ideea aceasta. Nu știu ce e cu noi, zicea el. Trecem drept o națiune de bussinessmeni și noi la ambasadă ne ocupăm de acțiuni culturale. I-am spus că cel puțin sunt bune și de nivel. Yachtul

doamnei Graham, influența proprietară a ziarului Washington Post, pleca în croazieră spre România cu publicistul și autorul Drew Pearson și cu alți invitați de seamă, ca președintele Curții Supreme. Chiar și Harriman fusese invitat, dar îl furase Tratatul și Moscova. Nu se șoma în relațiile bilaterale. Da, zicea Crawford, dar el asistă neputincios la agresivitatea firmelor europene care vând instalații bazate pe patente americane, cum s-a întâmplat cu italienii și oțelul.

El mi-a explicat de ce nu e de ajuns să discutăm despre comerț, fără să analizăm atent problemele finanțării. Dacă vânzătorul european va avea garanție bancară mai bună și mai sigură decât cea obținută de vânzătorul american, ia el afacerea. Nu ne ocupăm destul de acest aspect.

Două lucruri mi s-au părut revelatoare: greutatea pe care le întâmpină el din partea instituțiilor americane în promovarea relațiilor cu noi, indicând în primul rând Ministerul Comerțului și apoi pe kongresmenii a căror atitudine depinde, de cele mai multe ori, de cum s-a rezolvat o viză sau o plecare. De asemenea, dificultatea de a înțelege ce se întâmplă în CAER de pildă.

Știa pe de rost comunicatul, dar nu avea elemente să aprecieze situația României în CAER. I-am vorbit de experiențele proaste ale României cu sovromurile în trecut și iată că ideea reinvie sub forme mai moderne. Nu sunt în comunicat, nefiind acceptabile pentru noi. M-am gândit că acest comunicat al CAER, a spus Crawford, e mai important prin ceea ce nu conține decât prin ceea ce spune. Orice asociere poate conține constrângeri nedorite - îi spuneam eu. Iar pentru cine e îmbarcat într-un proces susținut, de termen lung, de modernizare a economiei, e important să nu accepți controlul și să-ți păstrezi libertatea de

mișcare și să știi că te poți baza pe prieteni. România are numeroși, dar gradul lor de încredere sau de putere variază. De ce ne uităm cu speranță la SUA? În același timp, nu e nevoie să ne certăm cu nimeni. Nu vrem să creăm breșe, ci să le lipim. E un efort nespectacular. (Peste două săptămâni apărea în "New Republic" în SUA, articolul: "Încă o spărtură în rândurile comuniste. Despre noile oportunități deschise de România vestului".)

Crawford mi-a spus că a citit cu atenție poziția română privind Tratatul de interzicere a experiențelor nucleare și a fost surprins că tonul nostru obișnuit, care era moderat față de China, acum conținea o punere aspră la punct. Nu părea însă nemulțumit din cauza asta. Știa prea bine că nu numai chinezii consideră tratatul o "trădare", ci și complexul militaro-industrial din SUA, care îl considerau opus imperativului de a perfectă armele nucleare. Fizicianul Teller, creatorul bombei cu hidrogen, nu utiliza acest limbaj, dar în final asta spunea, criticându-l.

În amănunt am aflat complicatele greutăți puse în calea cumpărării fostei ambasade cubaneze la Washington ca sediu pentru ambasada României și ce pași sunt necesari ca actualelelegații din SUA și România să salte la nivelul ambasadelor normale.

Nu puteam avea un interlocutor mai bun și mai eficient. Sub aspectul modest și tăcut se ascundea un diplomat de clasă. Era în relații bune cu Harriman și m-a secondat în mod ideal. După ce m-am întors, el a continuat campania, mergând la președintele Kennedy, bătăndu-se cu ministerele și insistând în fața Congresului. El este autorul expresiei: o treime din negocieri le port cu cei din afară, două treimi cu ai mei acasă. ■

(În numărul viitor: II. Harriman)

Schimbări post-Război Rece ale instituțiilor securității internaționale

de Radu Sebastian UNGUREANU

Continuare din numărul precedent

Dincolo de problemele modului de definire, perspectiva bazată pe regimuri rămâne una privilegiată pentru explicarea schimbărilor din abordarea instituțională a relațiilor internaționale. James Bohman, care pornește de la aceeași definiție a lui Stephen Krasner, subliniază o dimensiune socială a regimurilor. Preocupat fiind de democratizarea vieții internaționale, Bohman afirmă că regimurile sunt „instituții sociale, fiind astfel practici ce definesc roluri, drepturi și gradul de organizare ce privesc problematica impunerii sau supunerii. Formarea unui regim nu creează doar noi norme, dar este totodată un proces de instituționalizare, crearea de practici în luarea deciziilor, schimbarea regulilor și impunere.”¹

La nivelul instituțiilor politice internaționale, Bohman propune un model al creșterii legitimității acestor instituții prin democratizarea lor, legitimitate dată mai cu seamă de norma ce prevede ca aceste instituții să promoveze o libertate socială efectivă a tuturor membrilor lor, întărită fiind și de rolul de public al comunicării politice.² În îndeplinirea rolului diferitelor instituții, autorul mizează pe forța unei societăți civile transnaționale de natură a veghea, chiar la un nivel minimal, asupra respectării drepturilor fundamentale ale omului, în particular cele ce au ca obiect libertatea comunicării, definite

astfel încât să cuprindă cele mai multe forme de violență politică.³ „Dată fiind o trepidantă societate civilă transnațională, organizația internațională poate funcționa nu doar ca un forum sau public pentru democratizare, dar va instituționaliza în final aceste condiții minimale în forma legislației internaționale ce va sancționa violările drepturilor fundamentale ale omului care fac imposibil accesul la sferile publice globale.”⁴

James Bohman recunoaște dificultatea de a impune internațional orice fel de legislație comună, dar propune ca instrumentul folosit în acest scop să fie regimul, prin lărgirea accesului la influență politică. Și spune acest lucru pentru că, „dacă regimurile sunt cele mai eficiente și democratice forme de guvernare globală, un asemenea acces va fi un produs al noilor instituții descentralizate generate de interacțiuni globale între felurite asociații în sferile publice cosmopolite.”⁵

Meritul principal al perspectivei propuse de James Bohman pare a fi cel de a identifica un instrument oarecare de natură a face posibilă răspândirea democrației în lume, scop declarat pentru generații întregi de gânditori atașați tradiției idealiste, pentru care democrațiile au o înclinare redusă spre confruntarea armată. În condițiile în care o parte din ce în ce mai mare din social scapă influenței statului, prin presiunea conjugată a mai

¹ James Bohman, „International Regimes and Democratic Governance: Political Equality and Influence in Global Institutions”, *International Affairs*, Vol. 75, No. 3, 1999, p. 500.

² *Ibidem*, p. 505.

³ *Idem*.

⁴ *Idem*.

⁵ *Ibidem*, p. 506.

multor factori, precum globalizarea sau forța cu care s-a impus ideologia liberală ca mod de a conduce o societate, Bohman propune ca o noțiune specifică relațiilor internaționale – regimul, în accepțiunea dată în domeniu – să devină vectorul principal al unei democrații globale, centrată pe problematica drepturilor omului. În calitate de standard universal, drepturile omului au marele merit că nu sunt negociabile și prea puțin interpretabile.

La o primă vedere, se poate spune că ce nu discută Bohman este gradul de generalizare al teoriei sale. Este clar că teoria democratizării societății globale propusă de el face abstracție de numeroase condiționări ale realității politice internaționale. Indiferent de teoria și convingerile îmbrățișate de orice cercetător în domeniu, ține de evidență faptul că nu există nici un fel de instrument de natură a impune democrația ca mod de viață oriunde în lume, și cu atât mai puțin voința politică necesară de a duce la bun sfârșit un asemenea proiect, spre a nu discuta și dezirabilitatea sa, o problemă cu atât mai delicată. (În definitiv, ce fel de democrație este una impusă și cum poate ea funcționa?)

Modelul, în cea mai optimistă perspectivă, poate fi aplicat doar acelor societăți suficiente de deschise spre a conștientiza fenomenele globalizării, capabile de a străpunge armura unui stat presupus opresor. În plus, regimurile politice din aceste state (termenul de „regim” este folosit aici în accepțiunea comună din științele politice, de sumă a instituțiilor interne) trebuie să fie suficiente de conștiente de necesitatea schimbării naturii lor/pretabile la presiunile unor organizații internaționale pentru a permite cetățenilor accesul la comunicare și decizia politică cu implicații globale. Exemple cunoscute, cum ar fi China sau Coreea de Nord, indică foarte clar cazuri de societăți pentru care asemenea problemă nu poate fi pusă, cel puțin pentru viitorul previzibil. În plus, impunerea unui model politic oarecare nu se bucură niciodată de popularitate, iar legitimitatea sa va fi multă vreme supusă întrebărilor. În spațiul balcanic este clar exemplul regimului lui Miloșević, care a cunoscut o creștere a popularității în perioada bombardamentelor, pentru ca, mai recent, să fie elocventă situația din Irak, în care opo-

nenții noului regim se bucură încă de o susținere internă semnificativă.

Discuția cu privire la democrația existentă în organizațiile internaționale, la cât de mult se regăsesc cetățenii în pozițiile și politicile adoptate de acestea, este mult mai largă. Ca exemplu, Andrew Moravcsik se preocupă de criticile pe care teoreticienii de mai multe orientări le aduc acestor organizații, dat fiind un presupus „deficit de democrație” al acestora. Răspunsul său este construit în jurul ideii că o asemenea construcție ideatică ignoră faptul că cetățenilor lumii le lipsește dorința de implicare și competența necesară pentru a înțelege și participa la luarea deciziilor în sfera internațională. „Teoriile ideale ale democrației tind sistematic să ignore costurile de tranzacție ale participării politice. [...] În lumea reală, cetățenii

suferă de o capacitate limitată și inegală de a dedica timp și energie învățării și implicării politice. În lumea reală, în cea mai mare parte a timpului cetățenii rămân «rațional ignoranți» sau neparticipativi față de majoritatea problemelor. Teoria democratică aplicată trebuie să țină cont de indivizi așa cum sunt de fapt – lipsiți de atenție, fără expertiză, nesiguri cu privire la viitor și inegali – și nu așa cum le-ar plăcea unora să fie.”⁶

Soluția care i se impune lui Andrew Moravcsik ca viabilă este că cetățenii unei democrații trebuie să se bazeze pe propriul stat că le urmărește interesele. Politica externă a unui stat și poziția pe care acesta o adoptă în felurite organisme internaționale este, până la urmă, doar o parte a unei politici mai largi pe care indivizii o controlează într-o oarecare măsură. Încrederea în stat este „a doua opțiune” ca îndeplinire a standardelor democratice, dar mult mai posibilă decât oricare alta. „Orice evaluare a legitimității democratice a unei organizații internaționale trebuie să fie fundamentată nu numai pe o analiză filosofică coerentă folosind teoria ideală democratică, dar și pe o evaluare empirică a gradului la care participarea democratică ideală poate fi cât mai bine aproximată sub constrângerile impuse de cea «de-a doua din cele mai bune» lumi a cazului aflat în discuție.”⁷

Cazul pe care îl discută Andrew Moravcsik

⁶ Andrew Moravcsik, „Is there a 'Democratic Deficit' in World Politics? A Framework for Analysis”, *Government & Opposition*, Vol. 39, No. 2, Spring 2004, p. 344.

⁷ *Ibidem*, p. 347.

este al Uniunii Europene, iar concluzia este că cerințele democratice pe care UE trebuie să le îndeplinească față de cetățeni sunt, de regulă, satisfăcute. El recunoaște însă că Uniunea Europeană este un caz mai degrabă izolat, fiind compusă din state democratice. Față de restul lumii trebuie păstrată o importantă doză de scepticism cu privire la democrația promovată în cadrul organizațiilor internaționale. „Mai presus de toate, legitimitatea democratică a UE provine din faptul că statele-națiune rămân influente, democratice și competente din punct de vedere tehnic. Aceste condiții nu pot fi asumate ca adevărate pentru toate guvernele naționale, în particular în lumea în curs de dezvoltare.”⁸

Discuția asupra regimurilor atrage atenția asupra normelor și regulilor ce sunt comune actorilor participanți la o asemenea instituție. Întrebarea „Cum se stabilesc aceste norme și reguli?” este absolut firească. Jaye Ellis propune o perspectivă constructivistă asupra regimurilor, în care partea normativă este elaborată de către participanții la interacțiuni, instituționalizarea urmând în mod firesc. Ellis pornește în gândirea unei normativități internaționale de la trei abordări, cea a păcii democratice, a cosmopolitanismului critic și a raționalității deliberative. „Conceptia constructivistă a sferei internaționale ca o societate constând dintr-o rețea elaborată de reguli oferă fundamentele înțelegerii modului în care statele și alți actori care nu împărtășesc aceeași viziune asupra lumii pot interacționa, pot să-și facă înțelese unii altora vorbele și acțiunile și să intre în procese discursive ce au ca scop atingerea consensului. Membrii unei societăți, inclusiv ai unei societăți internaționale, împărtășesc o vastă cunoaștere pe care o dobândesc în cursul interacțiunilor dintre ei.”⁹

Jaye Ellis păstrează cea mai importantă critică pe care adepții cosmopolitanismului critic o aduc partizanilor păcii democratice, cea care se referă la necesitatea existenței unui corpus comun de valori, care să fundamenteze atingerea unui consens normativ. Cunoașterea comună asigură

funcționarea societății, a interacțiunilor dintre membri și ea „nu este dependentă de lucruri precum acordul asupra valorilor fundamentale sau concepții despre bine”.¹⁰

Locul și rolul statelor în societatea internațională fiind din ce în ce mai slab conturat față de epocile anterioare, Ellis propune o nouă definiție pentru regimuri, care să nu fie determinată doar de o convergență a intereselor, ci și de una a înțelegerilor problematicilor. „Regimurile sunt bazate pe o rețea elaborată de așteptări, practici și reguli convergente care afectează nu doar comportamentul în circumstanțe particulare, dar și autoînțelegerea actorilor participanți la ele, modul în care sunt încadrate temele și problemele, capacitatea de predicție a actorilor asupra celor mai probabile evoluții ale diferitelor situații și procesul de justificare pe care actorii îl angajează pentru a-

și explica față de alții comportamentul.”¹¹

În termenii lui Wendt, pe care-l citează Ellis, regimurile internaționale devin „particule ale guvernării”¹². În raport cu statele, care și-ar păstra suveranitatea asupra teritoriului și populației, regimurile ar putea dobândi o putere de guvernare în anumite domenii. Apar astfel ca posibile situații în care să existe mai multe sfere ale guvernării față de anumite probleme care, deși nu sunt ierarhizate, sunt structurate potrivit unor criterii de putere, și care își distribuie jurisdicția mai degrabă potrivit unor criterii de funcționalitate, și mai puțin spațiale.¹³

Tipologia abordărilor instituționale a securității internaționale se completează cu cea a „comunității de securitate”. În contextul Europei de Sud-Est în anii 1990, se poate exemplifica modul în care apare o asemenea comunitate. Emilian Kawalski sugerează că organizații (*agencies*) internaționale precum NATO și Uniunea Europeană ar avea un rol în socializarea noilor elite politice apărute în regiunea balcanică în perioada post-comunistă. Socializarea ar urmări ca în această zonă statele în care au ajuns la putere noile regimuri politice să devină participante la comunitatea de securitate europeană.¹⁴

Conceptul de „comunitate de securitate”,

⁸ *Ibidem*, p. 363.

⁹ Jaye Ellis, „International Regimes and the Legitimacy of Rules: A Discourse-Ethical Approach”, *Alternatives*, No. 27, 2002, p. 277-278.

¹⁰ *Ibidem*, p. 278.

¹¹ *Ibidem*, p. 280.

¹² Alexander Wendt, „Collective Identity Formation and the International State”, *American Political Science Review*, 88, 1994, note 2, p. 392 apud J. Ellis, *op. cit.*, p. 280.

¹³ J. Ellis, *op. cit.*, p. 281.

¹⁴ Emilian Kawalski, „The International Socialization of the Balkans”, *The Review of International Affairs*, Vol. 2, No. 4, (Summer 2003), p. 72 și urm.

central pentru Kawalski, este unul ce a făcut o adevărată carieră în domeniul relațiilor internaționale.¹⁵ El o definește drept o „ordine internațională pașnică, non-violentă, care e caracterizată de (i) identitate colectivă, subliniată de valori și înțelesuri împărtășite; (ii) interacțiune multidimensională în care actorii își dezvoltă cunoașterea despre aceste înțelesuri și valori împărtășite; și (iii) predictibilitatea presupusă asupra reciprocității difuze”, ordine internațională a cărei continuitate autosustinută (*self-sustaining*) „provine din acordurile instituționale autoimpuse (*self-enforcing*) dintre actori”; aceste instituții oferă cadrul necesar „internalizării valorilor, credințelor și practicilor concordante cu regulile lor, ce stabilesc o cultură politică a legitimității.”¹⁶ Apartenența la o comunitate de securitate nu presupune că membrii acesteia nu au dispute între ei, ci că nu vor recurge la mijloace violente spre a le rezolva.

Kawalski este interesat de modul în care poate lua naștere o asemenea comunitate de securitate în zona balcanică, mai ales de primele stadii ale acesteia, în perioada următoare conflictelor pe care le-a cunoscut regiunea. Teza sa este că organizațiile internaționale pot promova din exterior apariția unei comunități de securitate, mai întâi printr-un adevărat proces de învățare, urmat de internalizarea normelor, procedurilor și regulilor specifice. Socializarea se va referi, la un stadiu inițial, la elitele statelor luate în considerare.

Schimbarea comportamentului extern al statelor balcanice prin norme și reguli se poate face, afirmă Kawalski, prin două căi: prima ar fi cea a schimbării practicii interne, adică a urmăririi procesului de construcție democratică, iar a doua a condiționării directe, atât implicite, cât și explicite, din partea Uniunii Europene și a NATO.¹⁷ Schimbările urmărite de aceste organizații ar veni pe fondul unui *vacuum* ideational ce a urmat căderii comunismului și forței de atracție a Occidentului, care a devenit de la un moment dat însuși viitorul acestor societăți.

Elitele (termen prin care autorul identifică

oficialii și burocrații implicați în procesul de negociere, adoptare și implementare a procedurilor de integrare) sunt alegerea naturală pentru un asemenea efort, dat fiind că ele au acces la putere și resurse, putând astfel influența modul de guvernare al acestor state.¹⁸ „Eficiența procesului este legată de faptul că: (i) elitele pot invoca o regulă internațională în urmărirea intereselor în dezbaterile politice interne și (ii) prin urmare, elitele pot instituționaliza o regulă sau normă internațională prin includerea ei în legislația internă și în formarea deciziilor intraregionale.”¹⁹

Socializarea este văzută de Kawalski ca având două componente ce se completează reciproc: *consimțământul* (*compliance* – în care socializarea este făcută de către organizații) și învățarea *consimțirii* (*learning to comply* – etapă ce are loc în cadrul organizațiilor). Socializarea elitelor statelor din Europa de Sud-Est are astfel o latură potențial coercitivă și una educativă.²⁰

Din perspectiva organismelor internaționale, scopul fundamental urmărit prin acest export cultural vizează stabilitatea regiunii și eliminarea posibilității ca un conflict dus cu mijloace violente să apară din nou în Balcani. Pe termen lung, spune Kawalski, prin proiectele intraregionale la care le obligă procedurile lungului drum spre integrare, întregul proces al socializării va duce la cooperare între aceste state. Instituțiile proiectate în acest scop elimină gradual din câmpul opțiunilor la dispoziția acestor țări, a elitelor lor, variantele neconforme cu politica occidentală, în spirit și în practică. Comunitatea de securitate regională apare ca o consecință a proiectului de alăturare a unor organizații precum Alianța Nord-Atlantică și Uniunea Europeană.²¹

În perspectiva propusă de Kawalski, statele își păstrează suveranitatea nealterată, cel puțin până în momentul în care proiectul aderării la Uniunea Europeană devine realitate. Poate fi pusă sub semnul întrebării, eventual, legitimitatea hotărârii acestor elite în momentul că drumul spre Occident e singura opțiune posibilă. Dar nici o

¹⁵ Emilian Kawalski amintește în acest sens pe Karl Deutsch, *Political Community in North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton, 1957. Emanuel Adler, Michael N. Barnett (eds.), *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998 și pe Peter J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security*, Columbia University Press, 1996.

¹⁶ Emilian Kawalski, *op. cit.*, p. 72.

¹⁷ *Ibidem*, p. 74.

¹⁸ *Ibidem*, p. 75.

¹⁹ *Ibidem*, p. 76.

²⁰ *Ibidem*, p. 77.

²¹ *Ibidem*, pp. 81-84.

voință superioară nu le-a impus această cale.

Cât de real este modelul ca întreg este destul de greu de estimat în lipsa unor studii aprofundate pe temă. Teza lui Kawalski poate fi menținută măcar ca ipoteză de cercetare. Există elemente în sprijinul unei asemenea afirmații, cum ar fi declarația lui Jovan Ratkovic, coordonator național al Pactului de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est în Serbia și Muntenegru, potrivit căruia „sondajele arată un covârșitor sprijin public în Serbia și Muntenegru pentru calitatea de membru la PpP și chiar sprijinul pentru aderarea la NATO este în creștere, acum fiind mai mare de 30%. Unele estimări arată că într-o perioadă de 1 până la 1,5 ani de-acum înaintea majoritatea populației din Serbia și Muntenegru va sprijini apartenența deplină la NATO.”²²

Definirea elitelor este, probabil, punctul cel mai slab al modelului de mai sus. În societăți care fac primii pași pe drumul democrației nu funcționarii sunt cei invocați ca deținători ai legitimității, ca fiind cei chemați să aleagă ce înseamnă binele comun și „calea regală” spre atingerea acestuia. În plus, istoria recentă a statelor balcanice arată că dorința de a deveni parte a lumii sigure și prospere nu a apărut *ex nihilo*. Rolul conflictelor intra- și inter-societale în promovarea drumului spre Occident ar merita o discuție mai largă, după cum și forța modelului „din vecini” (Grecia sau Italia, chiar Ungaria) rămâne să fie studiată. Societățile din Europa de Sud-Est au avut de parcurs un drum mult mai lung și mai sinuos spre alegerea democrației liberale și a comportamentelor asociate acesteia, inclusiv în relațiile internaționale, decât alte țări, ce au trecut prin experiența comunismului și prin debarasarea de racilele acestuia mult mai rapid și mai ușor (campionane fiind, evident, țările Grupului de la Vișegrad).

Explicația lui Kawalski, cu două etape majore, din care doar una expusă clar (se poate presupune că nou-dobândita cultură democratică a elitelor se propagă în societate, prin mecanisme însă nediscutate), are marele merit că permite o privire pe mai multe paliere a modului în care Sud-Estul Europei a fost motivat să renunțe la

conflictele de orice fel și să devină parte a lumii civilizate, sigure, stabile și predictibile.

Ca o concluzie parțială, se observă o atenție în creștere acordată atât de către decidenții politici, cât și de mediul academic instituțiilor regionale față de cele cu vocație universală, existând convingerea că acestea ar fi, în gestionarea securității internaționale, „cea mai atractivă alternativă deoarece se presupune că au motivații și calificări mai mari de a acționa decât o instituție globală”.²³ O asemenea opinie ar fi fundamentată pe faptul că, suferind mai mult și înțelegând mai bine, actorii regionali sunt mult mai presați decât cei globali în abordarea unei crize, chiar și stabilirea agendei forumurilor de discuție fiind mult mai ușor de direcționat în rezolvarea unor soluții urgente în momentul apariției crizelor decât în cazul celor cu acoperire mondială.²⁴

Thomas Weiss critică, în contextul gestionării războaielor fostei Iugoslavii, o asemenea perspectivă, ale cărei avantaje ar exista mai degrabă în teorie decât în practică: „Cele mai multe instituții regionale nu au practic nici experiență militară, nici resurse. Ele includ în mod normal printre membrii lor puteri ce caută hegemonia regională și a căror prezență face ca intervenția altruistă (*non-self-interested*) să fie problematică.”²⁵

Punctul de vedere al lui Weiss este, firește, valid în foarte multe cazuri, după cum se poate constata empiric – e suficient să ne gândim la nesfârșitele conflicte din Orientul Mijlociu, regiune în care organizațiile (ce numește Weiss ca fiind „instituții”) cu preocupări în domeniul securității sunt practic inexistente (sau puternic partizane, cum este cazul Ligii Arabe), securitatea zonei fiind gestionabilă de fiecare actor local în parte, fiind prezente și marile puteri. Pe de altă parte, trebuie observat că, dacă organizațiile regionale nu există, nici Națiunile Unite nu par a avea o prezență prea puternică. Fundamentele instituționale care stau la baza unei organizații nu sunt în mod necesar coerente. Este suficient să luăm în considerare

²² Jovan Ratkovic, „A View from Serbia and Montenegro”, în *“Southeast European Security after the 2004 Dual Enlargement – International Seminar, Institute for Political Studies of Defense and Military History, Bucharest, July 2003, p. 144.*

²³ Thomas G. Weiss, „Collective Spinelessness: U.N. Actions in the Former Yugoslavia”, în Richard H. Ullman (ed.), *The World and Yugoslavia's Wars, Council on Foreign Relations, New York, 1996, p. 77.*

²⁴ Idem.

²⁵ Idem.

Națiunile Unite: securitatea colectivă nu este, în nici un caz, singura logică ce a condus activitatea acesteia, nici în perioada bipolarismului, nici după. Existența, componența și funcționarea Consiliului de Securitate demonstrează că acesta are ca primă preocupare grija ca marii învingători din ultima conflagrație globală să nu intre în antagonisme prea pronunțate, de natură a da naștere unui nou război devastator la nivel sistemic. Nu este nimic surprinzător în observația că modul în care se conjugă acțiunile feluritelor organizații în gestionarea unei aceleiași problematice este, de multe ori, o problemă controversată.

Chiar și în cazul Iugoslaviei, propus de Weiss, se verifică aserțiunea potrivit căreia nivelul regional reușește, de multe ori, să se dovedească mai util decât cel sistemic, chiar și prin discutarea organizațiilor, și nu a instituțiilor (chiar dacă pentru Weiss termenii sunt sinonimi): a existat o implicare a UE și a UEO, chiar dacă nu foarte vizibilă, a existat o puternică prezență a NATO, ce a făcut posibilă în final încetarea focului și presarea spre obținerea acordului politic de la Dayton. NATO s-a implicat în Bosnia-Herțegovina după ce forțele ONU au ajuns într-o situație intolerabilă, fiind sfidate rezoluții ale Consiliului de Securitate. Tocmai cazul Iugoslaviei spune că o organizație regională – NATO – are net mai multă forță militară și cu mult mai multe resurse la dispoziție decât ONU, cu toate că trei dintre membrii NATO sunt și membri ai Consiliului de Securitate. Afirmatia lui Weiss cu privire la eficiența organizațiilor regionale comparativ cu a celor universale va trebui nuanțată chiar în cazul care constituie subiectul studiului său.

Va trebui observat, așadar, că, fie și ținând cont de observațiile lui Thomas Weiss, organizațiile și instituțiile regionale capătă o importanță în creștere în studiile de profil, indiferent de perspectiva teoretică adoptată de cercetători. De la cei puternic influențați de curentul realist, precum Buzan și Wæver, până la teoreticienii comunităților de securitate, cum e cazul lui Kawalski, sau constructiviști de nuanță normativistă, cum este Ellis, în toate situațiile prezentate pare că este mult mai fezabil a gândi securitatea internațională în termeni regionali. Nivelul național nu mai poate constitui singurul nivel de referință, așa cum cerea

bogata tradiție realistă, cel global apare ca fiind excesiv de vag definit, chiar și în sens normativ și etic. Este mult mai ușor a privi o dinamică a relațiilor de securitate și mult mai convenabil a descoperi asemănări valorice la nivel regional decât a face asemenea demersuri pentru un actor singular sau pentru sistem ca întreg. Securitatea este, indiferent de perspectivă, definibilă în funcție de amenințări, iar cea mai mare parte a acestora fie scapă puterii de influențare a statelor/societăților, fie nu constituie o preocupare pentru alți participanți. (Afirmatia este valabilă mai ales dacă se au în vedere actorii care nu pot fi considerați „mari puteri”.) Nivelul regional devine un element important al identificării, atât cât este posibil, a unui „loc geometric” comun majorității discursurilor privitoare la securitatea internațională.

O perspectivă relativ puțin folosită în ansamblul științelor politice, în particular al relațiilor internaționale, o aduce Paul A. Chilton. El propune o analiză a „securității” prin înțelesurile pe care le poartă cu sine cuvântul-vehicul. Pornind de la modul în care se formează socialmente metaforele, cuvintele polisemantice ori înțelesurile idiomatice, el identifică două surse majore: prima este experiența corporală a fiecăruia dintre noi, iar a doua experiența culturală. Ele împreună generează structuri preconceptuale ce combină factorii fizici și culturali în multiple moduri, dar care asigură fundalul necesar transmiterii de înțelesuri.²⁶

Paul Chilton propune patru asemenea structuri preconceptuale pentru termenul de „securitate”. Prima dintre ele se referă la „container” (*container schema*), folosită pentru a transmite imagini gen *interior, graniță, exterior*. Sursa corporală a metaforelor este validată prin *cancer, organism invadant* (comunismul pentru o societate liberală, în anii Războiului Rece) ori *lovituri chirurgicale*. Sursa culturală este vizibilă în expresii precum *casa comună europeană* a lui M. Gorbaciov sau în *scutul* folosit de R. Reagan. O a doua este schema „legăturii” (*link schema*) dintre două obiecte ce sunt ținute laolaltă și este observabilă în discuțiile despre atașarea la valori sau obligații etc. „Calea”, „drumul” (*path schema*), ce se

²⁶ Paul A. Chilton, „The Meaning of Security”, în Francis A. Beer, Robert Hariman (eds.), *Post-Realism. The Rhetorical Turn in International Relations*, Michigan State University Press, East Lansing, 1996, pp. 196-197.

originează din experiența deplasării, poate indica o direcție a unei politici, de exemplu. Imaginile generate de „forță” (*force*), având ca punct de plecare experiența de a fi împins la o parte, de a cădea, de a fi tras ș.a.m.d., sunt, afirmă Chilton, recunoscutibile în *stabilitate, balanță a puterii, polarizare etc.*²⁷

Chilton observă originea cognitivă comună a conceptelor științifice cu cea a cuvintelor din vocabularul de uz general, dependența folosirii unor termeni de cultură în care sunt utilizați, precum și persistența unor metafore intrate în limbajul academic.²⁸ În aceste condiții, el emite o ipoteză: „Discursul relațiilor internaționale – atât în sensul conducerii acestora, cât și în cel al investigației academice a relațiilor dintre state – este influențat și limitat în practică de cât de puternic sunt înrădăcinate aceste modele și de gradul în care ele sunt observate reflexiv”.²⁹ El ajunge astfel să se întrebe în ce măsură cunoașterea și practica în domeniu depind de capacitatea de a depăși metaforele limbajului.

Importanța observațiilor lui Chilton pentru discutarea relațiilor internaționale se observă din comentariile pe care le face discursului realist, ca fiind cea mai fluentă și mai des întâlnită abordare academică a domeniului. El caracterizează perspectiva hobbesiană ca fiind cantonată în discursul de tip „container”, în care lumea ordonată și integrată „dinăuntru” este delimitată în mod evident de cea ostilă și anarhică „de afară”. Problema se complică în momentul în care sunt luate în discuție granițele dintre aceste două lumi, adică „pereții” containerului, mai ales în condițiile unei permeabilizări crescute a frontierelor, cantonarea în discurs fiind pentru Chilton din ce în ce mai puțin dezirabilă. După ce notează incapacitatea realismului de a prevedea sfârșitul Războiului Rece, și cu referire directă la evenimente dramatice din anii ‘90, precum războiul iugoslav sau cel din Golful Persic, Chilton afirmă foarte tranșant că „perseverarea sistemului conceptual schițat mai sus a continuat să fie dezastruos de disfuncțional atâta vreme cât a fost implicată siguranța fizică a unui număr foarte mare de oameni”³⁰.

Observațiile aduse de Chilton ridică o serie de întrebări dintre cele mai vehiculate în filosofie și sociologie, precum „Ce știm de fapt?” sau „Cum se construiește socialul?”. Problematika securității prezintă o sensibilitate aparte, fiindcă pornește de la simpla existență fizică a unei entități oarecare, fie aceasta un organism biologic ori social. Definirea acesteia în termenii „containerului”, „legăturii”, „drumului” și „forței” și modul în care reduce discursul din domeniu la câteva concepte relativ confuze, dar cu clare conotații subiective, îl fac pe orice cercetător din domeniu să-și pună întrebări cu privire la meta-problematika disciplinei în interiorul căreia operează. Mai departe chiar, pot fi ridicate probleme gen „Cât de dependentă este cunoașterea de cuvintele folosite?” ori dacă revoluția în transmiterea informației, în particular componenta sa vizuală, nu urmează să ducă și la schimbări generale în mecanismele de percepție și pre-construcție a cunoașterii. Rolul acestora în formarea reprezentărilor pe care le ia în calcul Wendt poate fi un alt drum al cercetării.

Măsura în care limbajul poate fi privit ca o instituție poate fi discutată, cu toate că este greu de negat faptul că există reguli stabilite și recunoscute la nivel social după care sunt folosite cuvintele, înțelesurile atașate, forma, gramatica și stilul unui discurs, sau că toate acestea trec printr-un proces de legitimare etc. Punctul de vedere propus de Paul Chilton îndeamnă în această direcție: orice dezbateră despre securitate este pre-cuprinsă în chiar termenii folosiți, ceea ce presupune un ansamblu de reguli, norme, proceduri, adică instituționalizarea acestora. Problema nu pare a fi atât înțelesul termenilor, ci instituționalizarea gândirii în anumiți termeni sau, altfel spus, o ideologizare, chiar dacă neintenționată, a reflecției.

Imaginea „containerului”, ce amintește de definiția suveranității³¹, îl face pe Chilton să găsească inadvertențe clare în interiorul discursului de tip realist, în particular cel cu privire la stat, și se referă în mod direct la poziția comunității internaționale față de conflictul dintre Croația și puterea de la Belgrad. „Discursul realist al

²⁷ *Ibidem*, pp. 197-201.

²⁸ *Ibidem*, pp. 201-202.

²⁹ *Ibidem*, p. 202.

³⁰ *Ibidem*, p. 211.

³¹ V. supra, notă 6.

statalității suverane a condus în direcții divergente, dar egal de periculoase – pe de o parte oferind argumente împotriva «intervenției» pe teren, ce a lăsat trupele ONU de menținere a păcii fără putere, pe de alta oferind argumente pentru justificarea vânzării de arme către un «stat suveran», ce ar escalada violența.³²

Afirmațiilor lui Chilton i se poate aduce foarte rapid un contraargument de tipul „realismul nu-și propune să explice politica externă a unui stat”, care ar fi, fără îndoială, valid cel puțin parțial. În termenii lui Kenneth Waltz, „patriarhul” realismului structural, „afirmațiile la nivel de unitate nu contează pentru fenomenele observate la nivel sistemic. [...] În interiorul unui sistem, o teorie explică recidivele și repetițiile, nu schimbarea.”³³

Dincolo de problemele legate de programul de cercetare ale unei teorii care face o afirmație de acest tip, se poate, totuși, spune că realismul, mai ales prin influența pe care o exercită, nu este o simplă teorie rămasă în cadrul academic. Dubiile exprimate de Chilton păstrează un grad important de relevanță. Realismul de o nuanță oarecare este practicat de o parte impresionantă a decidenților politici, care pot găsi cu oarecare ușurință în cadrul său argumente de natură a justifica o poziție sau alta. O asemenea practică nu presupune cu necesitate condamnarea realismului și a curentelor înrudite, dar cere, în final, aplicarea unor grile mai stricte de evaluare a coerenței și consecințelor unei politici oarecare. Explicațiile *post-factum* sunt întotdeauna mai ușor de găsit decât luarea unei decizii importante. Iar în problematica securității prea puține lucruri pot fi considerate insignifiante, în particular acele *hard issues* atât de specifice preocupărilor realismului.

Lucrarea de față a avut ca obiectiv fundamental discutarea evoluției instituțiilor relevante în securitatea internațională, o atenție specială fiind acordată Europei de Sud-Est. Folosirea ca punct de plecare a conceptului de „suveranitate” urmărirea distincția clasică între „interiorul” și „exteriorul” statului, așa cum sunt înțelese caracteristicile fundamentale ale acestuia în epoca modernă, post-westphalică. Atât abordarea academi-

că, cât și practica politică pornesc de la circumscrierea problemelor tradiționale ce stau în fața statului-națiune. Erodarea sferei de cuprindere a acestuia prin procese precum globalizarea și multiplicarea actorilor non-statali a făcut ca și „securitatea” să devină o noțiune cu un conținut din ce în ce mai larg. Într-un fel, se poate spune că, la nivel conceptual, ce a pierdut „suveranitatea” a câștigat „securitatea”.

Evoluția instituțiilor securității internaționale în epoca ce a urmat sfârșitului Războiului Rece s-a făcut, mai întâi, prin reponderarea locului și rolului acestora în economia generală a gestionării relațiilor internaționale. În particular față de crizele din Europa de Sud-Est, mecanismele tradiționale au fost fie oculte (nu a părut niciodată o opțiune reală construirea unei balanțe de putere, fie și din motivul că, în afară de cele implicate direct, statele din regiune aveau aranjamente stabile de securitate sau aspirau să devină parte a acestora – mai ales NATO), fie cvasi-ineficiente (atitudinea Națiunilor Unite, pe linia securității colective, este exemplară, poate și datorită faptului că sfârșitul Războiului Rece a lăsat moștenire o multitudine de provocări, iar eforturile organizației au fost disipate).

O altă direcție ce trebuie investigată este cea a legăturilor stabilite între perspectivele ce au adus statul în centrul atenției și largirea conceptului de „securitate”, adică ce constituie amenințare, obiect de referință etc. Caracteristicile statalității devin extrem de importante, chiar și pentru aceste abordări statocentrice, dacă ținem cont de faptul că amenințările din zonă nu au fost făcute într-o manieră tradițională, de tipul „statul A amenință, în scopul îndeplinirii unor interese naționale, statul B cu folosirea forței”. Actorii au fost preponderent non-statali – de exemplu, un neorealist foarte subtil precum Barry Buzan a considerat necesară introducerea unei distincții între state slabe și state puternice tocmai pentru a surprinde coeziunea internă a statului în discuție.³⁴ În consecință, Buzan propune ca indivizii și entitățile substate să fie considerate obiectele de referință în cazul statelor slabe, și nu statul – acesta putând fi, de multe ori, nelegitim de către

³² P. Chilton, op. cit., p. 211.

³³ Kenneth Waltz, *Theory of International Politics*, McGraw Hill, New York, 1979, p. 69.

³⁴ Barry Buzan, *Populare, statele și teama. O agență de securitate internațională în epoca de după Războiul Rece*, Ed. Cartier, Chișinău, 2000, p. 106.

propriii cetățeni și chiar o amenințare pentru aceștia.³⁵

Pe de altă parte, însăși tipologia amenințărilor și crizelor post-Război Rece, mai ales cele balcanice, a mutat discuția de la nivelul statal și sistemic la cel regional. Dacă discutarea „securității naționale” poate fi, după cum arată Buzan, o cale destul de înșelătoare, nici raporturile dintre marile puteri nu sunt, cel puțin în cea mai mare parte din cazurile acestei perioade, relevante. Am punctat de mai multe ori în cuprinsul lucrării importanța în creștere acordată acestui palier intermediar. Observația se extinde și pentru politicile efective, de unde și eficiența relativă a organizațiilor regionale față de cele generale, în particular pentru amenințările ce scapă opțiunii tradiționale.

Modul în care sunt definite statele și suveranitatea acestora a avut implicații și asupra conceptului de „regim”. Chiar și din scurta prezentare făcută în cadrul lucrării se poate observa o dinamică a înțelesului acestui termen, accentul deplasându-se de la setul de așteptări între membrii unui grup de state spre fundamentele ideatice și normative pe baza cărora sunt construite aceste așteptări. „Regimul” a fost reproblemătizat și pe direcția legitimității unei astfel de instituții, legitimitate ce poate fi conferită doar de indivizi. Se poate nota aici aceeași schimbare de accent dinspre stat spre individ, cu observația că indivizii sunt luați în considerare nu numai ca obiecte de referință (mai ales în cazul statelor slabe indicate de Buzan), ci și ca generatori ai setului de așteptări ce sunt definitorii pentru existența unui regim. Aspectul normativ al unei asemenea instituții este dat de teoria și, mai ales, practica democratică existentă la nivelul fiecărei societăți care face sau aspiră să facă parte dintr-un asemenea regim.

În ceea ce privește „comunitățile de securitate”, acestea au avut drept element caracteristic în definiția inițială o probabilitate foarte scăzută a apariției unui conflict violent între actorii participanți. Schimbarea cea mai notabilă în conținutul noțiunii pare a fi identificarea unui proces de „racolare” a unor noi membri. Dacă la o primă vedere s-ar putea pune un semn al egalității între o asemenea practică și cea specifică unei dominări de

tip hegemonic, o privire mai atentă nu poate decât să respingă asemănarea: cel puțin în ceea ce privește Uniunea Europeană sau NATO, statele supuse „racolării” (prin elite, dar care se bucură de regulă de un puternic sprijin în cadrul societății) încearcă să pătrundă în asemenea comunitate, și nu hegemonul impune o traiectorie sau alta. (Timp de un deceniu, România a depus eforturi susținute, sub guvernări de mai multe orientări, pentru a fi admisă în NATO. Să fim în fața primei expansiuni de tip hegemonic din istorie care nu se face prin cuceriri, ci prin cereri de admitere și pretenții adresate „victimelor” de a da „examene” pentru privilegiul de a fi dominate? !)

O altă observație care se desprinde din studiul dinamicii instituțiilor de securitate este atenția care se pune pe elite. Emilian Kawalski vorbește explicit despre un proces de socializare a elitelor din statele ce aspiră să devină membre NATO sau UE, urmând ca acestea să difuzeze în cadrul societății o întreagă cultură presupusă de apartenența la aceste organizații. O asemenea atitudine poate fi presupusă și la Andrew Moravcsik. Exprimarea, cel puțin pentru cetățenii din state democratice precum cele din Uniunea Europeană, a încrederii în stat ca „a doua opțiune” este, de fapt, încrederea în elitele ce asigură guvernarea. Încrederea privește participarea propriului stat în cadrul organizațiilor internaționale (în mod logic, și a celor cu prerogative în domeniul securității) pentru îndeplinirea unor cerințe de reprezentare de tip democratic. Cetățenii au încredere că propriul stat va acționa în conformitate cu propriile dorințe. Vechea loialitate față de stat presupusă de instituția suveranității se completează cu cea a încrederii în respectarea normativității democratice. (Rămâne de studiat în ce condiții aceste două două logici de construire a relației dintre individ și stat pot intra în conflict și care ar fi consecințele acestuia.)

Elitele apar ca un intermediar între individ și stat sau chiar cu entități mai largi. Am notat deja atenția crescută acordată palierului regional, poziția mediană între stat și sistem. Aceste observații par să indice faptul că în vechea și cunoscuta problemă a „nivelului de analiză”, cercetarea instituțiilor de securitate se îndreaptă spre reconsiderarea nivelurilor de mijloc, aflată între „prea mic și

³⁵ Ibidem, p. 110.

specific" și „prea larg și general”. Condițiile presupuse de interacțiunile relevante între cea mai mare parte a actorilor sunt relativ prohibitive. Celor mai multe state le lipsește, de exemplu, posibilitatea unei acțiuni militare individuale la distanță, există un număr limitat, totuși, de legături economice, sociale sau politice pe care un stat sau societate de dimensiuni medii le poate desfășura, după cum minima compatibilitate culturală presupusă de procese de integrare mai profunde nu poate fi extinsă la nivel global decât în cazul în care cultura în cauză poate produce o mare cantitate de bunuri simbolice semnificative și în medii cu totul diferite. Și în aceste condiții se subliniază, o dată în plus, rolul elitelor ca cea parte a societății care ocupă primul plan al diverselor schimburi și interacțiuni, definindu-le. Analiza de tip lingvistic a lui Paul Chilton își poate găsi locul în aceeași grilă: o elită politică oferă noi semnificații unor cuvinte cunoscute, construind astfel înțelesuri ce se propagă la nivel social. Chiar dacă există o lipsă de precizie a identificării elitelor și a mecanismelor prin care acestea sunt socializate ori deprinderile nou-obținute se difuzează, această observație poate fi făcută pentru cvasitotalitatea proceselor sociale, nefiind specifică schimburilor inter-societale. Asemănările dintre societăți sau cunoașterea reciprocă (presupuse și de simpla apropiere geografică din analiza nivelului regional) sunt, în mod firesc, de natură să faciliteze aceste interacțiuni.

Evoluția post-Război Rece a instituțiilor

Bibliografie

Baylis, John, „International and Global Security in the Post-Cold War Era”, în John Baylis and Steve Smith (eds.), *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*, Second Edition, Oxford University Press, Oxford

Bohman, James, „International Regimes and Democratic Governance: Political Equality and Influence in Global Institutions”, *International Affairs*, Vol. 75, No. 3, 1999

Bull, Hedley, *Societatea anarhică. Un studiu asupra ordinii în politica mondială*, Ed. Știința, Chișinău, 1998

securității nu este un proces liniar. Abordarea academică a acestui domeniu a urmat extinderii continue a conceptului de „securitate” și dezvoltării teoriilor din relațiile internaționale. Zona Europei de Sud-Est în ultimii cincisprezece ani oferă un cadru privilegiat pentru urmărirea acestei dinamici. Arealul s-a aflat în imina confruntării strategice în era bipolarismului, a cunoscut o suită de crize foarte grave și de naturi diferite chiar când, coincidență sau nu, această epocă s-a terminat, iar mediul internațional din imediata vecinătate devenea extrem de instituționalizat, în particular prin intermediul NATO și al Uniunii Europene.

Modul în care acest mediu instituționalizat s-a raportat la crizele din Balcani în condițiile noudescoperitului entuziasm, a efervescenței intelectuale și politice specifice anilor 1990, nu a avut în multe cazuri eficiența și coerența dorite. Conflicte armate ce au durat nepermis de mult, crime abominabile la sfârșitul secolului XX, state care colapsează în câteva zile – toate acestea intră, în mod sigur, la categoria eșecuri ale comunității internaționale și ale idealurilor civilizației. Reușita cea mai importantă ar fi îngrădirea conflictelor și limitarea răspândirii amenințărilor de securitate. Dincolo însă de observațiile circumstanțiale, care pot fi puse pe seama multor cauze, instituțiile destinate (inclusiv prin proiectele de extindere a stabilității) s-au dovedit instrumente indispensabile ale concepții contemporane a mijloacelor de asigurare a imperativelor de securitate.

Buzan, Barry, Ole Wæver, Jaap de Wilde, *Security. A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado, 1998

Buzan, Barry, *Popoarele, statele și teama. O agendă de securitate internațională în epoca de după Războiul Rece*, Ed. Cartier, Chișinău, 2000

Buzan, Barry, Ole Wæver, *Regions and Powers. The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003

Chilton, Paul A., „The Meaning of Security”, în Francis A. Beer, Robert Hariman (eds.), *Post-Realism. The Rhetorical Turn in International Relations*,

- Michigan State University Press, East Lansing, 1996
- Ellis, Jaye, „International Regimes and the Legitimacy of Rules: A Discourse-Ethical Approach”, *Alternatives*, No. 27, 2002
- Elsthein, Jean-Bethke, „Rethinking Sovereignty”, in Francis A. Beer, Robert Hariman (eds.), *Post-Realism. The Rhetorical Turn in International Relations*, Michigan State University Press, East Lansing, 1996
- Gompert, David C. „The United States and Yugoslavia's Wars”, in Richard H. Ullman (ed.), *The World and Yugoslavia's Wars*, Council on Foreign Relations, New York, 1996
- Haas, Ernest B., *The Balance of Power: Prescription, Concept, or Propaganda*, *World Politics*, Vol. 5, No. 4, July 1953
- Haftendorn, Helga, „The Security Puzzle: Theory Building and Discipline-Building in International Security”, *International Studies Quarterly*, Vol. 35, No. 1, (Mar., 1991)
- Holsti, Kalevi J., *Peace and War: Armed Conflicts and International Order 1648-1989*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991
- Kawalski, Emilian, „The International Socialization of the Balkans”, *The Review of International Affairs*, Vol. 2, No. 4, Summer 2003
- Krasner, Stephen D., „Regimes and the Limits of Realism: Regimes as Autonomous Variables”, *International Organization*, Vol. 36, No. 2, Spring 1982
- Kupchan, Charles A., Clifford A. Kupchan, „Concerts, Collective Security, and the Future of Europe”, *International Security*, Vol. 16, No. 1, Summer 1991
- Moravcsik, Andrew, „Is there a 'Democratic Deficit' in World Politics? A Framework for Analysis”, *Government & Opposition*, Vol. 39, No. 2, Spring 2004
- Perazić, Gavro, „La Yougoslavie et la Communauté Internationale”, *International Problems*, vol. XLVI, no. 3, Belgrade, 1994
- Radan, Peter, „Secessionist Self-Determination: The Cases of Slovenia and Croatia”, *International Problems*, vol. XLVI, no.3, Belgrade, 1994
- Ratkovic, Jovan, „A View from Serbia and Montenegro”, in *Southeast European Security after the 2004 Dual Enlargement - International Seminar*, Institute for Political Studies of Defense and Military History, Bucharest, July 2003
- Ruggie, John Gerard, „Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations”, *International Organizations*, Vol. 47, No. 1, Winter 1993
- Smith, Steve, „Reflectivist and Constructivist Approaches to International Relations”, in John Baylis and Steve Smith (eds.), *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*, Second Edition, Oxford University Press, Oxford
- Sobel, Richard, „U.S. and European Attitudes toward Intervention in the Former Yugoslavia: Mourir pour la Bosnie” in Richard H. Ullman (ed.), *The World and Yugoslavia's Wars*, Council on Foreign Relations, New York, 1996
- Waltz, Kenneth, *Theory of International Politics*, Mc-Graw Hill, New York, 1979
- Weiss, Thomas G., „Collective Spinelessness: U.N. Actions in the Former Yugoslavia”, in Richard H. Ullman (ed.), *The World and Yugoslavia's Wars*, Council on Foreign Relations, New York, 1996
- Wendt, Alexander, „Anarchy is what States make of It: The Social Construction of Power Politics”, *International Organization*, Vol. 46, Issue 2, Spring 1992
- Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999
- Wight, Martin, *International Theory. The Three Traditions*, edited by Gabriele Wight and Brian Porter, Leicester University Press, Leicester, 1991
- Wilson, Isaiah III, „Dueling Regimes: The Means-Ends Dilemma of Multilateral Intervention Policy”, *World Affairs*, Vol. 163, No. 3, Winter 2001

Fundamentalism și integrism - Fundamentalism religios și laic

» Virginia MIRCEA

Continuare din numărul precedent

Condiții specifice pentru apariția fundamentalismelor

Cele mai importante mișcări fundamentaliste au apărut în zone precum Asia de Sud, lumea musulmană, Israel și Statele Unite. În rândul musulmanilor, mișcărilor cele mai importante sunt în Orientul Mijlociu. Mișcările din Asia de Sud-Est, Africa și Asia Centrală sunt, cel puțin până acum, mai puțin relevante. Teologia eliberării, foarte puternică în America Latină, diferă prin faptul că nu este tradiționalistă în ideologie și este mai liberală din punct de vedere politic și mai socialistă din punct de vedere economic decât doctrina oficială a Bisericii. Mișcările liberale sau socialiste, chiar dacă sunt bazate pe o ideologie a resentimentului, nu fac parte din categoria analizată aici, ele neîndeplinind criteriul conservatorismului și al doctrinei religioase omogene. Nici partidele creștin-democrate nu fac parte din categoria fundamentalismelor, deși delimitarea între militanții acestor partide și fundamentalistii moderați este destul de dificil de realizat. Deși mulți romano-catolici par a se încadra în definiția de mai sus, doar un număr restrâns de persoane, care aparțin acelor mișcări al căror scop este preluarea puterii pentru a impune preceptele religioase proprii, pot fi încadrați în categoria fundamentalistilor, lucru valabil pentru adepții oricărei alte religii.

Anumiți cercetători, pornind de la o definiție a fundamentalismului diferită, limitează conceptul la credincioșii religiilor monoteiste, cu

texte sacre. Astfel, sunt pierduți din categorizare militanții hinduiști care împărtășesc aceleași caracteristici. Însă ceea ce este relevant, din punctul nostru de vedere, pentru definirea fundamentalismului religios, este mai puțin monoteismul textelor sacre cât politica de sorginte religioasă, conservatorismul și populismul, iar din acest punct de vedere nu fac excepție de la categoria fundamentalistilor nici naționaliștii hinduiști, budhiști sau sikhs.

În general, vorbind de regiuni precum Statele Unite, Asia de Sud, Israel și lumea musulmană, sunt mult mai frapante deosebiri decât similaritățile. În aceste teritorii sunt reprezentate mai multe religii, națiuni cu niveluri de dezvoltare și istorii foarte diferite. Statele Unite sunt o superputere economică și militară care a dominat și domină alte regiuni; Israelul este un stat dezvoltat care combină o istorie a persecuțiilor cu una a dominării; Asia de Sud și cea mai mare parte a lumii musulmane sunt zone mult mai sărace, mai puțin dezvoltate și au o istorie de colonii sau semicolonii. Deși aceste diferențe sunt reflectate de fiecare mișcare fundamentalistă (cei din lumea a treia sunt antioccidentali și consideră iudaismul și creștinismul ca arme culturale ale neo-colonialismului), totuși, între ele există o serie întreagă de similarități.

Așadar, caracteristicile care duc la fundamentalism sunt cele enumerate mai sus, precum căutarea unei identități sigure pentru a putea face față schimbărilor socio-economice și culturale foarte rapide; creșterea diferențelor între venituri, schimbări în statutul femeii în familie și moravurile sexuale, creșterea autorității guvernelor centrale, de multe ori lipsite de popularitate și legiti-

mitate, dată fiind incapacitatea lor de a satisface anumite cereri economice și sociale. Pentru că doar aceste caracteristici nu dau singure seamă pentru motivul apariției într-un anumit loc a mișcărilor fundamentaliste, ele nu vor mai fi re-luate, ci vor fi asumate ca precondiții pentru apariția fenomenului discutat.

O posibilă ipoteză de lucru este aceea că mișcările fundamentaliste importante tind să apară doar acolo unde, în deceniile trecute (oricât de depărtate în timp), o parte importantă a populației a crezut sau s-a identificat cu religii mono-teiste.

Aceasta înseamnă că, în prezent, un procent important al populației dintr-o anumită regiune sau comunitate se identifică cu valorile fundamentale ale tradiției sale religioase, cu Dumnezeu sau zeii săi, cu textele sale sacre etc. Acest fenomen este definit, mai mult sau mai puțin aproximativ, aproape oriunde în lume, drept religiozitate. Însă, oriunde și oricând, există cel puțin două comunități religioase și există o identificare foarte comună, evasinaționalistă, cu una dintre comunități, identificare care aduce proiecția celuiilalt, membru al altei comunități, ca dușman, inamic. Această a doua varietate a fundamentalismului religios este o formă de naționalism religios sau "comunalism".

Acest factor, religiozitatea împărtășită sau comunalismul, este deseori cel mai important în stabilirea potențialului unei comunități de a crea o mișcare fundamentalistă; în sensul menționat mai sus, Statele Unite se deosebesc fundamental de Europa de Vest, țările musulmane de cele confucianiste etc.¹

Aceste grupuri au fost mobilizate de pași făcuți de autoritățile laice și de elitele hegemonice, de natură să deranjeze "credițele" propriilor membri. Printre aceste măsuri se numără deciziile Curții Supreme a SUA începând cu anul 1962, programele de acțiuni afirmative în Statele Unite și India și reformele în educație, legislație, viață privată – în special familie și chestiuni de gen – în lumea musulmană și în alte părți. De asemenea, a existat o dezamăgire crescândă în multe părți ale lumii, legată de incapacitatea noilor guverne de a

satisface principalele cerințe ale populației, indiferent dacă aceste guverne erau de sorginte capitalistă sau comunistă.

Putem spune că pentru apariția unei mișcări politice fundamentaliste puternice este nevoie, în aceeași măsură, de schimbări socio-economice recente și lipsite de popularitate și de religiozitate sau comunalism. Religiozitatea este factorul care crește posibilitatea dezvoltării unei mișcări fundamentaliste într-o regiune în care sunt îndeplinite precondițiile menționate anterior, în vreme ce condițiile socio-economice și cauzele politice sunt cel mai important factor pentru a explica momentul apariției. Mai departe, mișcările fundamentaliste importante apar începând cu 1970, doar după ce anumite schimbări socio-economice și culturale specifice acestei perioade au loc în acele regiuni în care este prezentă variabila numită religiozitate sau comunalism.

America Latină (și alte regiuni) pot îndeplini condițiile de mai sus într-un viitor apropiat de vreme ce regiunea împărtășește în același timp religiozitatea și problemele socio-economice și politice necesare. Cu toate acestea, romano-catolicii, chiar cei cu puternice sentimente tradiționaliste, pot fi numiți mai degrabă integriști, având în vedere faptul că scopurile lor nu sunt politice. Acei catolici al căror tradiționalism este preocupat de temele subliniate de către papă le susțin fără a se alătura mișcărilor fundamentaliste catolice. Catholicismul este singura religie mare cu un singur lider doctrinar (până și Khomeini era contracarat de rivalii șiiti), ceea ce imprimă acestor mișcări o dinamică împietând asupra flexibilității necesare unor fundamentalisme locale.²

Mulți dintre membrii mișcărilor fundamentaliste pot avea o motivație sau idei primordial politice sau primordial religioase, însă mișcările din care aceștia fac parte combină în părți egale cele două tipuri de motivații. Nu toate mișcările despre care vom discuta în continuare continuă însă să existe sau să crească: unele au fost eliminate sau slăbite de acțiuni directe ale guvernelor din țările respective, datorită îmbunătățirii condițiilor socio-economice sau politice sau membrii lor au preferat

¹ Barry A. Kosmin & Seymour P. Lachman, *One nation under God: Religion in Contemporary American Society*, Crown, New York, 1993 – citează un sondaj Gallup din 1989 în care, la întrebarea "Sunteți afiliat la o biserică sau la o organizație religioasă?" 57% din americani răspund pozitiv, în vreme ce doar 4% francezi, 5% italieni, 13% germani, 15% spanioli și 22% britanici afirmă o apartenență similară. Conform autorilor citați, sondajul relevă diferențe cel puțin la fel de mari între americani și vesi-europeni și în ceea ce privește răspunsurile la întrebarea referitoare la importanța pe care religia o are în viața subiecților, cu un accent mult mai mare pus pe religiozitate de către americani.

² William D. Dinges și James Hitchcock, "Roman Catholic Traditionalism and Activist Conservatism in the United States", în Martin Marty și Scott Appleby edit., *Fundamentalism Observed*, University of Chicago Press, Chicago, 1991, pp. 66-141.

să părăsească mișcarea datorită erorilor propriilor acțiuni sau actelor extremiste întreprinse de unii membri ai acestora.

Fundamentalismul național-religios

Fundamentalismul național-religios face mai puțin obiectul acestei lucrări, motiv pentru care va fi menționat doar pe scurt, având în vedere faptul că este orientat mai degrabă împotriva altor comunități, ceea ce face ca, de multe ori, preceptele religioase tradiționale să fie mai puțin relevante în modul de acțiune al mișcării decât scopurile sale practice.

Astfel de mișcări fundamentaliste sunt, în general, influențate de perioada colonială și postcolonială și apar în special în Asia de Sud, iar printre cele mai cunoscute se numără naționalismul hindus, centrat pe ideea că hindușii sunt doar cei care au trăit sau conștientizează legăturile cu vechea Indie, ceea ce include toate naționalitățile, mai puțin creștinii și musulmanii, percepuți ca străini. În prezent, mișcarea este reprezentată de Vishva Hindu Parishad (Consiliul Mondial Hinduș) partid condus de lideri religioși care nu ezită să facă apel la "tehnicele" naziste, în special în ceea ce privește folosirea pe scară largă a ritualului politic. Principalul obiectiv al naționalismului hindus îl reprezintă lupta antimusulmană, acutizată fiind de sistemul de caste din India: aici, paria, cei din afara castelor, lipsiți de drepturi sociale și cu un nivel educațional scăzut, formează una din bazele naționalismului hindus. Aceștia percep existența musulmanilor ca pe o amenințare nu atât la tradiția sau religia lor, cât, mai degrabă, la accesul la educație și locuri de muncă³. Fundamentalismul hindus este intolerant față de alte doctrine (inclusiv față de laicizare), mobilizează militanții în jurul unui crez care pare a se trage din fundamentele religioase, însă este în realitate un obiectiv politic nou și încearcă să cucerească puterea statală în numele aceluia crez. Spre deosebire de hinduismul clasic, care nu are un singur set de norme și precepte, fundamentalismul hindus, care își trage seva din modernismul hindus, a creat un set mult mai unitar de propuneri doctrinare, în special prin analogie cu religiile monoteiste considerate adversare. Fundamentalisme similare,

centrate pe un naționalism religios, nu se întâlnesc doar în Asia de Sud, ci și în regiuni precum Israel-Palestina, Nigeria, Malaezia sau Sri-Lanka, revendicându-se în egală măsură de la hinduism, islam sau iudaism.

Acest tip de fundamentalism se deosebește de fundamentalismul conservator prin faptul că nu este la fel de interesat de menținerea valorilor patriarhale în viața politică și socială. Cu toate acestea, astfel de mișcări trebuie avute în vedere atunci când se vorbește despre fundamentalism, deoarece în zone precum Sudan, Palestina, Liban sau Israel liniile de demarcație între categoriile menționate sunt foarte greu de identificat, cu atât mai mult cu cât ele au în același timp revendicări teritoriale și trăsături ale conservatorismului religios.

Fundamentalismul religios-conservator

Există două categorii importante ale fundamentalismului de tip religios-conservator: cel al lumii musulmane și cel al Statelor Unite. Aceste două tipuri sunt diferite de naționalismul religios prin accentul mult mai mare pus asupra chestiunilor religioase, pe pozițiile conservatoare în ceea ce privește chestiunile familiale și de gen și pe înlocuirea guvernelor existente mai degrabă decât pe cucerirea de noi teritorii. În vreme ce naționalismul religios are în mare măsură cauze comune, fundamentalismul religios-conservator în Statele Unite și în lumea musulmană are mai degrabă cauze diferite, dar rezultate similare. În vreme ce islamismul se adresează tuturor musulmanilor, Dreapta Creștină din Statele Unite se adresează în general unei minorități creștine evanghelice.

Islamul a unit, în cea mai mare parte a existenței sale istorice, politicul și religia. Aceasta este cauza principală pentru care lumea musulmană a fost foarte expusă fundamentalismului politic. Mai întâi, legăturile inițiale dintre islam și politică au continuat, deși într-o formă mult mai atenuată, și după stabilirea dinastiilor ereditare non-religioase în acest spațiu; instituțiile islamice au controlat pentru o perioadă îndelungată de timp educația, sistemul legislativ și pe cel al protecției sociale în țările musulmane, ceea ce a făcut ca laicizarea să fie și mai dificilă. În al doilea rând,

³ Daniel Gold, "Organized Hinduism: From Vedic Truth to Hindu Nation", în Martin Marty și Scott Appleby edit., *Fundamentalism Observed*, University of Chicago Press, Chicago, 1991, pp. 531-593.

mişcările de contestare ale guvernelor din lumea musulmană au avut, în general, ideologii de inspirație religioasă. În al treilea rând, contactele ostile cu Occidentul, considerat susținător al Israelului sau acționând în numele unor interese strategice sau legate de petrol, au generat sentimente puternic ostile, ceea ce a dus la consolidarea ostilității față de ideile occidentale dominante.

Mișcările islamiste sunt vizibile în special acolo unde nemulțumirile economico-sociale sunt mari, ca în Orientul Mijlociu și Pakistan, și sunt în creștere în Asia Centrală. Islamismul reunește o varietate foarte mare de grupuri și mișcări, însă poate fi împărțit în sunnit și šiit, și în moderat (adept al organizării, persuasiunii și politicilor electorale) și radical (care legitimează violența). Date-cheie în evoluția acestor mișcări sunt apariția "Frăției Musulmane" în Egipt (1928), înfrângerea Egiptului de către Israel (1967) și victoria revoluției islamice din Iran (1979). Fiecare dintre aceste date a dat un impuls nou răspândirii fundamentalismului.

Alt element care a contribuit la multiplicarea activismului islamist l-a constituit (și nu puține sunt vocile care susțin că îl constituie în continuare) sprijinul financiar saudit acordat instituțiilor islamice, în special celor care predau învățămintele acestei mișcări în afara granițelor țării. Un alt factor a fost lupta antisovietică, susținută în anii '80 de către SUA în Afganistan (unul dintre cele mai importante by-product-uri ale acestei politici fiind chiar inamicul numărul unu din prezent al SUA și al întregii lumi democratice, Osama ben Laden). Acestor elemente li se adaugă resentimentele față de un Occident invaziv, ale cărui norme, atitudini și idei par a se rostogoli ca un tăvălug peste lumea islamică, peste guverne locale care par, în ochii islamistilor, incapabile să le opună tradiționalismul musulman. Printre musulmanii conservatori (la fel ca în cazul creștinilor conservatori) schimbarea modului de trai, în special în structura familiei și drepturile acordate femeilor, a provocat o puternică reacție de nemulțumire. Iar acele guverne care au adoptat sau acceptat asemenea legi au fost etichetate drept satanice și au devenit ținta atacurilor pentru o schimbare rapidă sau răsturnare de la putere.

Deși fiecare mișcare din fiecare stat are caracteristici particulare, anumite puncte comune în ceea ce privește creșterea opoziției islamiste față de politicile nepopulare ale propriilor guverne în

contextul occidentalizării politicilor lor pot fi observate în toate mișcările fundamentaliste. Guvernele mai multor state musulmane erau considerate, în special în anii '70, ca fiind mult prea obediente Occidentului și Israelului, necorespunzătoare cererilor celor care nu profitau de beneficiile economiei de tip occidental, autoritare și agresive la adresa legii și practicii islamice, în special în ceea ce privește chestiunile familiale și de gen. Bogăția și puterea noilor îmbogățiți (adepti în mare măsură ai moravurilor occidentale) erau factori generatori de frustrări, în special datorită urbanizării rapide și creșterii rapide a nivelului educațional în mediul rural și în orașele mici, ceea ce a creat categorii sociale mult mai bine articulate, mai informate, dar care nu puteau să profite în nici un fel de noul lor status, generat de mediul de locuire și educație (mobilitatea socială foarte redusă în aceste state).

Iranul a perceput multe dintre aceste probleme și contradicții într-o formă acută. Modernizarea acestui stat a avut loc într-o perioadă extrem de scurtă, din 1925 până în 1978, sub conducerea șahilor Pahlavi. Rapiditatea schimbărilor economico-sociale sub ultimul șah, susținută în special de veniturile mari încasate din petrol, reprezintă, de asemenea, un factor direct sau indirect în multe dintre mișcările fundamentaliste islamice. Modernizarea economiei, dublată de migrația internă, de creșterea și întinerirea populației, de adâncirea diferențelor dintre săraci și bogați și între grupurile tradiționale și cele moderne, nu a fost urmată de democratizarea politică, ci, mai degrabă, de o creștere a autoritarismului. Ambii șahi au făcut eforturi pentru a scoate legislația, educația și serviciile sociale de sub influența clerului, cea mai importantă reușită fiind cea a *Legii protecției familiei* din 1967/75. Șahii iranieni au adoptat cele mai îndrăznețe politici în ceea ce privește conflictul deschis cu clerul islamic, printre acestea numărându-se renunțarea la vâl pentru femeile musulmane și arestarea și exilul liderului ulamei, Khomeini, în 1964, ceea ce a determinat o reacție violentă împotriva lor din partea presei iraniene.

Prin antinomie la politicile pro-occidentale ale șahilor, s-a conturat un răspuns de opoziție care respingea categoric o asemenea orientare, concentrându-se pe argumente de ordin religios islamic, și nu pe raționalitate laică. În anii '70, islamistii din Iran, și nu numai, au început să prezinte

societăților din lumea musulmană o altă versiune a islamului, ca un regim egalitar și just din punct de vedere social, capabil să ofere un răspuns propriu provocărilor occidentalizării. În Iran, clerul de opoziție condus de Khomeini și discipolii săi au pus bazele unui islamism intelectual non-clerical (scriitorul Jalal al-e Ahmad, Ali Shariati – eroul tineretului educat; Mehdi Bazargan cu a sa Mișcare de eliberare; "gherilele urbane" ale islamistilor de stânga – Mojahedin-e Khalq)⁴.

Pe de altă parte, în Iran, tradiția opoziției clerului șiiit era una bine stabilită și care se bucura de un larg sprijin social, în special după ce reforma agrară întreprinsă de șah la mijlocul anilor '60 a îndepărtat și mai mult regimul aflat la putere de o mare parte a claselor sociale, ceea ce a făcut ca revoluția islamică din Iran să se bucure de un deosebit sprijin popular, ceea ce nu este însă neapărat o caracteristică a tuturor mișcărilor fundamentaliste. Cu toate acestea, exemplul reușitei revoluției din Iran a alimentat celelalte mișcări fundamentaliste din Orientul Mijlociu, care, de cele mai multe ori, erau conduse nu de clerici (ulama), ci de bărbați care beneficiaseră de educație occidentală sau chiar în Occident și care au devenit foarte puternice în țări precum Algeria, Egipt și Sudan.

Mișcările fundamentaliste islamice sunt, în general, orientate împotriva propriilor regimuri și sunt menite să ducă la schimbări în ordinea internă, fiind mai puțin ostile împotriva altor comunități religioase. Tendințele actuale înregistrate în realitățile contemporane, care implică inclusiv repetatele amenințări teroriste la adresa SUA și a statelor Europei Occidentale, sunt încadrate în literatura de specialitate sub denumirea de neo-fundamentalism, o schimbare doctrinară menită să revitalizeze susținerea pentru aceste mișcări în condițiile în care ele au eșuat atunci când s-au aflat la putere în anumite state sau pur și simplu nu au ajuns la cucerirea puterii. Însă mișcările neo-fundamentaliste vor fi analizate pe larg în lucrarea finală.

În Statele Unite, situația este diferită față de lumea musulmană. Promotorii fundamentalismului aparțin unei singure comunități religioase, creștinii evanghelici, deși aceștia încearcă să atragă o serie de aliați din rândul catolicilor și evreilor. Iar nevoia de aliați vine din realitatea simplă a

faptului că astfel de grupuri și mișcări sunt, spre deosebire de Orientul Mijlociu, minoritate în societatea americană. Însă, la fel ca fundamentalismul lumii musulmane, fundamentalismul american acordă o atenție deosebită pozițiilor conservatoare, în special în ceea ce privește relațiile de familie, de gen și moravurile sexuale. Ambele mișcări demonizează autoritățile centrale și puterea tot mai mare a acestora.

În vreme ce mișcările fundamentaliste au deseori lideri care au adoptat anterior strategii naționaliste sau marxiste, însă au fost atrași de islamul politic ca potențial instrument al schimbării, Dreapta Creștină din Statele Unite este formată în principal din protestanți habotnici și conservatori. Aceștia s-au orientat către scopuri politice mai întâi cu intenția de a realiza așa-numitele "scopuri religioase", în special pentru a reuși schimbarea unor decizii ale Curții Supreme, în special cele legate de avort, rugăciunea din școli și predarea teoriei evoluționiste.

Deși în ultimii ani mișcarea fundamentalistă americană a adoptat o politică a schimbărilor graduale, concentrată pe mici victorii în competiții locale și introducerea unor amendamente în legile și normele privind avortul, rugăciunea în școli și creaționismul, încercările lor continue de a prelua controlul asupra Partidului Republican demonstrează faptul că nu au renunțat la ideea câștigării puterii la nivel național. Pentru a sublinia importanța fundamentalismului creștin în politica națională a Statelor Unite, putem aminti un studiu din 1999 care sublinia importanța deosebită a identificărilor fundamentalist-antifundamentalist în conturarea opțiunilor de vot pentru alegerile prezidențiale⁵. Strategia electorală și gradualistă, susținută de Ralph Reed, fostul director al Coaliției Creștine, este contestată acum de părți importante ale Dreptei Creștine. Astfel de tactici nu pot exista în statele nedemocratice din Orientul Apropiat, unde singura speranță pentru obținerea controlului o reprezintă răsturnarea prin revoluție sau violență a regimurilor existente. Atunci când este posibilă o politică electorală, mișcările islamiste au deseori o bază mai largă de susținere decât Dreapta Creștină americană, așa cum s-a întâmplat în Algeria înainte de 1992, în Egipt, unde "Frăția Musulmană" a găsit aliați în

⁴ Shaul Bakhash, *The reign of the Ayatollahs*, Basic Books, New York, 1990.

⁵ Louis Bolco, Gerald de Maio, "The Anti-Christian Fundamentalist Factor in Contemporary Politics", in *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 63, nr. 4, 1999, pp. 508-542.

rândul partidelor politice, sau în Iordania, unde alegerile legislative au întărit pozițiile islamiştilor.

Fundamentalismul din SUA și cel din lumea musulmană sunt ambele caracterizate de accentul pus pe comportamentul conservator și dorința de a înlocui autoritățile seculare, însă sunt diferite în ceea ce privește punctele de plecare ale fiecăruia și grupurile cărora li se adresează. Ambele mișcări sunt preocupate de politicile care afectează familia și femeile și consideră moravurile contemporane ca o ofensă adusă moralității și religiei, cerând întoarcerea la o "vârstă de aur" a patriarhatului de sorginte religioasă.⁶

Politica democrată descentralizată în Statele Unite permite Dreptei Creștine să acționeze prin organizații diferite, în feluri diferite, inclusiv prin sprijinirea anumitor candidați și propagandă la toate nivelurile sau promovarea sau împiedicarea anumitor legi și regulamente referitoare la învățământ, avort, drepturile homosexualilor etc. Natura eminentă politică a Dreptei Creștine, inclusiv participarea acesteia la forme partizane sau non-partizane de implicare politică, diferențiază această mișcare de cei care se autodenumeau "fundamentalisti" la începutul secolului XX, în Statele Unite. Atingerea unor obiective politice inclusiv impunerea politică a unor scopuri ideologice sunt acum principalele priorități ale Dreptei Creștine.

Similarități și diferențe ale fundamentalismelor religioase

Aceste mișcări apar relativ în aceeași perioadă de timp, la sfârșitul anilor '70. Principalele evenimente care au stimulat fundamentalismul au fost:

- **Conducerea Indirei Gandhi în India**, în perioada 1973-1975, care a stimulat atât mișcările hindușilor, cât și pe cele ale musulmanilor din Kașmir,
- **Revoluția Iraniană din 1979** și reverberațiile acesteia,
- **Invazia sovietică în Afganistan** în același an și reacțiile islamiste,
- **Fondarea în SUA a grupului Moral Majority** de către Jerry Falwell, în 1979.

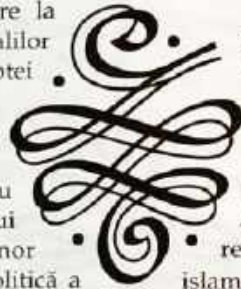
Acestea au fost evenimente care au venit pe un fond comun al nemulțumirilor provocate de schimbările factorilor socio-economici la nivel global.

Existența unei religiozități crescute la populația din zonele respective. Deși nu există cercetări care să susțină această ipoteză în Sudul Global, este limpede faptul că în zonele musulmane există o aderență sporită la factorul religios. Același lucru este valabil pentru Statele Unite. De altfel, ipoteza religiozității sporite ca factor care condiționează apariția fundamentalismelor este cel mai bine susținută de situația din Statele Unite. Aici, fundamentalismul religios este susținut de niveluri foarte mari ale credinței în Dumnezeu – 72% din americani consideră că Biblia este cuvântul lui Dumnezeu și 39% consideră că scrierile Scripturii trebuie luate ad-litteram.⁷

Mișcările islamiste nu ar fi putut apărea doar îndeplinind condițiile frustrării socio-economice și ale religiozității mari, dacă nu ar existat o bază socială, formată din intelectuali dezamăgiți de eșecul ideologiilor comunistă, socialistă și naționalistă. Aceștia au văzut o linie politică nouă în revigorarea mitului vârstei de aur a islamului.⁸

Un alt factor care a dus la inflamarea fundamentalismului în toate părțile lumii a fost adoptarea, de către diverse guverne, a unor măsuri în spiritul drepturilor omului, care au fost considerate a fi atacuri la "ființa religioasă". Printre aceste măsuri se numără eliminarea rugăciunilor din spațiul public, dreptul la avort etc. sau recunoașterea unor drepturi ale femeilor în lumea islamică, laolaltă cu schimbarea treptată a moravurilor sociale în lumea islamică.

Existența a cel puțin două "culturi", a două grupuri sociale, unul bine educat și cu un status social mai înalt și un altul tradiționalist, habotnic și conservator. Cel din urmă consideră moravurile progresiste ale celui dintâi drept păcate împotriva lui Dumnezeu și își construiește retorica împotriva cu argumente religioase. Această realitate funcționează în toate zonele în care apare fundamentalismul islamic.

⁶ Valentine Moghadam, *Identity Politics and Women*, Westview, Boulder, 1994.

⁷ Barry A. Kosmin & Seymour P. Lachman, *One nation under God: Religion in Contemporary American Society*, Crown, New York, 1993, pp. 8-9.

⁸ Oliver Roy, *The Failure of Political Islam*, Harvard University Press, Cambridge, 1994, p. 4: "Din Cairo la Teheran, mulțimile care în anii '50 demonstrează sub steagurile naționale sau roșii măreștii acum sub bannerul verde al islamismului... Continuitatea nu este evidentă doar în aceste obiective, ci și în cazul participanților: aceiași indivizi care îi urmau pe Nasser sau Marx în anii '60 sunt islamiştilor de astăzi."

Bibliografie

Arnold Toynbee, *A Journey to Chinn*, Constable, London, 1931.

Concise Oxford Dictionary of Current English, ed. 8, Clarendon Press, Oxford, 1990.

Bernard Lewis, *The Political Language of Islam*, University of Chicago Press, Chicago, 1988.

John L. Esposito, *The Islamic Threat: Myth or Reality?*, Oxford University Press, New York, 1992.

Edward W. Said, *Covering Islam*, Vintage, New York, 1997.

Martin E. Marty și R. Scott Appleby, „Introducere.” în Martin și Appleby, edit., *Fundamentalisms and the State*, University of Chicago Press, Chicago, 1993.

Ayubi, *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*, Routledge, Londra, 1991.

Sadik J. al-Azm, „Islamic Fundamentalism Reconsidered: A Critical Outline of Problems, Ideas and Approaches,” *South Asia Bulletin, Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, nr. 1 și 2 (1993), www.jstor.org.

Robert H. Pelletreau Jr., „Symposium: Resurgent Islam in the Middle East,” *Middle East Policy*, Fall 1994.

Cf. Masoud Kazemzadeh, *Political Science and Politics*, Vol. 31, nr.1, martie 1998.

John Esposito, *Islam and Politics*, ed. a treia, Syracuse University Press, Syracuse, 1991.

Daniel Pipes, „Political Islam is a Threat to the West” în *Islam: Opposing Viewpoints*, ed. Paul A. Winters, Greenhaven Press, San Diego, 1995.

Ayatollah Mohammad Yazdi, în *Iran times*, 25 iulie 1995, citat în Masoud Kazemzadeh, *Political Science and Politics*, Vol. 31, nr.1, martie 1998

Martin Marty, „Comparing Fundamentalisms”: *Contention: Debates in Society, Culture, and Science*, 1995, 4(2).

Peter Gran, „Political Economy as a Paradigm for the Study of Islamic History”, *International Journal of Middle East Studies*, nr. 11, 1980.

Theda Skocpol, „Rentier State and Shi'a Islam in the Iranian Revolution.” *Theory and Society*, nr. 11 1982.

Fred Halliday, „The Iranian Revolution and Its Implications”, *New Left Review*, nr. 166, 1987.

Peter Beyer, *Religion and Globalization*, Sage Publications, London, 1994.

Barry A. Kosmin & Seymour P. Lachman, *One nation under God: Religion in Contemporary American Society*, Crown, New York, 1993.

Martin Marty, Scot Appleby edit, *Fundamentalism Observed*, University of Chicago Press, Chicago, 1991.

Daniel Gold, „Organized Hinduism: From Vedic Truth to Hindu Nation”, în Martin Marty și Scot Appleby edit, *Fundamentalism Observed*, University of Chicago Press, Chicago, 1991.

Shaul Bakhash, *The reign of the Ayatollahs*, Basic Books, New York, 1990

Louis Bolce, Gerald de Maio, „The Anti-Christian Fundamentalist Factor in Contemporary Politics”, în *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 63, nr.4, 1999.

Valentine Moghadam, *Identity Politics and Women*, Westview, Boulder, 1994

Barry A. Kosmin & Seymour P. Lachman, *One nation under God: Religion in Contemporary American Society*, Crown, New York, 1993.

Oliver Roy, *The Failure of Political Islam*, Harvard University Press, Cambridge, 1994.

Filosofia politică în viziunea lui Leo Strauss (1899-1973)¹

✎ Nicolae IVĂȘCHESCU

„Obiectul de studiu al filosofiei politice este Cetatea și Omul”
Leo Strauss

Despre Leo Strauss

Leo Strauss s-a născut în 1899 în Hessen, Germania, într-o familie de evrei. A studiat la universitățile din Marburg și Hamburg. A studiat la Freiburg cu Edmund Husserl și cu Martin Heidegger. A lucrat până la imigrarea sa din Germania (1932), la Academia de Studii Iudaice din Berlin. Până în 1938 a stat cu o bursă la Cambridge, an în care emigrează definitiv în Statele Unite. Activitatea sa pe continentul american este una fecundă. A fost profesor la *New School for Social Research* din New York, apoi profesor de filosofie politică la Universitatea din Chicago până la pensionarea sa în 1968. A reușit să creeze o adevărată școală de filosofie politică, mulți dintre discipolii săi fiind actualmente figuri academice extrem de importante, politicieni conservatori de vocație, dar și publiciști în presa de specialitate, identificați deseori destul de simplist cu eticheta de *straussieni*. În lumea academică americană, analizele pe marginea contribuției sale la filosofia politică modernă au fost găzduite de publicații de specialitate prestigioase precum *Political Science & Politics* sau

Political Theory, dar și paginile de cultură ale unor cotidiene populare precum *The Times*, *The New York Times* sau *The New Republic*.

Recursul la tradiția filosofiei antice pentru a înțelege criza modernă

Trăsătura distinctivă a demersului lui Strauss este seriozitatea cu care îi abordează pe filosofii premoderni. O astfel de poziție a fost catalogată drept o schimbare radicală în relativismul modern, care consideră gândirea filosofilor premoderni ca demodată și irelevantă pentru lumea modernă. Unul dintre apropiații săi, Allan Bloom, consideră că polemicile și neînțelegerile strârnite de opera maestrului său constau în faptul că Strauss a dorit „să supună unui examen riguros, în lumina filosofiei antice, toate postulatele gândirii moderne, precum și consecințele lor, ceea ce a stârnit nemulțumirea multor spirite obișnuite cu temele moderne și cu interpretarea comună a tradiției filosofice europene”². Ceea ce îl preocupă pe filosoful american de origine evreiască este apărarea acelor structuri necesare imaginației politice și morale care se opun tendințelor

¹ Operele lui Leo Strauss: *What is Political Philosophy?* (1959), *The City and Man* (1964), *The Rebirth of Classical Political Rationalism* (1989), *Natural Right and History* (1953), *What is Political Philosophy* (1959), *The Political Philosophy of Hobbes* (1952), *Thoughts on Machiavelli* (1958), *Spinoza's Critique of Religion* (1965), *Liberalism Ancient and Modern* (1968).

² Citat din *Faith and Political Philosophy, The Correspondence between Leo Strauss and Eric Voegelin, 1934-1964*, de Peter Emberley și Barry Cooper, University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1993, p. 65.

totalitare ale modernității. Poziția sa filosofică se aseamănă cu cea a lui Nietzsche și Heidegger care constată că gândirea occidentală traversează o serioasă criză, apreciind că rădăcinile ei nu stau atât în uitarea textelor fundamentale ale filosofiei antice, cât într-o reinterpretare defectuoasă și „revoluționară” a lor. În viziunea lui Strauss, Machiavelli, Hobbes, Spinoza și Locke, considerați „patriarhi” ai filosofiei politice moderne, se despart de filosofia antică printr-un elan emancipator, dar, în același timp, printr-un efort de a edifica proiectul unui umanism radical aflat în divorț cu structura religioasă a realului. Or, în epoca anticilor, reflecțiile pe marginea moralei, politicii și comunității nu puteau fi separate total de instanța religioasă. Prin sintagma „proiect al modernității”³, Strauss înțelege acele presupoziii filosofice moderne care au contribuit la un progres științific și tehnologic al națiunilor occidentale, pe de o parte, dar au generat, pe de altă parte, o defectuoasă interpretare a vieții sociale și politice. „Pentru Strauss – opinează Neil G. Robertson – istoria gândirii politice în Occident este ruptă în două: gândirea filosofică a anticilor și cea a modernilor. Ca anti-istoric, el nu consideră această ruptură ca fiind rezultatul unor cauze pur istorice, ci ca o consecință a manierei în care a fost interpretată gândirea politică a anticilor, a felului în care a fost restructurată viața morală și socială a Occidentului în funcție de această interpretare”⁴. Sursa erorilor moderne, după Strauss, în domeniul politic constă în abandonarea surselor tradiționale ale filosofiei politice și cantonarea în ideologie: „Ceea ce odinioară fusese filosofie politică s-a transformat într-o ideologie. Aș spune că acest fapt constituie esența crizei contemporane a Occidentului.”⁵ Pentru autorul *Crizei vremii noastre*, modernitatea poate fi depășită doar dacă vor fi înțelese bine temeiurile ei metafizice și o astfel de înțelegere, detașată, critică și liberă, poate surveni dacă reexaminăm tezaurul gândirii morale și politice a antichității. Pentru Strauss există o diferență semnificativă între felul tradițional în care, spre exemplu, concepeau anticii legea naturală și maniera modernă. În cartea sa *The Political Philosophy of Hobbes*, gânditorul american scria: „Legea naturală

tradițională era înainte de orice reguli și măsuri obiective, întemeind o ordine independentă de voința umană, în timp ce legea naturală în varianta ei modernă este, sau tinde să devină, în primul rând o serie de «drepturi», de revendicări ale subiectivității, avându-și originea în voința omului.”⁶ Concepând natura ca un partener de dialog cosmologic, omul antic a creat o ordine interioară în propria viață și a cetății prin încercarea de a intra într-o sintonie cu ritmul ei. Or, conchide Strauss, îndepărtându-se de această paradigmă holistă, caracteristică filosofiei morale și politice a antichității, omul modern, adept al unui umanism radical, vede în natură o alteritate absolută, străină de sine. Orice ordine morală, socială și politică tipică lumii moderne, esențialmente revoluționară, se va defini și în funcție de această ruptură de universul natural așa cum îl concepeau anticii: „Pentru

Strauss – scrie Neil G. Robertson – termenul definitoriu pentru filosofia morală și politică este cel de «natură». În viziunea sa, filosofia politică clasică concepe natura în două aspecte distinctive, dar aflate în conexiune: 1. Natura apare ca un set de standarde și tipuri aflate la îndemâna înțelegerii naturale sau pre-filosofice. 2. Natura este ordinea eternă și articulată, cognoscibilă în totalitate doar prin gândirea filosofică. Pentru Strauss, aceste două aspecte ale naturii apar amândouă implicate în orice proces filosofic văzut ca drum de la opinia pre-filosofică la cunoașterea filosofică.”⁷

Bibliografie

- Leo Strauss, *What is Political Philosophy?*, Chicago: The University of Chicago Press, 1988.
 Leo Strauss, *Thoughts on Machiavelli*, Glencoe, Illinois: The Free Press, 1958.
 Leo Strauss, *Natural Right and History*, Chicago: The University of Chicago Press, 1953.
Faith and Political Philosophy, The Correspondence between Leo Strauss and Eric Voegelin, 1934-1964. Peter Emberley y Barry Cooper, eds. y trads., (University Park, Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, 1993), pp. 65-69.

³ Leo Strauss, *The Crisis of our Time*, University of Detroit Press, 1964, p. 42.

⁴ Leo Strauss, *Cetatea și Omul*, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 10.

⁵ Leo Strauss, *The Political Philosophy of Hobbes*, University of Detroit Press, 1952, p. 45.

⁶ Neil G. Robertson, *op. cit.*

Recunoaștere și terapie în modernitatea târzie (2)	pag. 2
Prof. univ. dr. Anton Carpinski	
Politica în criză	pag. 10
Prof. univ. dr. Vasile Boari	
Critica individualismului metodologic	pag. 20
doctorand Bogdan George Rădulescu	
Deficitul comercial – temeri nejustificate	pag. 24
Lector univ. dr. Iulian Tănase	
Un parteneriat româno-american, născut în Războiul Rece	pag. 32
Academician Mircea Malița	
Schimbări post-Război Rece ale instituțiilor securității internaționale	pag. 38
Doctorand Radu Sebastian Ungureanu	
Fundamentalism și integrism. Fundamentalism religios și laic	pag. 48
Lector univ. Virginia Mircea	
Filosofia politică în viziunea lui Leo Strauss (1899-1973)	pag. 58
M. A. Nicolae Ivășchescu	